

**ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО**

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

СЕРІЯ:

ГЕОГРАФІЯ

ВИПУСК 23

**ВІННИЦЯ
2011**

УДК 91
ББК Д8

Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Географія. – 2011. – Вип. 23. – Вінниця, 2011. – 93 с.
Scientific notes of Vinnytsya State Pedagogical University named after Michailo Kotzubynsky. Series: Geography. – 2011. – Issue 23. – Vinnytsya, 2011. – 93 p.

Друкується за ухвалою вченої ради Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (протокол № 6 від 28 грудня 2011 р.)

Опубліковані результати природничих досліджень. Окремі статті присвячені прикладним проблемам географії, натуральним та антропогенним ландшафтам, їх розвитку, структурі та функціонуванню, географічним проблемам окремих регіонів України та охороні природи. Бібліографія у кінці статей.

The results of natural are published. Some articles are devoted to the applied problem of geography, natural and anthropogen landscapes, their development, structure and functioning, to the geographical problems of separate regions of Ukraine and to the protection of nature. The bibliography is at end of the articles.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ: **Г.І. Денисик** – доктор географічних наук, професор (відповідальний редактор); **Б.Д. Панасенко** – кандидат географічних наук, доцент (заступник відповідального редактора); **В.М. Гуцуляк** – доктор географічних наук, професор; **С.І. Ішук** – доктор географічних наук, професор; **І.П. Ковальчук** – доктор географічних наук, професор; **В.Г. Кур'ята** – доктор біологічних наук, професор; **В.П. Руденко** – доктор географічних наук, професор; **П.Г. Шищенко** – доктор географічних наук, професор; **В.І. Корінний** – кандидат геологічних наук (відповідальний секретар).

Адреса редакційної колегії:

21100, природничо-географічний факультет, педагогічний університет,
вул. Острозького, 32, Вінниця
Тел. (0432) 27-64-66

Відповідальні за випуск: Г.І. Денисик, В.І. Корінний

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за добір, точність наведених фактів, цитат, власних імен та інших відомостей.

ISBN 996-7874-09-5

© Вінницький державний
педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського, 2011

ЗМІСТ

ПРИРОДНИЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Денисик Г.І.	«Золота середина» у природничо-географічних дослідженнях	5
Кульбіда М.І., Барабаш М.Б., Єлістратова Л.О.	Прогноз змін клімату України на початку ХХІ століття	10

ДОСЛІДЖЕННЯ АНТРОПОГЕННИХ ЛАНДШАФТІВ

Белінська Л.С., Кукурудза С.І.	Культурологічно-ландшафтознавча сутність поняття «культурний ландшафт»	18
Коржик В.П.	Ландшафтознавчий аналіз історичних подій на Глибоччині	23
Кравцова І.В.	Особливості ландшафтної структури Національного дендрологічного парку «Софіївка» НАН України	33

РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Ситник О.І., Дериземля Н.О.	Рекреаційний потенціал природних та історико-культурних ресурсів Гайворонсько-Бершадського рекреаційного району	40
Рутинський М.Й.	Історико-географічні чинники розвитку Буркута – найдавнішого гірського курорту Галичини	45
Бугрий О.В.	Оценка аттрактивности памятных футбольных объектов в городах ЕВРО – 2012 (Украина)	50
Смирнов І.Г.	Турецький досвід із застосування системи гостинності «Все включене» в туризмі та можливості його використання в Україні (логістичний аспект)	55

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Савчук І.Г.	Значення експорту у розвитку залізничної промисловості України	67
Сломінська Л.С.	Управління збалансованим природокористуванням: Україна в європейській перспективі	72
Дудник І.М., Борисюк О.А.	Методичні особливості дослідження регіональних авіатранспортних систем	77

ГЕОГРАФІЯ І ОСВІТА

Паранько І.С., Ярков С.В., Бурман Л.В.	Про необхідність впорядкування геологічної складової шкільної географічної освіти	83
--	---	----

ЮВІЛЕЇ

До 70-річчя від дня народження Б.П. Яценка	91
До 65-річчя від дня народження І. Г. Смирнова	92

ПРИРОДНИЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 911.3

Денисик Г.І.

«Золота середина» у природничо-географічних дослідженнях

Денисик Г.І. «Золотая середина» в естественно-географических исследованиях. На примере сельскохозяйственного ландшафтогенеза и техногенеза частично рассмотрено проблемы антропогенизации поверхности Земли и отдельных ее регионов, показано что будущее сбалансированное развитие будет зависеть от сбалансированного соотношения между культурными и естественными ландшафтами – своеобразной «золотой середины» (68 x 32%). Для достижения этой цели необходимо не только активизировать классические исследования, но и развивать новые, среди которых исследования парагенетических и парадинамических взаимосвязей, вертикальной и высотной дифференциации, сопутствующих процессов и явлений в современных ландшафтах и других.

Ключевые слова: естественно-географические исследования, антропогенные ландшафты, антропогенизация, перспективные исследования, ландшафты.

Denisik G.I. «Golden middle» in natural-geographical research. On the example of Agricultural landscape genesis and partially techno genesis is considered the problem of anthropogenic impact at surface of the earth and its regions, it is shown that the future balanced development will depend on the balance between cultural and natural landscapes - a original sort of "golden middle" (68 x 32%). To achieve this goal it is necessary not only to enhance the classical research, but also develop new, including research of paradinamic and paragenetic relationships, and the vertical and altitude differentiation, related processes and phenomena in modern landscapes, and others.

Keywords: natural and geographical research, anthropogenic landscapes, anthropogenic impact, prospective research, landscapes.

Антропогенізація географічної оболонки й, особливо, ландшафтної сфери найбільш швидкими темпами проходила упродовж минулих 150-170 років. У середині XIX ст. було антропогенізовано не більше 16-18% земної суші. Зараз, навіть у нещільно заселених Південній Америці та Австралії, антропогенні ландшафти займають 37-38%, у Росії 35-40%, у Західній Європі 84% [3]. Серед країн, де цей показник досяг максимуму й Україна – 93-95%.

Найбільші площі займають сільськогосподарські ландшафти – 35% суші, а в окремих країнах (Польща, Україна, Молдова та ін.) до 68-70% їх території. В результаті розорювання та надмірних пасовищних навантажень утворилися значні за площею сільськогосподарські ареали, які раніше не були властиві ні планеті загалом, ні її окремим регіонам. Сільськогосподарські ландшафти змінили структуру окремих природних зон. У Європі природні зони широколистяних і мішаних хвойно-широколистяних лісів перетворені у лісопольову зону, степова – у польову [1]. У субтропічних і тропічних широтах через стадію аграрного перетворення пройшли зони саван, кущів і рідколісся типу чапараль, чаррига, маквіс та ін. Сільськогосподарський ландшафтогенез набув загально земних масштабів. На рівні з ним, а можливо й більший вплив на розвиток географічної оболонки й ландшафтної сфери зокрема, має техногенез. Сформовані ним техногенні ландшафти у розвинутих країнах займають до 35% їх території, а загалом поверхні суші 6-7 %. Тут особливо швидко накопичується техногенна

речовина – найрізноманітні (метали, будівельні матеріали, відходи виробництва тощо) продукти діяльності людей. Орієнтовно підраховано, що лише сучасний металофонд визначається у 17 млрд. т [3], а металізація антропогенних ландшафтів – одна з головних ознак техногенезу минулих сторіч. Упродовж тривалого часу, а найбільше у XX ст., ландшафтна оболонка «збагатилась» техногенною речовиною настільки, що її (техногенної речовини) загальна маса наприкінці XX ст. визначалась у 7.8×10^{12} т [3], тобто у 3-4 рази більше ніж біомаси у сухому стані. Закономірні питання: ми живемо у біосферному чи техносферному середовищі? і що вивчати географам?

Для географів-природничників стає зрозумілим, що фізична географія, у її класичному розумінні, не може виконувати роль науки яка вивчає сучасне природне середовище. Це під силу природній географії – науці яка послідовно пізнає природу і ландшафти землі або її окремих регіонів від їх натурального розвитку, через історію господарського освоєння до сучасного стану.

Як і фізична, природнича географія вивчає природу на двох рівнях – географічному і ландшафтному (рис.1). Проте географічний рівень природничої

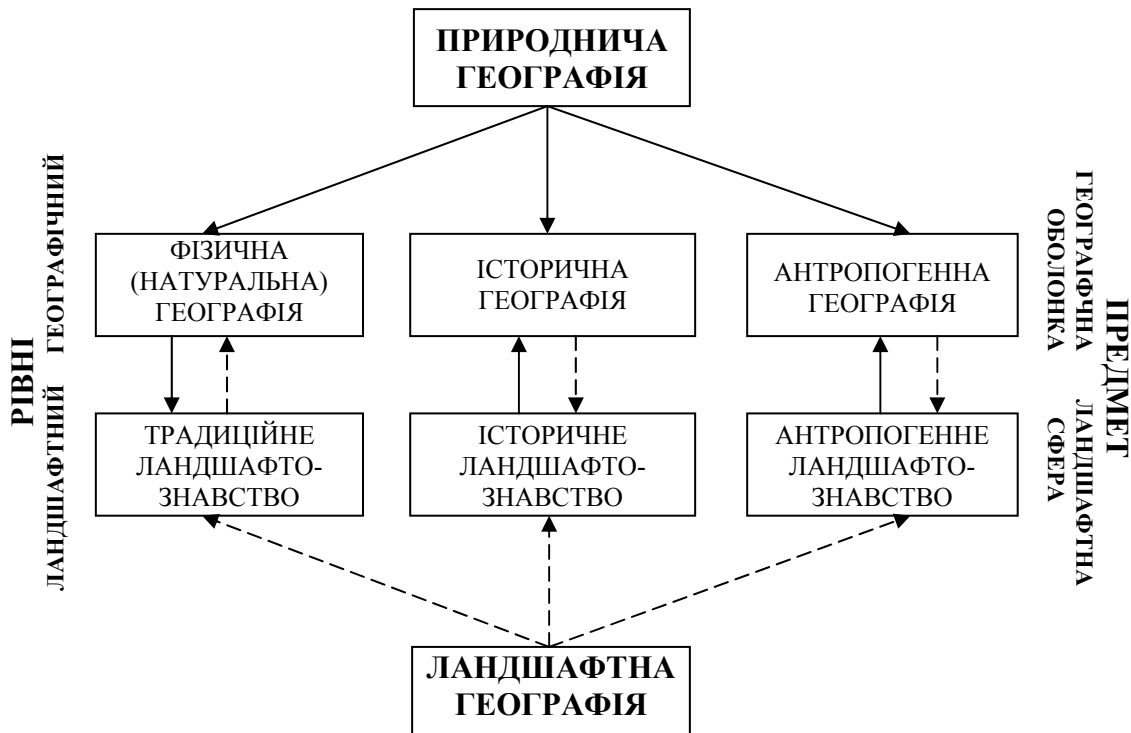

Рис. 1. Структура, рівні пізнання та предмет вивчення природничої і ландшафтної географії

географії значно складніший, і фізична географія входить сюди на правах окремої частини. Крім неї цей рівень включає в себе історичну і антропогенну географії. Вони тісно взаємопов'язані й органічно доповнюють одна одну. У межах географічного рівня фізичній географії відводиться особлива роль. Вона представляє «натуральну» основу природничої географії і вивчає незмінні докорінно людиною природні компоненти. Історію їх господарського освоєння та формування сучасних особливостей розглядає історична географія. Антропогенна

географія вивчає питання впливу людини на без комплексну природу, її окремі компоненти. Фізична, історична та антропогенна географії мають свої об'єкти, предмети та методи досліджень. Об'єднує їх кінцева мета та історико-географічний підхід до вивчення природних компонентів.

Ландшафтний рівень формують традиційне (натуральне), історичне та антропогенне ландшафтознавство. Традиційне ландшафтознавство вивчає натуральні або докорінно не змінені людиною ландшафтні комплекси. Особливості їх господарського освоєння протягом історії розвитку суспільства розглядає історичне ландшафтознавство. Антропогенне ландшафтознавство вивчає докорінно змінені людиною ландшафтні комплекси – антропогенні ландшафти. Традиційне, історичне та антропогенне ландшафтознавство – підрозділи, складові частини ландшафтної географії. Вони теж мають свої об'єкти, предмети і методи досліджень та історико-ландшафтознавчий підхід, що об'єднує її в досягненні кінцевої мети.

На основі таких досліджень можна займатися ландшафтним плануванням та обґрунтовувати перспективи розвитку будь-якого регіону. При цьому необхідно пам'ятати, що повна зміна натуральної природи антропогенною, натуральних ландшафтів антропогенними не лише не забезпечить збалансованого розвитку регіону чи країни, але й значно прискорить їх руйнації. Збалансованого розвитку можна досягти лише внаслідок збалансованого поєднання в наявній або новій структурі ландшафтів регіону, а потім і в ландшафтній сфері Землі, досконалих у соціально-екологічному аспекті культурних ландшафтів і натуральних ландшафтів, які найбільш надійно гарантують стабільність довкілля за рахунок гомеостазу біосфери.

В Україні реалізувати це завдання надто складно, але поки що можливо. Антропогенні ландшафти займають тут 92-95% території. Вихід – поступове відновлення до умовно-натурального стану майже усіх натурально-антропогенних та частини антропогенних ландшафтів. Межа – співвідношення між культурними й натуральними ландшафтами має відповідати уже встановленій природою «золотій середині» – відповідно 68 і 32 відсотки. На прикладі окремого регіону – Поділля, розглянемо детальніше, що маємо на початку ХХІ ст. (таб.1). Можна не погоджуватись з такими нормативами. Зрозуміло, що вони будуть різні у кожній природній зоні та конкретному регіоні. Однак: а) як далекі ми від ідеалу; б) встановлювати свою «золоту середину» безперспективно.

Для збалансованого функціонування ландшафтів України та окремих її регіонів необхідно не лише продовжити уже усталені дослідження, зокрема пізнання окремих класів антропогенних ландшафтів (сільськогосподарських, промислових, лісових і водних антропогенних, рекреаційних тощо), але й розвивати нові перспективні напрями дослідження сучасних ландшафтів. Це буде значно вищий рівень пізнання, що дасть можливість краще зрозуміти їх «глибину» суть. До нових і перспективних напрямів досліджень сучасних ландшафтів України відносимо:

– дослідження парадинамічних і парagenетичних взаємозв'язків між ландшафтними комплексами як натуральних, так і уже виділених й частково пізнаних класів антропогенних ландшафтів, зокрема – селитебних і промислових, селитебних і дорожніх, сільськогосподарських й лісових антропогенних, сільськогосподарських й дорожніх, тафальних і селитебних та інших. Динаміка ландшафтів – один з найменш опрацьованих розділів ландшафтознавства. Ще

Таблиця 1.

**Співвідношення основних видів використання земної поверхні в ідеалі
і сучасної території Поділля**

№	Види використання земної поверхні	Норми в ідеалі (у відсотках % до суходолу)	Сучасне в межах Поділля (% до площі регіону)	Раціональне
1	Повне збереження природних комплексів (без будь-якого господарського використання)	40	-	28
2	Максимальне збереження природних комплексів (допустиме пересування людей без розбивання табору)	17	0,9-1,5	12-13
3	Збереження природних комплексів з тимчасовим перебуванням відпочиваючих (рекреантів)	18	1-2	16-17
4	Збереження природних комплексів з постійним перебуванням населення	7	2-3	8
5	Урбанізовані території	5-6	8-12	9-10
6	Сільськогосподарсько-промислові ареали	5-7	75-85	23-24

менше публікацій з динаміки антропогенних ландшафтів. Враховуючи наявний досвід, динаміку антропогенних ландшафтів варто вивчати в трьох тісно взаємопов'язаних між собою аспектах: ретроспективний аналіз, динаміка самого ландшафтного комплексу та його парадинамічні й парагенетичні зв'язки з довкіллям. Будь-які ландшафтні комплекси формуються не в ізольованому просторі, особливо антропогенні, а вписуються у складну мозаїку наявних ландшафтів. Уже саме формування нового ландшафтного комплексу у відносно збалансованій структурі наявних ландшафтів супроводжується посиленням контрастності середовища та активізацією обміну речовиною й енергією між ними. Утворюються складні й активно діючі парадинамічні й парагенетичні системи;

– цікавими та актуальними є пізнання процесів взаємодії ландшафтно-інженерних та ландшафтно-техногенних систем з довкіллям, особливо в просторово-часовому аспекті. Часто упродовж життя лише одного покоління людей ландшафтно-інженерні системи зароджувались, активно функціонували й занепадали. Вивчення «досвіду» їх впливу на довкілля допоможе уникнути низки екологічних проблем у майбутньому. Такі ландшафтно-інженерні системи своєрідні моделі, лабораторії ландшафтознавства, де без особливих матеріальних затрат можна прослідкувати розвиток усіх притаманних цим системам процесів та розробити заходи щодо адаптації ландшафтно-інженерних та ландшафтно-техногенних (наявних або нових) систем до сучасних або майбутніх ландшафтів;

– дослідження вертикальної та висотної диференціації антропогенних ландшафтів і зумовлених ними динамічних процесів. Особливо це стосується

селитебних і промислових ландшафтів, де продовжує активно формуватися двоярусна (підземна і наземна) структура унікальних ландшафтних комплексів, котрі, як не дивно, мають цікаве майбутнє. Висотна диференціація гірських ландшафтів досліджена значно краще ніж рівнинних. Є лише одне монографічне дослідження висотної диференціації рівнинних ландшафтів України, де виокремлено чинники висотної диференціації ландшафтів (натуральні й антропогенні), висотно-ландшафтні рівні – високий або денудаційний, середній або типовий і нижній або акумулятивний, на прикладі окремого регіону – Поділля частково розроблено заходи раціонального природокористування з врахуванням висотної диференціації антропогенних ландшафтів [2];

– *дослідження розвитку та функціонування мікроосередкових процесів у структурі антропогенних ландшафтів.* Сучасне ландшафтознавств - і екологічно дестабілізоване середовище характеризується аномально швидкими змінами структурної організації геокомпонентів і ландшафтних комплексів та взаємозв'язків між ними. В таких умовах активно розвиваються мікроосередкові процеси – прояв нових ландшафтних, екологічних, енергетичних, речовинних та інших зв'язків, що формуються в навколишньому середовищі. Їх вивчення є перспективним. З одного боку – мікроосередкові процеси розкривають причини й механізм плинних тенденцій трансформації на локальному рівні та можливу перспективу їх регіоналізації, а з іншого – враховуючи їх індикаторне значення, відкривається шлях до управління станом природного середовища і можливість попередження виникнення небажаних або агресивних процесів та явищ на ранніх стадіях їх розвитку;

– *дослідження специфіки розвитку похідних процесів в антропогенних ландшафтах.* Насамперед це стосується промислових (особливо гірничо-промислових) та селитебних ландшафтів. За минулі 50-60 років активний розвиток похідних процесів спостерігається в усіх класах антропогенних ландшафтів й в усіх регіонах України. Від інших, вони відрізняються тим, що у більшості випадків похідні процеси є передбачуваними. Райони їх майбутнього розвитку відомі, а значить прояв небажаних похідних процесів можна прогнозувати, що робить їх дослідження перспективними;

– *дослідження симетрії й асиметрії антропогенних ландшафтів та пов'язаних з цими явищами їх розвитку.* У перспективі саме через дослідження симетрії й асиметрії ландшафтних комплексів можна буде вирішити низку проблем пов'язаних з раціональним природокористуванням у межах височин, передгірських й гірських територій. Явищу симетрії й асиметрії в природі більше уваги приділяють математики, фізики, біологи. Географи й ландшафтознавці лише починають вивчати окремі особливості ландшафтних комплексів, що зумовлені їх симетрією й асиметрією. Майже всі у захваті від унікальної природи й ландшафтів Дністерського каньйону, але мало хто звертає увагу на те, що оригінальна природа цього феномену зумовлена як асиметрією басейну Дністра загалом, так і його структурних частин – зокрема Середнього Придністер'я та Великого каньйону Дністра. Не було б у природі симетрії й асиметрії, не було б різноманіття ландшафтних комплексів. Невипадково й «золотий поділ» асиметричний;

– *дослідження унікальних та оригінальних антропогенних об'єктів й територій.* Тривалий період формування антропогенних ландшафтів, їх різноманіття й своєрідність призвели до виокремлення в структурі антропогенних

ландшафтів не лише оригінальних, але й унікальних територій та об'єктів, частина з яких уже зараз є складовими національної спадщини. Більше того, почали активно розвиватися окремі напрями вивчення такої спадщини, зокрема індустріальної, а в майбутньому перспективними будуть й інших – сільсько-господарської, лісопромислової, селитебної, белігеративної тощо.

Таким чином, природничо-географічні, як і суспільно-географічні дослідження, мають бути чітко спрямовані на досягнення установленної природою «золотої середини» – збалансованого співвідношення між культурними і натуральними ландшафтами. Для досягнення цієї мети необхідно активізувати дослідження не лише в уже ustalених напрямках, але й розвивати нові, зазначені у цій статті. Безперечно, що у подальшому нових природничо- і суспільно-географічних напрямів досліджень буде значно більше, а окремі, можливо, стануть основою нових, особливо стикових, наук. Так чи інакше, але їх виокремлення та розвиток буде доказом розвитку географії загалом.

1. Денисик Г.І. Лісополе України – Вінниця: ПП «Видавництво «Тезис», 2001. – 284 с. 2. Денисик Г.І., Кирилюк Л.М. Висотна диференціація рівнинних ландшафтів України. – Вінниця: ПП «ТД» Едельвейс і К», 2010. – 236 с. 3. Николаев В.А. Учение об антропогенных ландшафтах – научно-методическое ядро геоэкологии // Вести. моск. ун-та. Серия 5. География, 2005. – №2. – С. 35-44.

УДК 551.5

Кульбіда М.І., Барабаш М.Б., Єлистратова Л.О.

Прогноз змін клімату України на початку ХХІ століття

Кульбида М.И. Барабаш М.Б., Елистратова Л.О. Прогноз изменений климата Украины в начале ХХІ века. Разработан общий эмпирико-статистический сценарий изменения климата на Украине. Его основой послужили данные температуры воздуха за последние годы и тенденции динамики климатических изменений в прошлом на фоне глобальных процессов изменений климата.
Ключевые слова: температурные аномалии, климатический прогноз, Украина.

Kulbida M., Barabash M., Elistratova L. Forecast changes in climate in Ukraine in the early XXI century. Developed a general empirical-statistical climate change scenario in Ukraine. Its basis was compiled using the air temperature over the last few years and trends in climate change in the past against the background of the global processes of climate change.

Keywords: temperature anomalies, climate prediction, Ukraine.

Актуальність дослідження. Наука досягла високого рівня знань у сфері історії формування клімату Землі, але, як і раніше, викликають дискусію причини досить стрімкої сучасної зміни клімату в сторону потепління. Актуальним є не тільки визначення причин зміни клімату, але і їх прогнозування на майбутнє. Зрозуміло, що потепління триває, внаслідок чого збільшується небезпека природних і кліматичних катастроф, які призводять до економічних втрат, мають негативний вплив на життєдіяльність і здоров'я людини.

Слід зазначити, що до теперішнього часу головна увага надавалася прогнозу тенденції глобальної зміни клімату. Отримані показники підвищення температури повітря на поверхні суші та океану в ХХІ ст. не задовольняють потреби держав в інформації про зміну клімату на регіональному рівні. Необхідно

конкретизувати, які можуть бути коливання клімату в найближчі 2-3 десятиріччя. Також виникає необхідність негайної розробки адаптаційних заходів до зміни клімату на території України. Тому потрібно знати не тільки про глобальну і регіональну зміну клімату, але й більш конкретні дані, особливо про щорічну мінливість клімату і частоту значних аномалій клімату, наприклад, засух.

Метою роботи є: розробити загальний емпірико-статистичний сценарій з врахуванням інформації з температури повітря за останні роки, а також з врахуванням динаміки клімату України в минулому і майбутньому і його взаємозв'язок з глобальною зміною клімату.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На думку відомих у всьому світі вчених Будико М.І. (СРСР, 1974), Логінова В.Ф. (Білорусь, 2008), Мелешко В.П. (Росія, 2007), Мартазінової В.Ф. (Україна, 2010) сучасні методи інтерпретації зміни клімату базуються на порівнянні спостережень за змінами переважно за даними минулого століття з результатами розрахунків по моделях загальної циркуляції атмосфери і океану (МОЦАО), в яких послідовно враховуються ті антропогенні і природні зовнішні впливи, які спостерігаються. При цьому використовуються статистичні критерії, які дозволяють встановити, чи містять спостереження ознаки очікуваної реакції на зовнішні впливи, які помітно відрізняються від проявів внутрішньої кліматичної мінливості. Головна увага приділяється аналізу змін температури повітря в атмосфері, у поверхні землі та океану. Можливість проаналізувати мінливість інших змінних у ряді випадків обмежена недостатнім цілковитим фізичним розумінням кліматичної системи і недоліками системи спостережень, які не дозволяють отримати достатньо точну інформацію (це відноситься, наприклад, до кількості опадів). Там, де таке обмеження існує, вчені пропонують теоретичне моделювання. Слід зазначити, що в Україні не має недоліків у системі спостережень. Україна має наявність великої мережі інструментальних спостережень, дані якої після експертної оцінки ЦГО доцільно використовувати не тільки у прогнозах погоди, але і в кліматичних прогнозах.

Діагностична оцінка стану клімату України наведена в сучасних монографіях (Ліпінський В.М., Дячук В.А., Бабіченко В.М., 2009; Осадчий В.І., Косовиць О.О., Бабіченко В.М., 2010), вивчена і динаміка клімату на початку ХХІ ст. (Кульбіда М.І., Барабаш М.Б., 2009), зроблені спроби побудови сценарію майбутнього клімату України (Барабаш М.Б., Ткач Л.О., 2005), але необхідно їх уточнювати з подальшим використанням нових емпіричних даних. Такі роботи в Україні проводяться багато років і отримані певні результати.

Матеріали і методика досліджень. У роботі використані дані інструментальних спостережень за температурою повітря у поверхні землі на мережі наземних метеорологічних станцій України. Було проаналізовано бази даних більшості станцій та зроблено висновок про можливість використання для вивчення зміни клімату (всього 60 станцій). З них дані 18 станцій за 100 років спостережень. Щорічні дані глобальної температури з 1990р. по останні роки ХХІ ст. були взяті з Третьої (2003) і Четвертої (2004) доповідей МГЕЗК.

Виклад основного матеріалу. Зміни клімату України відбуваються на фоні глобальних змін, пов'язаних з діючими природними і антропогенними факторами глобального і регіонального масштабу.

У сучасний період часу під егідою МГЕЗК і ВМО представлено декілька можливих сценаріїв змін глобального клімату. Всі ці сценарії вказують на подальший розвиток глобального потепління в ХХІ столітті і відрізняються між

собою тільки величиною очікуваного росту температури. Виходячи із середніх оцінок цих сценаріїв, найімовірніше підвищення глобальної температури повітря буде складати 1.1–1.2⁰С (до 2030 р.), 3.0–5.8⁰С до кінця століття. Для Північної півкулі на території континентів найбільш імовірна величина потепління до кінця століття складатиме 4.0 – 5.0⁰С (Третя доповідь МГЕЗК, 2003 Четверта доповідь МГЕЗК, 2004). Для загальної характеристики змін клімату доцільно розглядати температуру повітря.

Для території України прояви змін глобального клімату в деяких районах підсилюються за рахунок внутрішніх факторів: зміною ландшафтів внаслідок багатовікової господарської діяльності, сучасною зміною водних ресурсів, меліорацією, процесами урбанізації.

Динаміка клімату України за період спостережень з 1900 року (18 станцій) та 42 станцій за період спостереження з 1951 р. по теперішній час показала, що середньорічна температура підвищилася в зоні мішаних лісів, в зоні широколистяних лісів та лісостеповій зоні на 0,7–1,0⁰С, а в степовій зоні на 0,3–0,4⁰С. Поступово ріст температури охоплює всю територію.

Було розглянуто потепління у всі місяці та сезони і в цілому за рік. Річна температура в Україні підвищується згідно річної глобальної температури. З 1998 по 2010 спостерігається щорічна позитивна аномалія річної температури. По місяцях зміни температури повітря не однорідні в останні 15 років, найбільше потеплішав січень, дещо менше липень, в осінні місяці потепління не значне. Перший місяць зими – грудень, як правило, буває холодніший за норму.

Відомо, що циркуляційні процеси на Земній кулі мають величезну енергетичну потужність, тому вони досить стійкі по відношенню до зовнішніх впливів, а також до перетворень внутрішнього характеру. Достатньо навести приклад практично постійного району розташування Центрів дії атмосфери (ЦДА). Їх географічне положення лише має коливання у деяких межах, це підтверджено даними за період понад 100 років. В.Ф. Мартазінова, яка має величезні архіви даних щодо циркуляції, відзначає, що “усі центри дії атмосфери у період другого глобального потепління зберігаються і залишаються на власній території”. Зміна баричних утворень із 1976 р. до теперішнього часу найбільш помітна в Атлантико-Європейському секторі циркуляції. Характер змін баричних утворень за період інтенсивного глобального і регіонального потепління дозволяє розуміти сучасний стан клімату України зимою і літом. Ця інформація про зміни атмосферної циркуляції в Північній півкулі і в Атлантико-Європейському секторі циркуляції докладніше аналізується в роботі (Мартазінова В.Ф., Іванова О.К., Чайка Д.Ю., 2007). Немає підстав передбачати з початку ХХ ст. суттєву перебудову глобального поля циркуляції Північної півкулі і в Атлантико-Європейському секторі, до якого відноситься циркуляція України. Відомо, і це було неодноразово відзначено раніше, що антропогенний фактор має вплив у цілому на кліматичну систему, у тому числі на взаємодію океану і поверхні суші, і таким чином на циркуляційні процеси, але невизначений ступінь цього впливу у кількісних оцінках для різних районів Північної півкулі. В усякому разі основні сучасні риси циркуляції на території України, район знаходження ЦДА, збережуться у найближчі два-три десятиріччя. Це є вагомою підставою для екстраполяції основних кліматичних показників на цей період.

Зроблена спроба спрогнозувати клімат України у майбутньому. Для розробки успішного прогнозу клімату України має значення вибір тривалості

часового періоду, розрахунки за яким можуть бути аналогом клімату України на майбутні два – три десятиріччя і виконувати роль “базового сценарію”. Базовим сценарієм вважається у даному випадку середнє багаторічне значення температури за період який, межує з прогнозованим (1976–2007 рр.). Важливим є те, що цей період можна вважати найбільш статистично і фізично обґрунтованим для одержання модельних оцінок змін (переважно приросту температури повітря стосовно базового сценарію). З точки зору класичної кліматології, оптимально стійку середню (норму) можливо отримати за 50–100 років і екстраполювати її на відповідні періоди вперед. Така процедура правомірна для стаціонарного клімату. Але збільшення темпів приросту температури буде спонукати до перерахунків “норми” після терміну її введення через 20–30 років. Крім того успішність емпірико-статистичного прогнозу клімату зменшується у міру збільшення періоду екстраполяції, оскільки з часом зв’язки між минулим і майбутнім послаблюються унаслідок появи нових факторів і змін характеру і впливу на клімат.

Здійснено емпірико-статистичне моделювання сценарію клімату України по температурі повітря на основі традиційних методів, які прийняті в сучасній кліматології. Послідовно виконувались такі завдання:

- Осереднення за площею середньої місячної і річної температури повітря (°C) за природними зонами (1951–2009 рр.) і по території України в цілому з метою зменшення різноманітних мікрокліматичних неоднорідностей території. Таке площинне осереднення є важливим для вивчення наслідків зміни клімату України за природними зонами.

- Для зменшення в ряду природної часової мінливості проведенні розрахунки аномалії температури по місяцях, теплий і холодний період, рік відносно кліматичної норми (1961–1990 рр.), яка рекомендована Всесвітньою метеорологічною організацією (ВМО),

- Виявлення домінуючої тенденції на основі побудови трендів у віковому масштабі за 105 років, в “індустріальний період” (1951–2009 рр.), у період інтенсивного глобального потепління (1976–2009 рр.), а також в останні вісімнадцять років (1991–2009 рр.).

- Дослідження кореляційного зв’язку між глобальною і регіональною температурою повітря по Україні за 107-річний період спостережень, а також у період першого і другого глобального потепління.

- Вибір періоду – аналога в ряду інструментальних спостережень за температурою повітря для характеристики клімату найближчих декількох десятиріч (до 2030 р.).

- Побудова базового сценарію клімату України по природних зонах на декілька десятиріч вперед на основі математичного сподівання, розрахованого за період, який межує з тим, що прогнозується (1976–2007рр.).

- Оцінка швидкості приросту температури (°C/10 p) або зменшення її відносно базового сценарію за окремими місяцями на основі різних моделей (емпіричної і моделей загальної циркуляції атмосфери).

- Оцінка ймовірності можливих щорічних коливань температури повітря біля багаторічної тенденції, визначення відхилень від норми 1, 5, 10, 20, 50%-вої ймовірності.

Побудови емпірико-статистичного сценарію зміни температури повітря для території України базується на відносно високому коефіцієнті кореляції між глобальною і регіональною (Україна) температурою повітря. Найбільш значущий

($r > 0,75$) він був у період 1975–2009 рр. Зроблений висновок, що на значному часовому інтервалі з початку і впродовж ХХ ст. зв'язок двох змінних зберігався, тому логічно припустити, що сторічний позитивний зв'язок проявиться і на короткому інтервалі часу.

За наявності наближеного лінійного зв'язку між глобальною та регіональною температурою повітря уявлення про клімат майбутніх десятиріч можна отримати, використовуючи статистичні характеристики, розраховані у період, який межує з прогнозованим. Таким чином, для побудови сценарію клімату до 2030 р. базою є усереднені багаторічні дані температури повітря за період 1976–2007 рр. по місяцях і за рік. Умовною назвою його буде базовий сценарій температури повітря, який може бути дійсним до 2030 р. (табл. 1).

Таблиця 1.

Базовий сценарій режиму температури повітря °С до 2030 р.

Природні зони	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Рік
Зона мішаних лісів	-4,2	-3,7	1,2	8,5	14,6	17,6	19,2	18,3	13,3	7,6	1,6	-2,7	7,7
Зона широколистяних лісів	-4,1	-3,3	1,3	7,9	13,8	16,6	18,1	17,5	13	7,8	1,8	-2,4	7,4
Лісостепова зона	-5,1	-4,5	0,7	8,9	15,2	18,4	20,1	19,1	13,9	7,5	1,0	-3,4	7,7
Степова зона	-3,3	-3	2,1	9,9	15,9	19,7	21,9	20,9	15,8	9,2	2,8	-1,7	9,3
Україна	-4,2	-3,6	1,3	8,8	14,9	18,1	19,8	19	14	8	8,1	-2,6	8

Постає питання про корегування базового сценарію, який у загальних рисах характеризує клімат України на межі ХХ і ХХІ ст., а саме про величину змін температурних показників сценарію на 2–3 десятиріччя вперед або у першій половині ХХІ ст. Часові межі дії індексів, як і базового сценарію, залежать від збереження інерції кліматичної системи у глобальному масштабі на умовах стабілізації викидів парникових газів в атмосферу. Для прикладу в таблиці 2 наведена інформація про індекси зміни температури повітря (°С/10 р.), які розраховані на основі емпіричної моделі. Для порівняння з ними на основі теоретичних моделей загальної циркуляції атмосфери розраховані індекси, які обумовлені впливом глобального антропогенного фактору. Таким чином, пропонується обережний підхід до оцінок змін клімату в майбутньому, який базується на фактичних спостереженнях за кліматом України і на основі гіпотези впливу на клімат антропогенного фактору.

Докладніше про зміст таблиці 2. У першому стовпчику позначені “римськими” цифрами місяці по сезонах і рік. У другому – дані тренду, які віднесені до десятиріччя і розраховані за кожний місяць сезону і в цілому за рік, у стовпцях під назвою “емпірична модель” представлені коефіцієнти лінійного рівняння регресії, для осереднення місячних даних по температурі повітря, а також межі змін температури в окремі місяці за окремими станціями кожної природної зони, в конкретній таблиці для зони мішаних і зони широколистяних лісів. У наступних чотирьох стовпчиках дані індексу приросту температури

Таблиця 2.

Зміна температури повітря °C/10 р. на основі емпіричної моделі і моделі загальної циркуляції атмосфери. Зона мішаних і зона широколистяних лісів

Місяць, рік	Тренд, °C/10р.	Емпірична модель			Моделі загальної циркуляції (Кульбіда М.І., 2003)				
		Зміни середньо- місячні	Межі змін		CCCM	GISS	GFDL	UKMO	Об'єднані
			від	до					
Зима									
XII	-0,3	0,5	-0,5	1,4	0,26	0,51	0,54	0,71	0,5
I	0,7				0,69	0,65	0,22	0,75	0,4
II	1,2				0,7	0,71	0,45	0,93	0,5
Весна									
III	0,2	0,3	-0,1	0,7	0,79	0,39	0,47	0,92	0,64
IV	0,5				0,49	0,53	0,58	0,96	0,64
V	0,2				0,31	0,35	0,40	0,44	0,38
Літо									
VI	0,1	0,5	0	1,2	0,31	0,17	0,41	0,33	0,31
VII	0,8				0,33	0,16	0,46	0,27	0,31
VIII	0,7				0,22	0,1	0,48	0,36	0,31
Осінь									
IX	0	0,5	-0,1	0,5	0,33	0,41	0,26	0,39	0,35
X	0,2				0,28	0,28	0,36	0,50	0,36
XI	0				0,33	0,59	0,64	0,56	0,53
Рік	0,4	-	-	-	0,42	0,4	0,44	0,6	0,47

розраховані за теоретичними моделями загальної циркуляції атмосфери. Порядок індексів, отриманих з емпіричних даних і теоретичних моделей, один і той же. Самі значення суттєво відрізняються, наприклад, для літа. Цю різницю можна характеризувати по-різному. Наприклад, вважати, що крім статистичної похибки різницю обумовлює невизначеність на території України співвідношення дії природного і антропогенного фактору змін клімату. Цілком можливо, що при одних умовах природний фактор компенсує антропогенний, при інших – навпаки – підсилює його. В останньому стовпці надаються середні індекси осередненої інформації, отриманої за чотирма моделями.

За емпіричним сценарієм температура повітря наприкінці XXI ст. може бути вище за сучасну у зимові місяці у зоні мішаних і широколистяних лісів, лісостепу у середньому місячному вирішенні на $1,5^{\circ}\text{C} \pm 0,2^{\circ}\text{C}$, у степу на $1,2^{\circ}\text{C} \pm 0,2^{\circ}\text{C}$. У весняні місяці підвищення може відбуватися повільніше і складати по зонах від $0,6^{\circ}\text{C}$ до $0,9^{\circ}\text{C}$. Літо передбачається більш спекотним у порівнянні з сучасним періодом часу. У зоні мішаних та широколистяних лісів на $1,5^{\circ}\text{C}$, у лісостепу і степу до $1,8^{\circ}\text{C}$. Що стосується осені, то за емпіричним сценарієм зростання температури незначне. Статистична похибка розрахунків для зимових і літніх місяців складає біля $\pm 0,2^{\circ}\text{C}$, для весни трохи менша, для осені вона не розраховувалась. Звертаючи увагу на межі, в яких може змінюватися температура в той або інший місяць, то слід зробити висновок, що в окремі місяці до 2030 року можуть і зовсім не відбуватися зміни, навіть може бути зниження температури повітря, як це було в останнє десятиріччя з 1998 по 2007 рр.

Сценарій клімату до 2030 р. був доповнений імовірнісними характеристиками. Розгляд усього спектру температури за весь період спостережень дає уяву про

аномалії будь-якого знаку, які реально спостерігались і у періоди потепління, і в періоди тимчасових знижень, і в періоди, коли температура була близька до норми. Розраховано як додатні, так і від'ємні аномалії температури різної ймовірності (1; 5; 10; 20; 50%) (Ткач Л.О., Барабаш М.Б., 2005). Найзначніші аномалії в ряді метеорологічних спостережень є ті, ймовірність яких складає біля 1% (1 раз в 100 років). У таблицях 3, 4 для прикладу наведено аномалії

Таблиця 3.

Від'ємні аномалії температури повітря 1%-ої ймовірності (1 раз у 100 років), які дорівнюють указаним значенням або нижче них

Природна зони	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
Зона мішаних лісів	-9,0	-8,8	-7,4	-6,2	-3,9	-3,4	-2,3	-2,7	-2,3	-4,4	-7,9	-6,6
Зона широко-листяних лісів	-7,5	-7,1	-7,7	-4,5	-4,7	-2,4	-2,7	-2,3	-3,7	-4,5	-5,3	-5,1
Лісостепова зона	-8,7	-8,4	-7,4	-6,1	-4,5	-3,2	-2,8	-2,9	-3,3	-5,3	-8,2	-6,7
Степова зона	-8,6	-8,4	-7,0	-5,8	-4,3	-3,0	-3,6	-3,1	-3,5	-5,4	-8,1	-7,3

Таблиця 4.

Додатні аномалії температури повітря 1%-ої ймовірності (1 раз у 100 років), які дорівнюють указаним значенням або вище них

Природна зони	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
Зона мішаних лісів	6,6	7,3	6,3	2,0	3,3	4,4	5,3	4,6	4,0	3,9	4,3	5,0
Зона широко-листяних лісів	6,2	6,1	4,9	4,7	5,3	3,9	4,8	3,5	4,0	3,9	4,4	3,5
Лісостепова зона	5,8	6,5	3,9	4,3	3,7	4,8	4,6	4,6	4,3	4,2	3,8	5,5
Степова зона	5,9	5,6	5,0	3,6	3,5	4,3	4,3	4,0	4,3	4,6	4,7	4,7

температури повітря 1%-ої ймовірності для природних зон України.

Якщо температури (1%-вої ймовірності) неодноразово повторюються протягом одного, двох або трьох років, то це свідчить, що клімат виходить за рамки того, який існував у XX ст. Це є сигналом можливих незворотних змін клімату.

Розрахунки коливань температури із року в рік мають ряд невизначеностей. Не зрозуміло, яка буде інтенсивність потепління в різні місяці і сезони року. Чи буде спостерігатися збереження значних темпів приросту температури зимового періоду, чи будуть відбуватися потепління в усі сезони і місяці року. Іншою серйозною проблемою є питання щодо того, при яких середніх змінах глобальної і регіональної температури може початися дія зворотних зв'язків у кліматичній системі. Слід зазначити, що розрахунки ймовірнісних характеристик щорічних коливань клімату не дають відомостей про конкретний рік, коли можуть спостерігатися від'ємні і додатні аномалії температури, але це питання не вирішене в усьому світі, оскільки пов'язане з проблемою довгострокових прогнозів погоди.

У цілому ймовірнісні характеристики сприятимуть розумінню загальної закономірності зміни клімату і дають обґрунтовану інформацію щодо коливання метеорологічних величин відносно норми. Висвітлення майбутнього клімату дає змогу побачити взаємозв'язки між окремими метеорологічними величинами і дати комплексну оцінку тієї чи іншої версії клімату.

Складається враження що на початку XXI ст. аномалії температури відносно норми стали значнішими, крім того, почастишали і стихійні явища в цілому на земній кулі, і в тому числі в Україні, особливо в літній період. Усе частіше відбуваються більш потужні шквали, смерчі, град, зливи, які наносять суттєві збитки країні. Слід відмітити, що в південних регіонах України зміни клімату менш виражені, але в будь-якому випадку відмічається потепління, тому постійно збільшується ймовірність сильних засух. Ймовірність виникнення значної засухи може бути 1 раз на 3–4 роки. Сильна засуха може бути 1 раз на 10 років. Дуже сильна засуха може відбуватися 1 раз на 20 років. Не часто 1 раз в 30 років може бути надзвичайно сильна засуха (Барабаш М.Б., Корж Т.В., Адаменко Т.І., 2009). У зв'язку з подальшим потеплінням можливе зростання засух до 2–3 на десятиріччя. В такій ситуації перспективи будуть залежати від дій або бездіяльності керівництва нашої країни. Якщо вжити всі необхідні заходи, то Україна може лише вигравати від змін клімату, може вирощувати і збирати по два врожаї за рік.

Не слід надіятися на те, що буде повна ясність питання про причини змін клімату, тому бажано проводити заходи з адаптації до існуючого клімату і того, який, за припущеннями, може бути в майбутньому. Перевага емпірико-статистичного сценарію, запропонованого в даній статті, полягає у тому, що він одночасно враховує тенденцію зміни глобального клімату на близьке і подальше майбутнє, і закономірності та тенденцію, і коливання клімату на території України.

Висновок Достовірність запропонованого емпірико-статистичного сценарію зумовлюється його реалістичністю, оскільки він базується на кліматичних нормах, середніх багаторічних характеристиках, які отримано за вихідною інформацією, що пройшла незалежний експертний контроль у підрозділах геофізичної обсерваторії і УкрНДГМІ. Крім того, слід зазначити, що при прогнозуванні клімату необхідно доведення інформації до максимальної досконалості, для цього потрібно постійно її переглядати і уточнювати кожні 5–10 років. Також поруч з існуючими довідниковими матеріалами потрібно розглядати прогнози, які попереджають про динамічний розвиток процесів у кліматичній системі, що нормативні документи не відображають, тобто це своєрідні „поправки” до нормативних документів.

1. Барабаш М.Б., Корж Т.В., Адаменко Т.І. Ймовірнісна характеристика частоти засух в Україні в умовах існуючої тенденції потепління на межі XX і XXI століть // Клімат України: у минулому...майбутньому? – К.: Сталь, 2009. – С. 175-181. 2. Барабаш М.Б., Ткач Л.О. Сценарії режиму температури повітря в перші три десятиріччя XXI ст. за фізико-географічними зонами України // Водне господарство України. – 2005. – №3. – С. 5-12. 3. Будыко М.И.. Изменение климата. – Л.: Гидрометеониздат, 1974. – 280 с. 4. Клімат Києва / За ред. В.І. Осадчого та ін. – К.: Ніка-Центр, 2010. – 320 с. 5. Клімат України / За ред. В.М. Ліпінського та ін. – К.: Вид-во Раєвського, 2003. – 343 с. 6. Кульбіда М.І.. Агрометеорологічні умови і продуктивність озимої пшениці при зміні клімату в Україні : Автореф. дис. ...канд. геогр. наук. – Одеса: Одеський державний екологічний інститут, 2003. – 19 с. 7. Кульбіда М.І., Барабаш М.Б., Єлістратова Л.О. та ін. Клімат України: у минулому... і майбутньому? – К.: Сталь, 2009. – 234 с. 8. Логинов В.Ф. Глобальные и региональные изменения климата: причины и следствие климатических изменений. Мн.: ТетраСистема, 2008. – 496 с. 9. Мартазинова В.Ф., Иванова Е.К., Чайка Д.Ю. Изменение атмосферной циркуляции в Северном полушарии в течении периода глобального потепления в XX веке // Український географічний журнал. – 2007. – №3. – С. 10-20. 10. Мартазинова В.Ф., Иванова О.К.. Сучасний клімат Київської області. – К.: АБЕРС, 2010. – С. 5-12. 11. Мелешко В.П., Мирвис В.М., Говорков В.А. Насколько наблюдаемое потепление климата России соглашается с расчетами по объединенным моделям общей циркуляции атмосферы и океана? // Метеорология и гидрология. – 2007. – №10. – С. 5-19. 12. Ткач Л., Барабаш М.. Коливання клімату України відносно загальної тенденції зміни клімату на найближче майбутнє // Історія української географії. – 2005. – №2(12). – С. 85-98.

ДОСЛІДЖЕННЯ АНТРОПОГЕННИХ ЛАНДШАФТІВ

УДК 911.3 + 008:99 (075.8)

Белінська Л.С., Кукурудза С.І.

Культурологічно-ландшафтознавча сутність поняття «культурний ландшафт»

Формування глобального інформаційного простору потребує однозначного тлумачення та визначення місця в ієрархічній залежності наукових термінів і понять. Поняття "культурний ландшафт" поєднує в собі два терміни – "культура" і "ландшафт". Культуру досліджує спеціальна дисципліна – культурологія, яка сформувалась на стику багатьох наук. Вона виявляє і систематизує своєрідні стани і риси культур різних народів. Друга складова цього поняття ландшафт – означає відносно однорідну за морфологічними і структурними ознаками ділянку землі. Формування культурного ландшафту в глобальному масштабі – культурної ландшафтної сфери Землі, на думку авторів, має багато спільного з формуванням ноосфери.

Ключові слова: культура, ландшафт, антропогенний ландшафт, культурний ландшафт, ноосфера, культурна ландшафтна сфера Землі.

Белинская Л.С., Кукурудза С.И. Культурологически–ландшафтоведческая сущность определения «культурный ландшафт». Формирование глобального информационного пространства требует однозначного толкования и определения места в иерархической зависимости научных определений и понятий. Определение «культурный ландшафт» объединяет два понятия – «культура» и «ландшафт». Культуру исследует специальная дисциплина – культурология, которая сформировалась на стыке многих наук. Она определяет и систематизирует своеобразные состояния и черты культур разных народов. Другая составная понятия ландшафт – означает относительно однородный за морфологическими и структурными признаками участок земли. Формирование культурного ландшафта в глобальном масштабе – культурной ландшафтной сферы Земли – по мнению авторов, имеет много общего с формированием ноосферы.

Ключевые слова: культура, ландшафт, антропогенный ландшафт, культурный ландшафт, ноосфера, культурная ландшафтная сфера Земли.

Belinska L.S., Kukurudza S.I.- The essence of the “cultural landscape” concept from the perspective of cultural and landscape studies. The development of the global information space requires an unambiguous interpretation and positioning within the hierarchy of scientific terms and concepts. The concept of “cultural landscape” combines two terms: “culture” and “landscape”. Culture is investigated by a special discipline – cultural studies, which was formed at the intersection of numerous areas. It reveals and systematizes the idiosyncratic states and features of different national cultures. The second part of the landscape concept means “a relatively homogeneous, as to its morphological and cultural characteristics, part of the land”. In the opinion of the authors, the formation of cultural landscape on the global scale – as a cultural landscape of the Earth – has much in common with the notion of the noosphere.

Keywords: culture, landscape, cultural landscape, anthropogenic landscape, noosphere, cultural landscape of the Earth.

Актуальність дослідження На шляху формування ландшафтознавчої парадигми знаковою віхою стала доповідь Л.С.Берга на постійній біогеографічній комісії Руського географічного товариства (1913), яка стала точкою відліку історії ландшафтознавства загалом, і виокремленням поняття „культурний ландшафт“, зокрема. За століття, що минає, змінилося кілька поколінь ландшафтознавців і кожне з них внесло своє раціональне зерно в теорію і методику дослідження культурних ландшафтів. Спадковість в розробці теорії цього напрямку простежується в працях тріади відомих російських вчених: Л.Берг, Ю.Саушкін,

Л.Гумильов. В Україні цю проблему досліджували С.Рудницький, В.Геринович, О.Степанів, Л.Воропай. Нинішнє покоління дослідників – це ціла плеяда як вітчизняних, так і зарубіжних вчених [1, 2], які розробляють різноманітні аспекти системи культурних ландшафтів. Серед українських дослідників виділяються школи професорів М.Гродзинського, Г.Денисика, В.Пашенка, П.Шищенка та ін. У цій публікації ми намагалися з'ясувати вплив культурології на формування культурних ландшафтів та шляхи й наслідки трансформації природних ландшафтів в якісно нову *культурну ландшафтну сферу Землі*.

Аналіз публікацій. Культурні ландшафти стали предметом дослідження географів, істориків, архітекторів та вчених інших спеціальностей американських та європейських країн [1]. Значну спадщину в цьому плані залишили вчені радянського періоду [2, 8]. Нині культурно-ландшафтні дослідження сформувалися в підсистему антропогенного ландшафтознавства, яка охоплює кілька напрямів (Калуцков, 2008, Воловик, 2010): естетичне, культурно-екологічне, феноменологічне та етнокультурне. Кожний з цих напрямів вважається актуальним, вартим детальної розробки як теоретичних, так і методологічних засад. В Україні, завдяки працям Г.Денисика, В.Воловика, А.Гудзевича, В.Пашенка, П.Шищенка та ін. вчення про культурний ландшафт набуло новітнього зацікавлення й висвітлення. Водночас зазначимо, що не всі із згаданих напрямів розвиваються однаково успішно. Якщо етнокультурний та культурно-екологічний напрями в останні десятиліття досить часто були предметом аналізу вчених, то естетичний та феноменологічний – поки-що „залишаються в тіні”.

Зміст дослідження. Формування глобального інформаційного простору змушує науковців до однозначного тлумачення наукових термінів і понять та визначення в цьому просторі їхнього місця. Поняття „культурний ландшафт” утворилося з двох термінів – „культура” і „ландшафт”. Перший *kultura* – з латинської означає обробіток, вирощування, догляд, а другий – „ландшафт” – з німецької *Land* – земля і *schaft* – суфікс, який вказує на взаємний зв'язок і залежність.

Культуру, як відомо, досліджує спеціальна наукова дисципліна – *культурологія*. Ця дисципліна, як і ландшафтознавство знаходиться, в Україні на етапі становлення. На Заході домінуючі позиції в дослідженні культури продовжують займати „...культурна, соціальна і структурна антропологія, „нова культурна історія”, семіотика, етнолінгвістика, етнопсихологія, соціологія, „*cultural studies*” [6, с.5].

Сучасні українські вчені вважають культурологію молодого науковою дисципліною, „...завдяки якій культура вивчається як цілісність, система, як синтез знань про сутнісні закономірності її існування та розвитку, значення культури для людства...” [5, с. 12]. Закономірність становлення культурології пов'язують з процесом глобалізації і формуванням спільного інформаційного простору, тобто переходом від наук, що досліджують окремі елементи культури до науки про культуру людства як цілого. Формуючись на стику багатьох наук, культурологія „*моделює культурні конфігурації різних епох, народів, конфесій, станів, виявляє і систематизує своєрідні риси різних культурних світів...*” [6, с.8].

Культурологія в своєму становленні має багато спільного з ландшафтознавством. Це стосується насамперед часу виникнення (орієнтовно століття тому), стадії формування (обидві науки, виражаючись біоценотичною термінологією, знаходяться на стадії „ненасиченого угруповання”) та ґрунтуються

на інформації багатьох галузевих наук, тобто характеризуються широкою інтегративністю. Як зауважує О.Шелестова [9, с.220] „синтез культури і ландшафту, або історії й географії в розумінні Л.Гумільова, формує „планетарне явище” (за В.Вернадським) – „культурний ландшафт”.

Друга складова поняття „культурний ландшафт” означає „відносно однорідну ділянку географічної оболонки, що виділилася в процесі еволюції, відрізняється від суміжних ділянок своєю структурою, тобто закономірним поєднанням компонентів і елементів, їхнім взаємозв'язком та особливостями поєднання дрібніших територіальних одиниць” [7, с.103]. Поняття „ландшафт”, з часу його впровадження в ландшафтознавчу парадигму, постійно знаходиться в „дискусійному полі”, незважаючи на те, що увійшло вже в енциклопедії та енциклопедичні словники. Останнім часом поняття „ландшафту” привернуло увагу не лише фізико-географів, а й фахівців багатьох гуманітарних напрямів, в тому числі й філософів. Про це свідчать наукові конференції: „Ландшафт як інтегруюча концепція ХХІ ст.” (1998), „Ландшафт і сучасність” (2000) та ін.

Окремі конференції були присвячені не тільки родовому поняттю „ландшафт”, а й видовому – „антропогенний ландшафт” („Антропогенна географія й ландшафтознавство у ХХ і ХХІ сторіччях”, 2003). Очевидно, що настав час визначитися з сутністю та місцем у ландшафтознавчій парадигмі „різновидності” антропогенного ландшафту – „культурним ландшафтом”.

Поєднання термінів „культура” і „ландшафт” дав змогу отримати нове поняття – „культурний ландшафт”, яке стосується, як зазначалося, передусім антропогенно модифікованих ландшафтів (див. рис. 1).

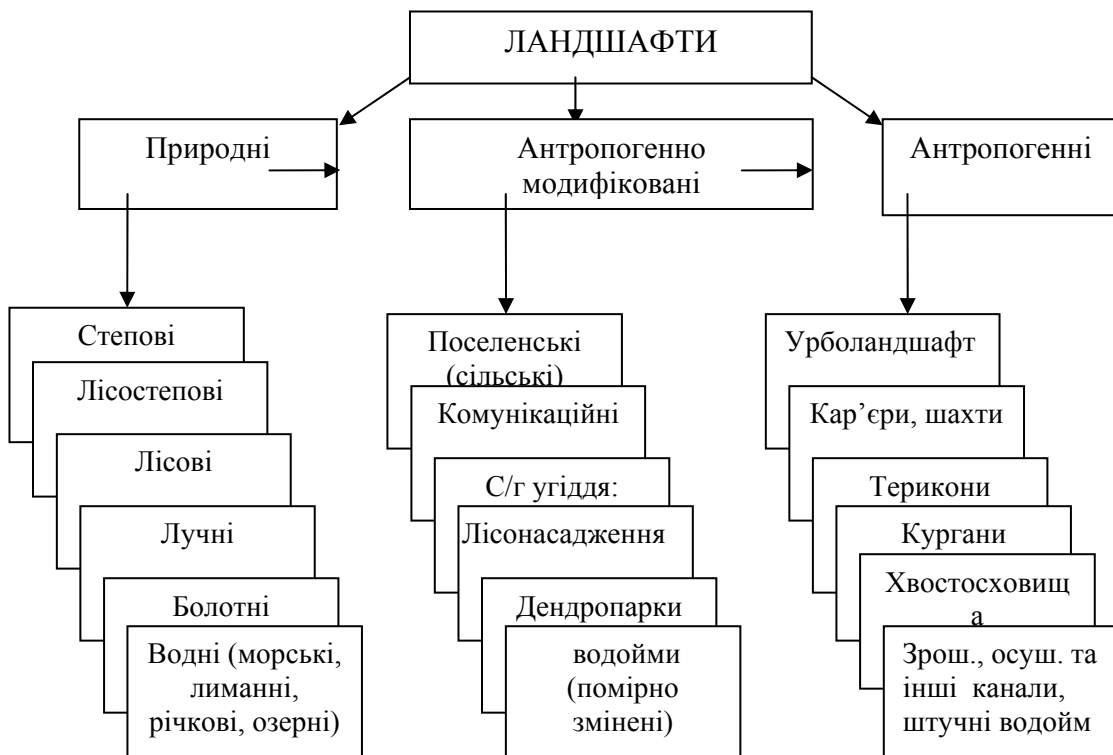

Рис. 1. Схема поділу поняття „ландшафт”

Як видно із схеми, до природних ландшафтів можна віднести як суходільні, так і водні мало змінені людиною зонально-азональні суходільно-аквальні системи. До культурних ландшафтів у переважній більшості належать „антропогенно модифіковані” ландшафти, знову ж таке, як суходільні, так і водні. І лише окремі рекреаційні об’єкти урболандшафтів – парки, сквери, ботанічні сади, дендропарки які відносяться до антропогенних ландшафтів, можна вважати культурними. Це стосується й до штучно створених водойм, які використовуються як господарські, так і рекреаційні об’єкти.

Тлумачні географічні й екологічні словники (Охрана...,1982, Дедю...,1990, Реймерс...,1990, Сытник...,1986, ЭЭС, 1993 та ін.) майже однозначно трактують поняття „культурний ландшафт”. Так, в статті „ландшафт антропогенный”[7, с.108] автори за характером наслідків антропогенного впливу на природний ландшафт виділяють такі ландшафти: *культурний, акультурний і деградований*. Причому під „культурним ландшафтом” розуміють „...свідомо змінений господарською діяльністю людини для задоволення своїх потреб, такий що постійно підтримується в потрібному для неї стані, здатний одночасно продовжувати виконання функцій відтворення здорового довкілля”[там же, с. 112].

Суттєвою генетичною властивістю культурних ландшафтів є те, що після припинення антропогенного впливу на них (догляду за ними), вони продовжують розвиватися за природними законами і за певний час набувають „корінного” стану [7, с.168].

У свій час французькі вчені Е. Ле Руа та П. Тейяр де Шарден (1930), прихильники біогеохімічних концепцій В.Вернадського, в науковий вжиток запровадили поняття "ноосфера". П. Тейяр де Шарден ноосферу трактував "як ідеальну, духовно-матеріальну оболонку планети, яка формується внаслідок продуманих дій людини". В. Вернадський (1944) вважав ноосферу "новою силою, науковою думкою, планетарним явищем, що може трансформувати біосферу в таку стадію свого розвитку, рушійною силою формування якої стане людський розум і людська праця".

Як бачимо, культурний ландшафт і ноосфера формуються за аналогічними принципами. Ноосфера і "культурна ландшафтна сфера Землі" є співмірними поняттями. Проте нині твердити про те, що колективна свідомість і людський розум діють саме в напрямку формування ноосфери – культурної ландшафтної сфери Землі, очевидно завчасно. Це підтверджують чимало техногенних катастроф, в т. ч. з ядерними реакторами – Чорнобиль (1986) та Фукусіма-I – (2011).

У різних науках, які користуються поняттям „культурний ландшафт”, воно трактується по-різному. Згадаймо, наприклад, вислови щодо естетично й доцільно облаштованих урболандшафтів, того ж міського парку чи скверу, сільської садиби, дендропарку, нарешті добре доглянутого поля чи лісопарку. У лісовому господарстві здавна вживають термін „культура”, під яким розуміють ділянку (квартал), зайняту молодими насадженнями і яка знаходиться під особливо пильним контролем лісоохорони з метою їх збереження від випасу та пошкодження.

Архітектори й дизайнери „зеленбудів”, агрономи й працівники лісового господарства, географи та представники природоохоронної галузі в поняття „культурний ландшафт” вкладають спеціальний зміст. Так останні всі природоохоронні об’єкти – природні заповідники, біосферні заповідники, не кажучи вже про національні природні парки, заказники та інші природоохоронні об’єкти, у назву яких включено цю важливу ознаку, вважають природними і тому їх

охороняють від надмірного антропогенного впливу. Хоча на їхній території значну частку займають окультурені ландшафтні системи, яким охорона потрібна не в меншій мірі. Україна пишається фактом внесення значної ділянки корінних природних пралісів букових лісостанів до числа об'єктів Світової культурної спадщини ЮНЕСКО. Адже в Україні таких об'єктів надзвичайно мало.

Ще одну різновидність культурних ландшафтів становлять сільсько-господарські угіддя, які систематично й належним чином обробляються і дають якісну, екологічно чисту продукцію. Звісно, що серед цих угідь пріоритет належить ріллі, яка має найвищу цінність. Нині ми є свідками такого негативного явища, коли орні землі впродовж років не розорюються, заростають не лише бур'янами, а й чагарниками та деревною рослинністю. Необроблені, забур'янені суміжні ділянки суттєво знижують урожайність, знецінюють працю тих сусідів, які належно обробляють землю. Навіть важко уявити скільки в майбутньому потрібно буде затратити зусиль, щоб повернути їх до агрокультурного стану.

Земельний кодекс передбачає покарання за нераціональне використання угідь, але його застосування в подібних ситуаціях є рідкісним явищем. Сінокоси й пасовища називають *культурними* в тому разі, коли на них проводять так звані „культурно-технічні заходи” – вирівнювання рельєфу, викорчовування чагарників, підживлення рослин органічними й мінеральними добривами, підсівання культурних сортів трав тощо.

Сутнісний зміст поняття „культурний ландшафт” свідчить про його неоднакове трактування в різних науках, але водночас усталеність в ландшафтознавстві, на відміну від родового поняття „ландшафт”, який вчені інтерпретують у трьох значеннях – загальному, типологічному та регіональному. Адже на відміну від синонімічних, або дуже близьких за значенням понять „природно-територіальних комплекс”, „геокомплекс”, „геосистема”, „ландшафтна система”, поняття „культурний ландшафт” в ландшафтознавчій парадигмі сприймається майже однозначно.

Висновки 1. Поняття „культурний ландшафт” поєднує в собі культурологічне (соціальна складова) і ландшафтознавче (природнича складова) інформаційні поля, що є підставою для твердження про його загальнонаукове застосування. Культурологія і ландшафтознавство мають декілька спільних рис, головними з яких є інтегральність цих наукових дисциплін, час виникнення та потреба суспільства. 2. За відношенням до родового поняття «ландшафт» - культурний ландшафт є видовим. Водночас, поняття «культурний ландшафт» як система, поділяється на низку підсистем, приклад яких зображено на рисунку. 3. Розробка теорії й методології культурного ландшафту може стати науковою платформою для формування *культурної ландшафтної сфери Землі* шляхом розширення культурних ландшафтів і злиття їх в єдину глобальну контрольовану людиною систему.

1. Воловик В.М. Аналіз концепцій культурного ландшафту в американській та європейській географії // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Географія. – Вінниця, 2009. – Вип. 19. – С. 166-175.
2. Воловик В.М. Концепція культурного ландшафту в руській географії // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Географія. – Вінниця, 2010. – Вип. 21. – С. 29-37.
3. Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера Земли. М.: ООО «Изд-во АСТ», 2001. – 560 с.
4. Кукурудза С.І. Знакові віхи на шляху становлення ландшафтознавчої парадигми // Фізична географія та геоморфологія. – К.: ВГЛ Обрії, 2005. – Вип. 47. – С. 62-69.
4. Кукурудза С.І. Природний територіальний комплекс // Українська енциклопедія лісівництва. У 2 – х т. Т. 2. Львів:

НВФ "Українські технології", 2007. – С. 167-168. 5. Культурологія: українська та зарубіжна культура: Навч. посіб. / За ред. М.М. Заковича. – 3-тє вид. стер. – К.: Знання, 2007. – 567 с. 6. Культурологія. Енциклопедія. В 2-х т. Т.1. М., 2007. – 1392 с. 7. Охрана ландшафтов. Толковый словарь. М.: Прогресс, 1982. – 272 с. 8. Саушкин Ю.Г. Культурный ландшафт // Вопросы географии. – 1946. – №1. – С. 97-106. 9. Шелестова О. До проблеми „ландшафт і культура” // Ландшафти і сучасність. Зб. наук. праць: Київ–Вінниця. – В.: Гіпаніс, 2000. – С. 219-225.

УДК 911.52

Коржик В.П.

Ландшафтознавчий аналіз історичних подій на Глибоччині

Коржик В.П. Ландшафтоведческий анализ исторических событий на Глыбоччине. На примере битвы 1497 года в Козминском лесу (Буковина, Глыбокский район) между армиями польского короля Яна Ольбрахта и молдавского господаря Стефана Великого анализируется роль влияния природно-антропогенных ландшафтов на ход исторических событий и восстанавливаются особенности и черты природных условий.

Korzhyk V. Landscape analysis of historical events in Hlyboka region. On an example of fight of 1497 in Kozmin Wood (Bukovyna, Hlyboka district) between armies of polish King John Olbracht and moldavian Duke Stephan the Great the role of natural-anthropogenous landscapes in realization of historical events is examined and the characteristic features of natural conditions are restored.

В розробці регіональних схем оптимізації природокористування важливими елементами є вивчення тенденцій розвитку природно-антропогенного середовища як чинника і антуражу життєдіяльності людини. Всі події в ході історико-географічного процесу, під яким розуміємо постійно зростаючу антропогенізацію тієї частини ландшафтної оболонки, яка „включається” до сфери інтересів людини соціальної і потрапляє в тій чи іншій мірі під інтегруючий трансформуючий вплив його різноманітної діяльності у прямій чи опосередкованій формі [4], відбуваються у конкретних ландшафтних умовах. Вони визначають етнографічні особливості господарювання, ресурсну базу економіки, загальний екологічний стан, психофізичну атмосферу [1, 5], і саме тому їх необхідно обов’язково враховувати при будь-яких реконструкціях історичних подій. Водночас, за принципом зворотного зв’язку, характер господарювання та перебіг знакових історичних подій надають можливість у певній мірі реконструювати стан природно-антропогенного середовища на певний часовий відрізок, що важливо у історико-географічних дослідженнях і вивченні антропогенних змін довкілля.

Автором ретроспективно досліджувались антропогенні зміни ландшафтів Чернівецької області починаючи з раннього трипілля [2], проте Глибоцький район ще недостатньо повно вивчений, а історична інтерпретація ряду знакових подій, що відбулись на його території, потребує певного ландшафтознавчого коригування.

Метою цієї публікації є ретроспективна реконструкція природно-антропогенної обстановки на території нинішнього Глибоцького району Чернівецької області на час відомої військової сутички 1497 року між Польщею та Молдавським князівством, яка отримала назву битви у Козминському лісі, а

також виявлення впливу природної ситуації на перебіг військових дій. Для відтворення природних умов використовувався комплекс підходів і методів, розроблених автором у попередніх історико-географічних дослідженнях [2, 3].

Основна частина. Ситуаційне розміщення Глибоччини в зоні північно-східної підгірної периферії Карпат визначило хід локального історико-географічного процесу. Основними ситуаційними особливостями регіону були:

- розміщення у південній частині зони широколистяних лісів з переважанням ландшафтів горбисто-грядових височин та широких лучно-болотистих долин річок Великий та Малий Сірети, що позначилось на процесі заселення і господарського освоєння;

- розташування на основному шляху міграції та товарообігу з північної частини Європи до Подунав'я доволі зручною для просування долиною р.Сірет;

- близькість до провідних центрів етноформування, давність заселення та сильна залежність від політичної ситуації в контактній зоні „ліс-степ”;

- рослинна строкатість завдяки наявності декількох ареалів виходу на поверхню вапнякових та вапняковміщуючих відкладів. Останній чинник є доволі вагомим, оскільки на тлі майже суцільної лісової рослинності до карбонатних ареалів приурочені ділянки остепненої (район Гораїка південніше сіл Черепківці та Новий Вовчинець) і лучної (урочище Варниця поблизу с.Біла Криниця).

З огляду на це, важливим показником освоєності регіону був і залишається ступінь лісистості. Ліси Буковини, їх розповсюдження і порідний склад є функцією антропогенізації ландшафтів регіону і чутливо реагували та реагують, як своєрідний красномовний індикатор, на зміни тенденцій в еволюції природної та антропогенної складових. Ступінь лісистості тісно корелюється із ступенем освоєності, під якою розуміємо співвідношення різних видів угідь з огляду на глибину антропогенної зміненості компонентів та геосистем в цілому [6]. Для Глибоччини інваріантними залишаються широколистянолісові ландшафти середніх та високих терас річок Великий та Малий Сірети, їх основних приток, горбисто-грядових та плакорних вододілів.

Окремі незаліснені ділянки з остепненим флористичним складом ймовірно існували поблизу сучасних сіл Біла Криниця – Вовчинець (раніш згадана Гораїка). Що ж до сплосчених, посічених старичними протоками низьких I-II терас Сірету, то сучасні лучно-болотні, місцями торфовані ґрунти свідчать про наявність у недалекому минулому майже суцільної важкопрохідної лучно-болотної та болотної рослинності з окремими острівцями деревної, а наявність гідрофільних викопних молюсків – про періодичні підтоплення повеневими водами (як локальний прояв епохи “всесвітніх” потопів). Широка ж тут висока заплава була вкрита густими заростями верби, тополі та осики. До того ж, протягом середнього голоцену відбувалось і ще продовжується формування уступу сучасних заплав і відчленування їх з рівня першої тераси. З цієї причини в межах днищ долин практично відсутні поселення ранньо- та середньо трипільського і пізніших часів, а самі вони приурочені до дренажних середніх та частково високих терас. До цих же ландшафтних комплексів тяжіли сільськогосподарські угіддя та шляхи сполучення.

Майже суцільна залісненість межиріч і чергування лісових ділянок на більш-менш дренажних ділянках низьких терас Великого та Малий Сіретів з лучно-болотною та типово болотною рослинністю не сприяла відчутному аграрному освоєнню цього регіону з його малородючими світло-сірими та дерново-опідзоленими ґрунтами.

З часу виникнення Молдавського князівства (1349р.) розвиток феодальних відносин супроводжувався внутрішньою колонізацією, чому сприяло характерне лісове тваринницько-землеробське господарство, що будувалось на чергуванні пасік, сінокосів, пасовищ та ріллі, і вимагало великих земельних просторів. В молдавському селі XV–XVIII сторіч переважала циклічна система землекористування, для якої типовим було застосування підсічної та переложної системи землеробства при збереженні значної ролі тваринництва. Взагалі, переважання тваринницького напрямку як найтоварнішої галузі господарювання характеризувало села з так званим волоським правом. За цим правом, рілля, випаси, сінокоси та ліси знаходились у постійній спільній власності, а індивідуальна власність на окремі ділянки була лише періодичною.

Централізований характер феодального устрою Молдавського князівства надавав більшій особистій свободі селянам і можливості для внутрішньої міграції. Селяни, що поселялись на землях конкретних феодалів, користувались досить великими власницькими правами. Наприклад, ще до останньої чверті XVIII сторіччя вони мали право безоплатного і необмеженого користування лісом, окрім невеликих заповідних ділянок – браништ, за умов регулярної сплати десятини. Лише в 1792 році землевласники добились відміни права селян на таке користування лісом, а користування деревиною і випасання в ньому худоби дозволялось лише за згодою власника. Невдовзі були заборонені і підсіки, що призвело до деградації і практичного зникнення пізньосередньовічного типу молдавського господарювання [7].

Втім, характер господарювання у феодальній Молдавії не сприяв помітним змінам кордонів типів рослинності; на них певний вплив спричиняли відмінності у типах розселення і господарювання українського та молдавського населення. Порівняно великі українські поселення (в середньому до 25 дворів) тяжіли більше до земель старого землеробського освоєння (Прут-Дністровське межиріччя, Дерелуйська улоговина, правобережжя Прута) і оточувались, за умов парового землеробства, досить великими за площами (до 0.15км² на один двір) орними угіддями. Молдавські ж поселення були меншими за розмірами, з меншими площами ріллі і тяжіли до лісів [7].

Значна лісистість Молдавії неодноразово фіксувалась у польських документах. Про багатство Молдавії лісами і в цілому досить слабку освоєність її території йшлося у праці Д.Кантемира “*Descriptio Moldaviae*” 1715 року. Цьому сприяла й історично сформована кластерна система розселення, тобто в межах князівства по суті існували окремі, територіально не пов’язані між собою відносно густо заселені ареали, розділені слабозаселеними або практично безлюдними навіть на рівнинах лісовими (на півдні – степовими) зонами. Під час захоплення території австрійськими військовими підрозділами в серпні-вересні 1774 року, їм в деяких місцях передгір’я і гір доводилось буквально прорубувати собі шляхи крізь суцільні лісові масиви. Освоєними під сінокоси, пасовища і частково рілля залишались днища і схили долин найбільших річок – Сірету Малого та Великого, Сучави, Глиниці і Бережниць, а також Дерелуйська улоговина. Високу лісистість Прут-Сіретського межиріччя відмітив в своєму описі Буковини і один з перших голів військової адміністрації Буковини генерал фон Сплєні [6]. Отже, дорожня мережа була слабо розвинутою і успадкованою.

Незважаючи на деяке зростання чисельності населення в перші десятиріччя Молдавського князівства (кінець XIV – початок XV ст.) розрахункова щільність

населення на переважній більшості території Північної Буковини становила менше 3 чол/км², зростаючи до 5-6 чол/км² у Попрутті та до 7-8 чол/км² вздовж долини Малого Сірету [7]. За оцінками, в межах Молдавського князівства на час правління господаря Штефана Великого проживало близько 100 тис. чол. Саме з цих причин розміри його війська навіть при тотальній мобілізації усього дорослого чоловічого контингенту князівства (народне ополчення) не могли перевищувати 20 тис. вояків. Тому вести бойові дії з чисельно переважаючим супротивником доводилось переважно партизанськими методами, а відважуватись на бої „у відкритому полі” доводилось лише у вкрай безвихідних випадках. Відповідно до людського і природно-ресурсного потенціалу будувалась і зовнішня політика князівства (необхідність залучати союзників та найманців).

Слід відмітити і той безсумнівний факт, що при такій людності і продовольчому потенціалі князівства військові дії з будь-якої сторони (із застосуванням звичайної практики конфіскації харчів та фуражу у місцевого населення) не могли тривати достатньо довго, про що свідчить перебіг подій першого етапу конфлікту 1497 року, пов'язаного з невдалою місячною облогою польськими військами короля Яна Ольбрахта Сучавської фортеці. Варто відмітити, що для забезпечення війська харчами полякам доводилось висилати доволі великі фуражирні загони на відстань понад 100 км від Сучави, що красномовно свідчить про незначний ресурсний та людський потенціал князівства. Отже, цікавими для ретроспективного аналізу є перипетії, пов'язані з відступом польського війська і його нещасливим фіналом. Найдетальніше історичні факти систематизовані і викладені у праці Едуарда Фішера „Козмин” [9], яку візьмемо за основу (рис. 1),

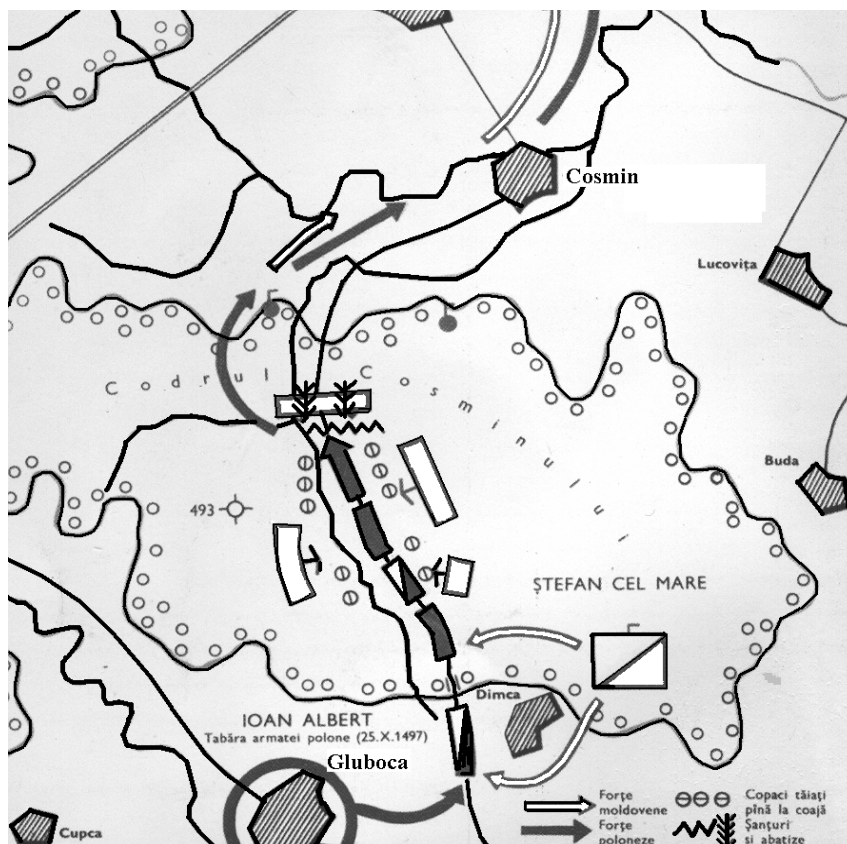

Рис. 1. Версія подій Козминської битви за Е.Фішером

хоча деякі з наведених праці фактів дещо суперечать один одному і не завжди відповідають топографо-ландшафтній ситуації.

Відхід польського війська від Сучави 19-22 жовтня 1497 року чотирма колонами здійснювався не «відкритою місцевістю з поворотом направо на довший, але безпечніший шлях» (по всьому, лівим берегом долини Сірету), а коротким через ліси та остепнену Гораїку високого правобережжя і до броду через Сірет поблизу нинішнього с.Новий Вовчинець на с.Стерче. Надалі виникають розбіжності. За одними даними, польські війська з цього села підійшли до с.Глибока, використовуючи дорогу вздовж підніжжя лівобережної третьої тераси Сірету, але зупинились на горбі Воловія під лісом на західній околиці цього села, що доволі нелогічно з топографічної ситуації. Якщо б використовувався саме цей напрямок, то війську логічно було б від села Опришени звернути на північ на пряму дорогу, яка, ймовірно, згадується під назвою Старої дороги на Чернівці, і яка нині є основною міжнародною автомобільною магістраллю.

За іншими, більш вірогідними, війська підійшли із заходу від с.Томнешти, нинішні Сучевени, тобто рухались вздовж правого берега Сірету через с.Кам'янку і робили, тим самим, досить великий крюк. Оскільки місцезнаходження доріг у середньовічні часи, надто у лісових краях, практично не змінювалось, то це дає підстави вважати, що водність Сірету на початку „малого льодовикового періоду Європи” (початок XIV – перша половина XIX ст.) була більшою від нинішньої, а територія заплави, першої та другої терас, що складають днище широкої тут долини Сірету, малодоступною для просування, тобто практично бездоріжньою.

Спірною є ідентифікація місця розташування основного табору Яна Ольбрахта перед битвою. Якщо він знаходився на вершині пагорбу на захід від с. Глибока (урочище Воловія), то з огляду на необхідність забезпечення військових і коней значною кількістю води, ця позиція виглядає вкрай сумнівною. До того ж, для розміщення великої кількості війська (понад 40 тисяч бійців) з чималим обозом (ймовірно до 5-6 тис. возів), облоговими машинами та кіньми (не менше 15-20 тис.голів) необхідна була територія щонайменше 4-5 км², яка значно перевищує розміри пагорба і прилеглої вільної від лісу місцевості. Напевне, на вершині міг знаходитись лише штаб та гвардія Яна Ольбрахта, в той час як польське військо, набране із східно-польської, малопольської шляхти, шляхти з Червоної Русі і Поділля, посполитих та німецьких найманців [9], вимушено було розміщуватись на нічліг у самому невеличкому селі Глибока та вздовж дороги від Сірету (територія села згадується у документах 1438 року як запустіла місцевість під назвою Чорна поляна – наслідок знищення у попередніх військових подіях). Західно-польська шляхта, яка виконувала роль розвідки, ще в той же день пройшла ліс і зупинилась за ним неподалік с. Козмин.

Важливим для визначення місця основної битви є пошук тієї дороги, яка вела через ліс Прут-Сіретського межиріччя на Чернівці через с. Козмин. В публікації Е.Фішера згадується, що з Глибокою на Чернівці була лише одна дорога через ліс, проте точні координати не наводяться, бо її наявність на той час розумілась як всім відома топографічна данність. Останніми точками прив'язки для нас є села Димка (Трестяна) та Мигучени (Михайлівка) які згадуються у копії дарчого листа Штефана Великого 1 серпня 1466 р., і де йдеться про дарування полян серед дрімучого лісу [10]. Варто нагадати, що на той час ліси Карпат і Підкарпаття, з огляду на малолюдність, вкрай незначні масштаби використання лісосировини і лише у периферійній смузі їх поширення, були

важкопрохідними пралісами, з великою кількістю повалених стовбурів дерев різного ступеня збереженості та густим підростом, а Козминський ліс був лише одним невеличким фрагментом суцільної смуги, зафіксованим у історичних документах. Використовуючи метод актуалізму та здорового глузду, можна вважати, що середньовічні (і більш ранні) мешканці вибирали траси-напрямки з мінімальною кількістю природних перешкод, особливо заболочених та трясавинних місць, стрімких підйомів, річок та струмків, на яких комусь необхідно було постійно підтримувати у належному стані мости.

Ще одним важливим лімітуючим фактором, що обмежував територіальний маневр, є особливості рельєфу. Основна частина Глибоцького району знаходиться в межах території пліоценової поверхні вирівнювання, яку дренує Сірет з притоками. Північна ж частина району знаходиться у басейні р. Прут з активними геодинамічними процесами водно-ерозійної денудації, зсувами, інтенсивною глибинною та площинною розчленованістю території. Місце битви розміщувалось якраз в межах язикоподібного останця пліоценового плато, обмеженого із заходу та півночі стрімкими посіченими зсувними залісеними схилами глибоко врізаної долини р. Дерелуй, а з північного сходу – подібної долини р. Невольниця (рис. 2).

Отже, такою була дорога, прокладена по гребеню вододілу між правим бортом пологої долини витоку р. Малий Котовець та стрімкими схилами долини верхів'їв р. Дерелуй. До неї прилягали й невеличкі ділянки ріллі та сінокосів, що згадуються в документах як узлісся. Надалі найбільш логічними виглядають чотири напрямки. Перший – спуск від гори Думбрава в долину р. Дерелуй через територію нинішнього села Червона Діброва з подальшим виходом вздовж русла до с. Великий Кучурів і Козмин. Цей напрямок наведений на мапі у публікації Е. Фішера [9] (рис. 1). Проте відстань між селами Мигучени та Червона Діброва (Великий Кучурів) через ліс тут не перевищує 4-5 км, а ухил ґрунтової дороги з важкосуглинистим підґрунтям робив її малопрізджою, надто для транспортування облогової техніки та артилерії. Додатково доводилось би долати через міст (?) або форсувати вбрід русло р. Дерелуй, врізане у доволі глибокий вторинний ерозійний яр. Другий – продовження напрямку через гору Думбрава до північного уступу плато і перехід на похилий гребінь локального вододілу, який поступово виводив до центру нинішнього села Волока і далі через с. Кучурів до с. Козмин. Тут довжина суто лісової частини шляху становила би 8-9 км. Третій – поворот від північного уступу плато на схід в обхід амфітеатру витоків р. Малий Котовець з виходом на черговий вододільний гребінь між витоками р. Невольниця та струмка Грушовець і поступовим спокійним спуском до с. Козмин (лісова частина шляху 10-11 км). Четвертий – спуск від села Мигучени у заболочену долину Малого Котовця з виходом на вододільний гребінь між його долиною та р. Невольниця, де зараз проходить асфальтована дорога, і надалі по сценарію третього варіанту (лісова частина шляху 9-10 км). Цей варіант найбільш проблемний, адже доводилось долати би заболочене днище долини шириною щонайменше 150 м з грузькими берегами. Не слід відкидати й можливість п'ятого варіанту – спуску від вододілу безпосередньо у долину р. Невольниця, адже цей давній гідронім прозоро свідчить про традиційний шлях («Татарський шлях», «Стара дорога на Чернівці») пересування з Північної Буковини і Прикарпаття до Подунав'я вздовж цієї ріки.

Доріг через ліс було декілька, і на користь цього свідчить ще і той факт, що

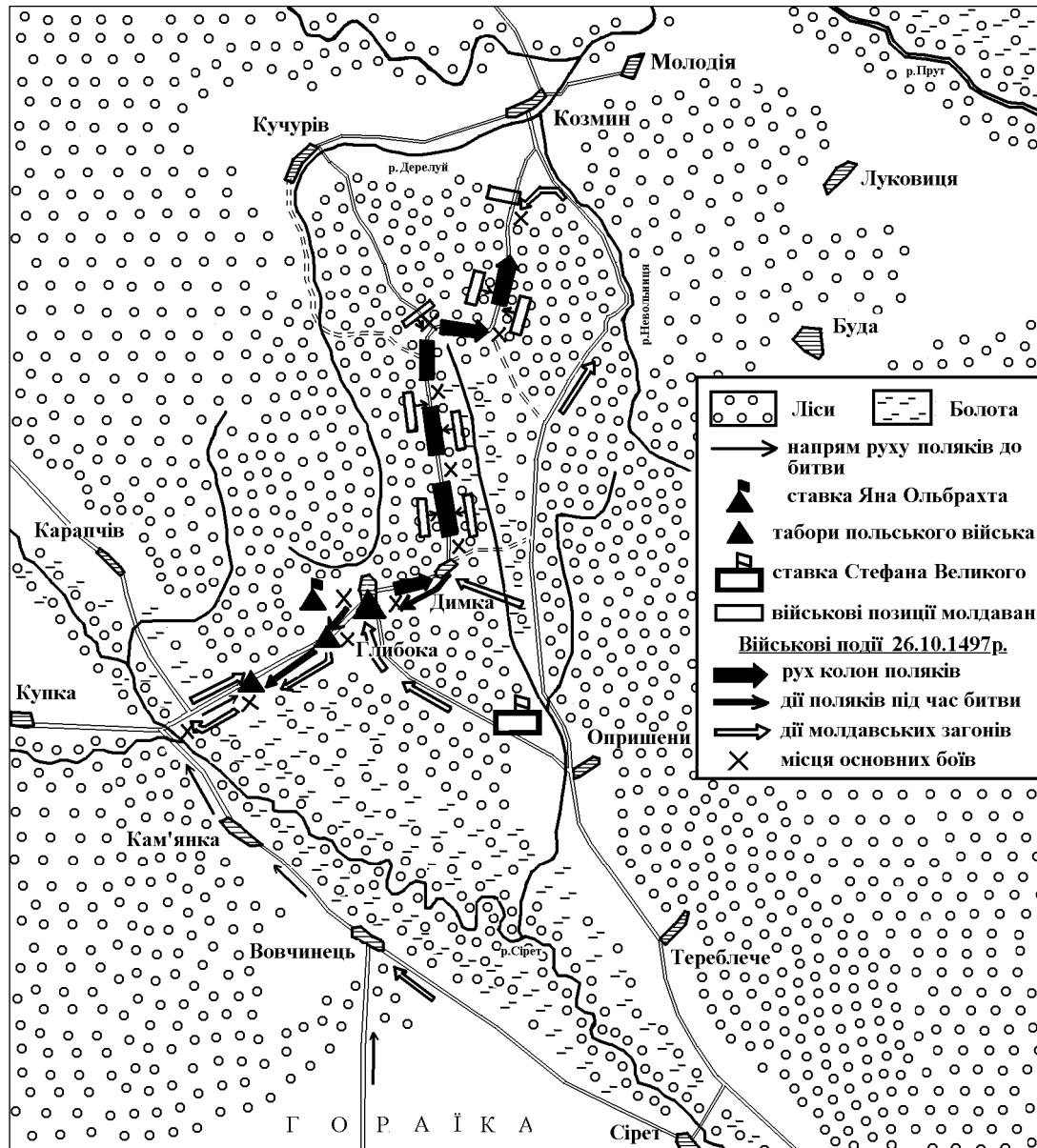

Рис. 2. Відтворена автором ландшафтно-антропогенна ситуація місця подій та перебігу битви 26 жовтня 1497 р.

на початку битви молдавські кіннотники несподівано для поляків з'явилися на північному узліссі і перекрили шляхи для відступу, хоча основні сили Штефана Великого спрямували основний удар на середину (куди також необхідно було підвести у певному порядку війська) та ар'єргард польського війська, складеного посполитими (ополченцями з польських земель) та німецькими найманцями. За розробленим планом нападу, при втягуванні більшої частини неодагненого у бойову амуніцію польського війська на вузьку ґрунтову лісову дорогу, на авангард звалювали заздалегідь підпилені стовбури дерев, що створювало її непроїжджою, а озброєні молдавські піхотинці з обох боків лісових хащ несподівано атакували колону.

Для розуміння реальної ситуації і перебігу подій варто підрахувати загальну довжину військової колони. Якщо чисельність польського війська брати

за 40 тисяч (за іншими оцінками – 60-80 тис.), то при ширині доріг у 4 м і похідної колони у 4 чол., при середньому міжрядовому інтервалі у 1.5 м, на одному кілометрі одночасно могло вміщуватись біля 2.6 тис. вояків. Впереміжку з обозними візками, що везли зброю, лати, провіант та особисті речі, на 1 кілометрі траси перебувало приблизно 1.8-2 тис.чол. З врахуванням парку облогових машин, артилерії, основного обозу похідний стрій мав би розтягнутись щонайменше на 24-25 км. Сьогодні ширина смуги лісів Прут-Сіретського межиріччя тут становить 1-3 км, в 1497 році вона приблизно сягала 10-12 км. Отже, орієнтуючись на третій варіант шляху (на який вказують сліди старої дороги у рові під назвою *drumul Serbului*) [9, стор.44], на лісовій дорозі під час несподіваного нападу з флангів могло знаходитись максимум 18-20 тис. практично беззбройних вояків.

Цим ще раз підтверджується той факт, що значна, але слабша частина польського війська (посполиті, німецькі найманці) ще залишалась у таборах під Глибокою і, не змігши заздалегідь організувати для оборони із бойових возів вагенбург, зазнала стрімкого і нищівного удару основних піхотно-кавалерійських сил молдавського війська. Під час паніки та стовпотворіння вона була практично вся знищена. Під завершення різанини кінна королівська гвардія за наказом Яна Ольбрахта з середини лісу повернулась тією ж лісовою дорогою назад на допомогу, по ходу розігнавши малочисельну молдавську піхоту, і спромоглась відкинути головні сили Штефана Великого за р. Сірет майже до с. Кам'янка (6 км від Глибокої). Це дозволило врятувати королівське військо від повного знищення і при переслідуванні нанести молдавським загонам відчутні втрати.

Важливим є і фактор сезону, у який відбулась битва. Наприкінці жовтня довжина світлового дня не перевищує 10 годин, тож усі перипетії битви і дислокації військ відбувались у обмеженому часі.

Отже, поле битви завдяки великій лісистості і відсутності територіального маневру розтягнулось вздовж дороги від Сірету до майже околиць с. Козмин, тобто на відстань 20-22 км, що для часів пізнього середньовіччя (і пізніше) було унікальним явищем. Тактика лісової засідки дозволила значно меншому молдавському війську (максимум 16 тис. чол.) за короткий час досягти значних успіхів, знищити більше половини живої сили ворога і взяти у полон декілька тисяч вояків супротивника (більшість одразу ж була повішена чи заколота мечами у присутності Стефана Великого), захопити всю облогову техніку, артилерію, обоз і навіть особисту карету короля. Однак завдяки лісовим хащам і незначним за чисельністю молдавським загонам розсіяна і вціліла від різанини частина польського війська все ж таки дісталась тимчасового табору Яна Ольбрахта у с. Козмин, де була організована оборона і проведений огляд решток армії. Молдавські війська також зазнали відчутних втрат, і тому Штефан Великий не наважився на відкритому місці наявними силами завершити розгром. Поява і існування до сьогодні декількох великих курганів у лісі доволі прозоро вказує саме на третій варіант відступу польського війська.

Цікавим є свідчення, що в ніч з 26 на 27 жовтня, тобто через добу після битви, молдавани підпалили з підвітряного боку суху рослинність та чагарники, і полякам довелося викосити траву, щоб табір не охопив вогонь. Це можна пояснити хіба що досить тривалим перед тим бездощовим періодом, не характерним для кінця жовтня на Буковині.

На цьому нещастя не покинули пристарілого і хворого на лихоманку Яна

Ольбрахта. Перепочивши у Чернівцях і зазнавши дошкульних втрат у ар'єргардних сутичках, польське військо при намаганні з боєм переправитись вброд через р.Прут (напівгірський потік шириною до 100-150 м) у повному озброєнні було практично повністю знищено (вбито та потонуло). Врятувалось лише декілька десятків вояків з особистої охорони монарха. Саме з цього часу у Польщі пішла говірка, що «За круля Ольбрахта вся шляхта вигінела».

Козминський ліс (який з повним правом міг би називатись Глибоцьким чи Мигученським), несе белігеративну ауру. Півтора століття до того (1349 рік), практично на тому ж самому місці (Чорна поляна) армія польського короля Казимира Великого зазнали прикрої поразки від війська щойно створеного Молдавського князівства. В 1563 р. на цій же самій лісовій дорозі ледь не повторилась історія Козминської баталії. Цього разу відступаюче військо молдовського господаря Томші (Штефана) потрапило у аналогічну ситуацію, але серйозно проведена кінна розвідка і вчасно застосовані контрзаходи дозволили розігнати селян, що вже підпилювали дерева для завалів, і загін піхотинців засідки [8]. Під час першої світової війни тут також точились запеклі кровопролитні бої, після яких в навколишніх лісах залишились рештки численних окопів, а в с. Валя-Кузьмин на місці масових поховань споруджений військовий некрополь. Слід зазначити, що сьогодні, з огляду на нинішню природно-антропогенну обстановку, важко без солідної дози уяви увійти у вир історичних подій і дослідити психологію та мотивації конкретних вчинків тогочасних державних керівників (рис. 3).

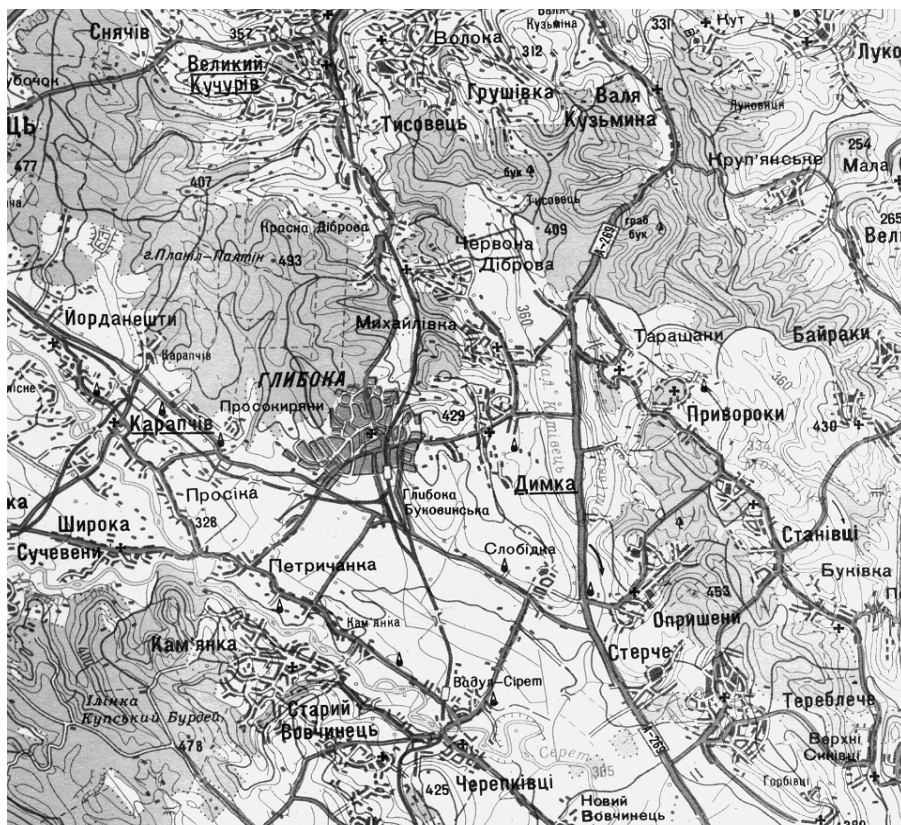

Рис. 3. Сучасний стан антропогенізованих ландшафтів регіону

Висновки. Особливості ландшафтного антуражу відігравали і відіграють важливу роль у формуванні передумов і перебігу знакових історичних подій.

Домінування лісів і незначні осередкові локалітети освоєних безлісних ділянок у Підгір'ї та Прут-Сіретському межиріччі визначили стратегію і тактику військового вирішення конфлікту. І навпаки, характер битви ще раз підтвердив особливості природних умов регіону наприкінці XV століття, яке у Європі відзначалося деяким знелюдненням, запустінням і ренесансом лісів.

Факти дозволяють позбутись ще одного міфу. За легендами, після завершення битви за наказом Штефана Великого 20 тис. польських шляхтичів запрягли у плуги і переорали ними ділянку землі, на якій, окропленій кров'ю страчених полонених, висадили жолуді і невдовзі виріс ліс, названий Червоною Дібровою. Таку ж назву отримало й село, що виникло пізніше. Неповдалі с.Валя-Кузьмин досі у пошані місцевого молдавського населення старий дуб, начебто висаджений самим воєводою. Але, як показали підрахунки річних кілець на стовбурі нещодавно спиленого сусіднього, такого ж самого за розмірами дуба, його вік не перевищує 300 років. І не було ніякого сенсу та реальної можливості в умовах переслідування швидко відступаючого ворога засаджувати дубом невеликі орні ділянки на полях, тяжко відвойовані у лісу і розкорчовані нечисленним на той час місцевим населенням. Із 40 тис. польського війська лише декілька тисяч потрапили у полон, і серед них переважали не шляхтичі, а посполиті; вижили лише ті, хто був взятий у полон турецьким допоміжним загonom (біля 2 тисяч яничар Сілістрійського гарнізону) і потім відпущений на волю за викуп.

Насамкінець, найкращим матеріальним доказом конкретних місць основних подій битви були б знахідки братських могил загиблих з обох боків, адже за християнськими звичаями, яких дотримувались обидві ворогуючі сторони, усі загиблі та померлі від ран, мусили бути поховані. Це ж диктувалось і необхідністю дотримання санітарно-епідеміологічних вимог. Цікавим є те, що у землемежувальних документах наступного XVI століття фіксується поява численних могильників, візуальні сліди яких, окрім декількох курганів, донині погано збереглися.

З огляду на перспективи розвитку туризму у Чернівецькій області доцільним є розробка туристично-пізнавальних маршрутів „По історичних місцях бойових дій на Буковині”, серед яких автомобільно-пішохідний „Козминський ліс” може стати популярним для любителів історії і старовини з Польщі, Молдови, Румунії та прихильників «белігеративного» туризму.

1. Воропай Л.І., Коржик В.П., Куниця М.О. Природні системи Північної Буковини як фактор розвитку соціальних процесів та світогляду // Сучасна гуманітарна освіта: стан і перспективи. – Чернівці, 1996. – С. 259-261.
2. Коржик В.П. Антропогенные изменения ландшафтов Северной Буковины и актуальные задачи рационального природопользования. – Науч. докл. к защите диссерт. – Киев, 1992. – 24 с.
3. Коржик В.П. О рефлексивных аспектах историко-географических исследований // Тези допов. міжнар. наук.-методол. конф. „Ландшафтогенез – 2000: філософія і географія”. – К., 1996. – С. 112-115.
4. Коржик В.П. Антропогенизация среды: историко-географические аспекты // Природопользование в условиях дифференцированного антропогенного воздействия. – Minsk–Sosnowiec, 2000. – С. 7-11.
5. Коржик В.П. Екологічні аспекти історико-географічного процесу // Наукові записки Вінницького держ. педагог. ун-ту. Серія: Географія, Вип.1. – Вінниця, 2002. – С. 33-37.
6. Коржик В. Лісистість Буковини як функція антропогенізації довкілля // Наук. вісник Чернівецького ун-ту, сер. Географія, вип. 104. – 2001. – С. 36-60.
7. Полевой Л.Л. Очерки исторической географии Молдавии XIII-XV вв. – Кишинев: Штиинца, 1979. – 160 с.
8. Fischer E. Die Bukowina. – Czernowitz, 1899.
9. Fischer E. Kozmin. Zur Geschichte des polnisch-moldauischen Krieges im Jahre 1497. – Czernowitz, 1902 – 78 p.
10. Documente privind istoria României. Veacul XIV, XV, A.Moldova. Vol. I (1384 – 1475). – Buc.: Ed.Academici RPR, 1954. – № 418. 1466 (6974) August, 1.

УДК:911.2.712(477.4)

Кравцова І.В.

Особливості ландшафтної структури Національного дендрологічного парку «Софіївка» НАН України

У статті розкриваються особливості ландшафтної структури Національного дендрологічного парку «Софіївка» НАН України. Описані антропогенні ландшафтні комплекси, що формують об'єкт. Представлена ландшафтна карта «Софіївки».

Кравцова И.В. Особенности ландшафтной структуры Национального дендрологического парка «Софиевка» НАН Украины. В статье раскрываются особенности ландшафтной структуры Национального дендрологического парка «Софиевка» НАН Украины. Описаны антропогенные ландшафтные комплексы, которые формируют объект. Представлена ландшафтная карта «Софиевки».

Kravtsova I. Features of landscape structure National Arboretum «Sofiyivka» NAS of Ukraine. The specialties of the landscapes structure of the National dendrological park “Sofiyivka” of NAS of Ukraine had been analyzed in the article. The anthropogenic landscapes that formed the object had been described. The map of the landscape structure of the park was showed.

Постановка проблеми. Правобережний лісостеп України охоплює велику частину країни в межах Вінницької, правобережжя Черкаської, південних районів Житомирської та Київської, північних районів Одеської, Миколаївської та Кіровоградської, східних районів Хмельницької областей. Сприятливі природні умови та ресурси території дослідження, тенденції історичного розвитку зумовили формування розгалуженої системи розселення та великої кількості неперевершених зразків садово-паркового мистецтва – садово-паркових ландшафтів. Згідно реєстрів природо-заповідного фонду України і пам'яток архітектури та містобудування України [5] в межах Правобережного лісостепу України знаходиться 114 садово-паркових ландшафтів. Одним зі видатних зразків садово-паркового мистецтва є Національний дендрологічний парк „Софіївка” НАН України. З наукових позицій антропогенного ландшафтознавства цей об'єкт варто розглядати як типовий приклад формування та функціонування культурних ландшафтів, в яких розкриваються суплетивні зв'язки між природною та штучною взаємодіючими системами.

Мета статті: розкрити особливості ландшафтної структури Національного дендрологічного парку «Софіївка» НАН України, показати особливості функціонування.

Вихідні передумови. Сади і парки є об'єктами детального вивчення різних наук і наукових напрямів: ландшафтної архітектури, садово-паркового мистецтва, культурології, історії, ботаніки тощо. Їм присвячені праці відомих вітчизняних і зарубіжних учених: В.І. Білоуса [1], І.О. Богової [2], О.П. Вергунова, В.А. Горохова [3], І. О. Косаревського [8], І. С. Косенка [4, 9, 10, 11], В. Я. Курбатова [13], В.П. Кучерявого [14], О.Л. Липи [16], Н.А. Нехуженко [18], І.Д. Родічкіна, І.О. Родічкіної [20, 22], Л.І. Рубцова [21], R. Aftanazy [23] та ін.

Історія заснування, формування та розвитку Національного дендрологічного парку „Софіївка” НАН України, архітектурно-художні основи створенні об'єкту, планування території розкриваються у працях В.І. Білоуса [1],

О.П. Вергунова, В.А. Горохова [3], В. Іващенко [7], І.О. Косаревського [8], І.С. Косенка [4, 9, 10, 11], В.П. Кучерявого [14], І.Д. Родічкіна [20, 22], Л.І. Рубцова [21], R. Aftanazy [23]. У роботах Л.І. Рубцова, описується рослинний світ об'єкту, особливості організації території шляхом використання різних рослинних елементів, досвід інтродукції та акліматизації рослин в умовах Правобережного лісостепу України. Особливістю організації об'єктів романтико-пейзажного напрямку пейзажного стилю планування території є асоціативне насичення території. Семантика малих архітектурних форм, власних назв ставків, урочищ, гротів, фонтанів, долин, островів, скель, терас, бельведерів, скульптури розкривається у працях І. С. Косенка, К. М. Шиф [9, 10].

Виклад результатів дослідження. Національний дендрологічний парк „Софіївка” НАН України є садово-парковим антропогенним ландшафтом в структурі міського селитебного ландшафту. Територія об'єкту безпосередньо межує із малоповерховою забудовою міста Умані Черкаської області, а також із сільськогосподарськими ландшафтними комплексами, які представлені різноманітними угіддями (полями, садами тощо) Уманського національного університету садівництва (на південному заході) та землями Інституту цукрових буряків (північний схід). Садово-парковий ландшафт знаходиться в межах Дністерсько-Дніпровського лісостепового краю Центрально-Придніпровського височинного лісостепу Умансько-Маньківського фізико-географічного району, що й визначає особливості природних умов та ресурсів території [17].

Ландшафтну структуру об'єкту формують урочища долини річки Кам'янки (Багно) (басейн річки Південний Буг), Грекової балки та балки Звіринець. Територія характеризується високим ступенем розчленування денної поверхні. Витягнута з північного сходу на південний захід. Перепад висот становить понад 20 м (рис. 1). Найнижчі точки знаходяться в долині річки з абсолютними висотами

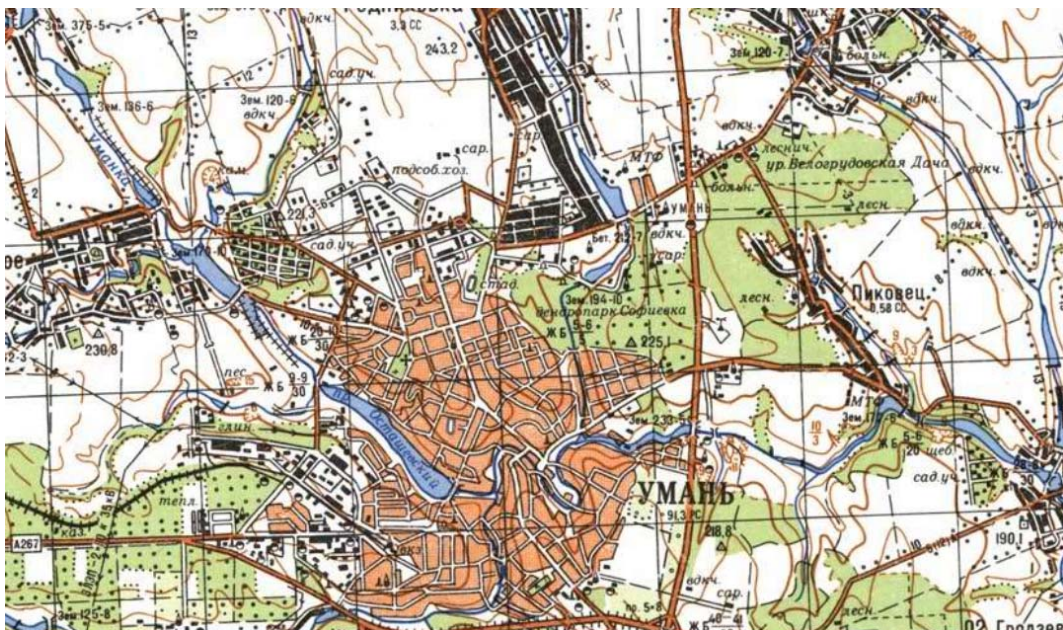

Рис. 1. Фрагмент топографічної карти м. Умані Черкаської області та дендропарку «Софіївка» в його складі

212 м, 215 м. Найвищі точки – на вододілах – 225,1 м. Площа об'єкту – 169, 4 га.

Національний дендрологічний парк „Софіївка” НАН України був створений на території, вкритій степовою рослинністю. Місцевість розчленована балками та долиною річки Багно з виходами кристалічних порід на денну поверхню. Спочатку С. Щ. Потоцький планував всю долину річки Кам'янки з пагорбами та гранітними скелями перетворити на значний за розміром англійський парк, обладнаний численними каскадами і фонтанами. Планувалося всі навколишні горби засадити деревами з розкішним листям, на відкритих просторах на південь річки Уманки, на південний схід від с. Городецького, створити суцільний зелений масив, а на північному заході з'єднати парк з Грековим лісом. На заході він повинен був починатися від міської застави (тепер це район перетину вулиць Леніна і Паризької Комуни) і продовжуватися на схід до с. Піківець [4, 9-11, 19].

В історії формування та розвитку Національного дендрологічного парку «Софіївка» дослідники виокремлюють шість основних періодів розвитку: 1796 – 1832 роки; 1832 – 1859 роки; 1859 – 1929 роки; 1929 – 1955 роки; 1955 – 1980 роки; 1980 – наш час. Упродовж першого періоду створення парку роботами керував військовий інженер Людвіг Метцель і садівник Олива. У перші чотири роки найінтенсивніше велося спорудження гідротехнічних споруд, будувалися греблі, проводилися роботи щодо поглиблення дна майбутніх водойм, створювалися підземні шлюзи, гроти, фонтани, були переміщені та встановлені у відповідному порядку кам'яні глиби. Місцеве каміння використовувалося для створення гребель, мостів, шлюзів, постаментів під скульптуру. З каміння були створені гроти, водоспади. Була пробита підземна річка Ахеронт, вироблено овальне ложе Ахеронтійського озера, створена Долина Велетнів тощо. Одночасно з переміщенням каміння на території парку розчищувалися місця для мальовничих галявин, висаджувалися листяні та хвойні дерева, декоративні кущі. При будівництві парку використовувалися місцеві та екзотичні види дерев – платан (*Platanus L.*), різні види сосен (*Pinus*), ялина звичайна (*Picea abies (L.) Karsten.*), ялиця біла (*Abies alba Mill.*), тюльпанне дерево (*Liriodendron tulipiferum L.*). Оголені схили балок засаджувалися місцевими породами – дубом (*Quercus robur L.*), липою (*Tilia cordata Mill.*), кленом (*Acer platanoides L.*), грабом (*Carpinus betulus L.*) і ясенем (*Fraxinus excelsior L.*). Окремі великі екзоти привозилися здалеку з землею і висаджувалися на галявинах для створення закінчених паркових композицій. Так були сформовані основні масиви парку під назвою Дубинка, Грибок і Звіринець. На початок XIX століття були створені водойми та острів, змінені русла джерел, побудовані фонтани та водоспади, споруджена оранжерея, висаджені дерева та кущі. В'їзд до „Софіївки” до 1836 року був лише зі сторони оранжереї. Упродовж наступних періодів відбувалася розбудова території парку, впорядковувалися межі, велося будівництво малих архітектурних форм, збільшувався видовий склад рослинності та тваринного світу [4, 9]. З моменту відкриття парку у травні 1802 року його площа збільшилася на 118,4 га, що є характерною особливістю цього садово-паркового ландшафту.

«Софіївка» є прикладом долинно-балкового садово-паркового ландшафту, ландшафтну структуру якого формують урочища руслового,

заплавного, схилового та вододільного типів місцевостей. Композиційну вісь Національного дендрологічного парку «Софіївка» НАН України формує долина річки Кам'янки. В структурі руслового типу місцевостей були виокремлені урочища ставків, островів, каскадів, водоспадів, плесових ділянок, перекатів тощо. Схилловий тип місцевостей та окремі ділянки вододільного (галявина Дубинка) типу місцевостей доповнюють русловий тип місцевостей і формують завершений образ пейзажного стилю садово-паркового ландшафту. Схилловий тип місцевостей представлений складними і простими урочищами схилів різної експозиції та крутизни; переважно вкритий деревною і чагарниковою рослинністю, ускладнений виходами гранітних брил на денну поверхню. Вододільний тип місцевостей приурочений до найвищих гіпсометричних рівнів парку. Це урочища вирівняних або слабкохвилястих лесових ділянок, вкритих як деревно-чагарниковою, так і трав'янистою рослинністю.

Аналізуючи ландшафтну структуру садово-паркового ландшафту, варто зазначити, що в межах Національного дендрологічного парку „Софіївка” НАН України переважають урочища схилового типу місцевостей, представлені схилами різної крутизни та експозиції, заліснені насадженнями з деревно-чагарникових видів як аборигенної, так і екзотичної флори. Цей тип місцевостей займає близько 75% площі території об'єкту. У межах руслово-заплавного типу місцевостей зосереджені урочища ставків, долини річки Кам'янки, струмків, водоспадів, островів, заплавних луків. На вододільних ділянках знаходяться паркові насадження та науково-адміністративна частина парку (рис. 2).

Таким чином, досліджуючи особливості ландшафтної структури Національного дендрологічного парку «Софіївка» НАН України, а також тенденції формування і розвитку об'єкту, можна зробити такі **висновки**:

- Національний дендрологічний парк «Софіївка» НАН України є прикладом долинно-балкового садово-паркового ландшафту, в ландшафтній структурі якого представлені урочища заплавного, схилового та вододільного типів місцевостей;

- особливості ландшафтної структури зумовлені фізико-географічним положенням об'єкту в межах Дністерсько-Дніпровського лісостепового краю Центральнопридніпровської фізико-географічної області Умансько-Маньківського фізико-географічного району, а також місцевою структурою території;

- у ландшафтній структурі «Софіївки» переважають урочища схилового типу місцевостей, представлені схилами різної крутизни та експозиції, заліснені насадженнями з деревно-чагарникових видів як аборигенної, так і екзотичної флори. Цей тип місцевостей займає близько 75% площі території об'єкту. У межах руслово-заплавного типу місцевостей зосереджені урочища ставків, долини річки Кам'янки, струмків, водоспадів, островів, заплавних луків. На вододільних ділянках знаходяться урочища слабкохвилястих, вирівняних лесових рівнин, зайнятих парковими насадженнями.

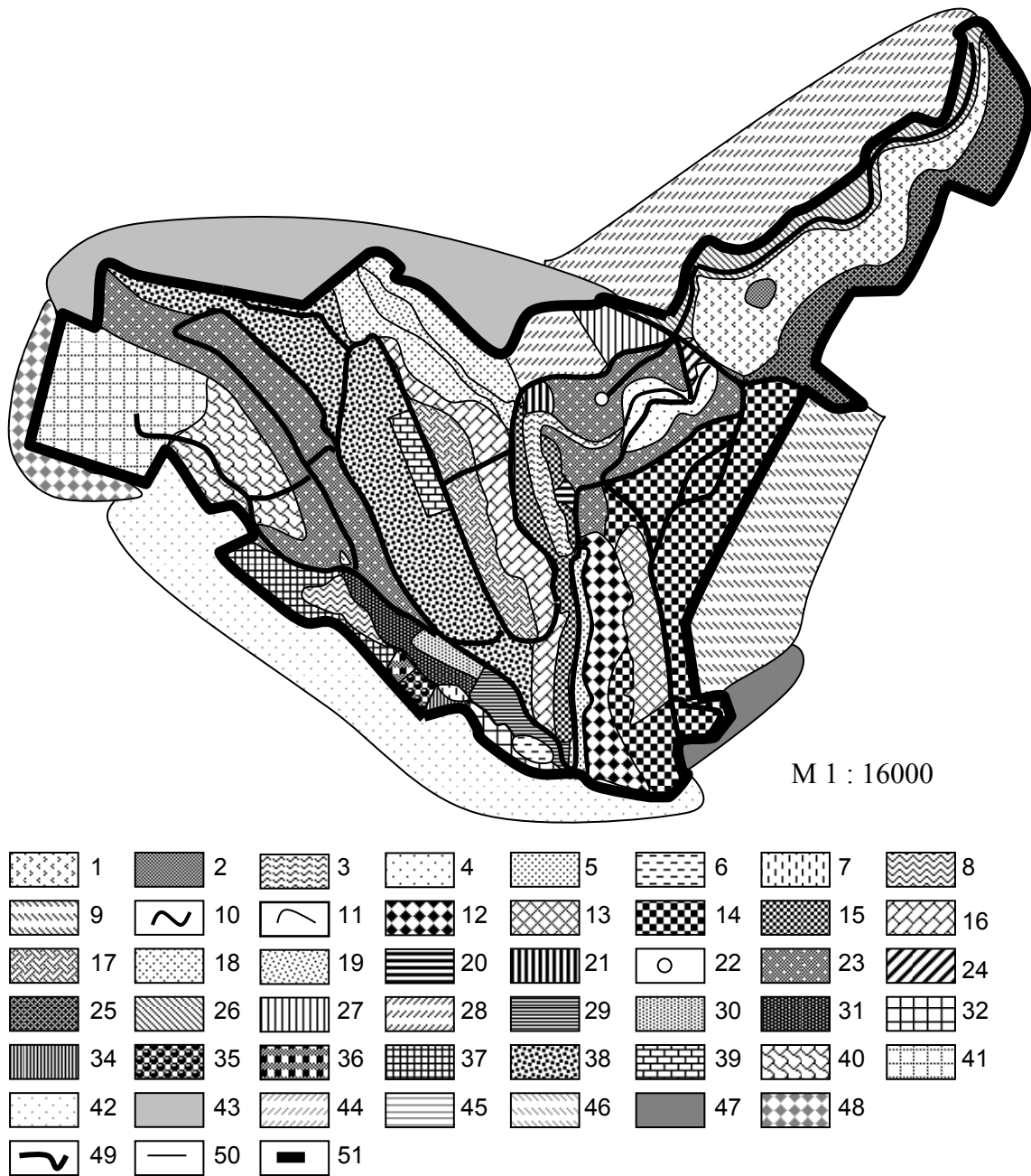

Рис. 2. Картосхема сучасних ландшафтів Національного дендрологічного парку «Софіївка» НАН України

Руслово-заплавний тип місцевостей. Урочища: 1 – Верхній став, площею 8,6 га, середня глибина 2,5-3,0 м, дно мулисте, з укріпленими берегами; 2 – намівний острів „Анти-Цирцеї”, вкритий культурними ґрунтами (антропогенною ґрунтовою сумішшю) з насадженнями з верби плакучої, сосни кримської, тополі білої, з побудованим Рожевим павільйоном та розбитими клумбами; 3 – Нижній став, площею 1,1 га, дно гранітне, середня глибина 2,0 м, з високими, укріпленими гранітною кладкою берегами та фонтаном „Змія”; 4 – заплава долини річки Кам’янки, складена алювіальним відкладами з лучними та лучно-болотними ґрунтами під лучною рослинністю, ускладнена гранітною композицією „Критський лабіринт”; 5 – заплава річки Кам’янки, складена алювіальними відкладами з лучно-болотними ґрунтами під лучно-болотною рослинністю; 6 – став

„Ліщинове озеро”, площею 0,2 га, середня глибина 2,0 м піщано-мулистим дном зі штучно укріпленими берегами; 7 – Нагірний став, площею 0,12 га, середньою глибиною 1,8 м мулистим дном; 8 – став „Лісове озеро”, площею 0,35 га, середня глибина 2,0 м, дно мулисте, з укріпленими гранітною кладкою берегами; 9 – Соколинний став, площею 0,13 га, середня глибина 1,5 м, дно мулисте, з крутими земляними берегами водне; дзеркало зайняте лататтям білим, глечиками жовтими, півниками болотними тощо; 10 – річище річки Кам’янка шириною 1,0 – 2,0 м, з мулистим дном, пологими берегами, ускладнене в окремих ділянках перекатами, малими каскадами тощо; 11 – річище річки шириною 0,5 – 0,6 м, глибиною 0,3 м з гранітним дном, з укріпленими дерев’яними колодами берегами. **Схилловий тип місцевостей.** Урочища: 12 – дуже крутий (50° - 55°) схил з виходами гранітів на денну поверхню під насадженнями з липи серцелистої, грабу звичайного, ялини звичайної, ясену звичайного, дубу звичайного, кипарису болотного; 13 – слабко нахилена (5° - 7°) поверхня, складена лесовими породами з сірими лісовими реградованими ґрунтами під різнотравною рослинністю; 14 – крутий (20° - 30°) лесовий схил з сірими лісовими ґрунтами під ясенево-грабово-кленово-липовими насадженнями; 15 – дуже крутий (65°) лесовий схил з сірими лісовими ґрунтами під дубово-грабовими насадженнями; 16 – дуже крутий (45°) схил, складений лесовими породами з сірими лісовими ґрунтами під дубово-грабово-ясенево-липовими насадженнями; 17 – крутий (25°) лесовий схил з сірими лісовими ґрунтами під дубово-грабово-ясенево-липовими насадженнями; 18 – дуже крутий (60°) лесовий схил з сірими лісовими ґрунтами під дубово-ясеневу рослинністю; 19 – дно балки „Звіринець”, складене лесовими породами, вкрите лучними ґрунтами під різнотравною та рудеральною рослинністю; 20 – Кавказька гірка – дуже крутий (60°) гранітний схил з насадженнями з ялівцю звичайного та ялиці звичайної; 21 – тераса „Бельв’ю”, дуже крутий (60°) терасований схил з культурними ґрунтами вкритий виноградом пятилистковим, ускладнений гротом Аполлона та обеліском „Орел”; 22 – „Ахеронтійське озеро” – басейн середньою глибиною 2,0 м; 23 – дуже крутий (45° - 60°) лесовий схил, вкритий сірими лісовими ґрунтами під дубово-ясенево-кленовою рослинністю; 24 – стінка (80°), складена лесовими породами з культурними ґрунтами під насадженнями з ялини звичайної, ясену звичайного, липи серцелистої, вільхи чорної, клену гостролистого; 25 – крутий (20°) лесовий схил, вкритий сірими лісовими ґрунтами під парковими насадженнями; 26 – похилий (10°) лесовий схил, вкритий сірими лісовими ґрунтами під парковими насадженнями; 27 – „Англіський парк”, слабко нахилена поверхня (3°), складена лесовими породами з сірими лісовими ґрунтами під парковими насадженнями; 28 – „Партерний амфітеатр” – дуже крутий (45°) лесовий схил з ґрунтами реградованими, зайнятий газоном та квітниками; 29 – дуже крутий (45°) лесовий схил, вкритий дерново-підзолистими ґрунтами під чагарниковою рослинністю; 30 – терасований похилий (10°) схил, складений лесовими породами з підзолистими ґрунтами під насадженнями з ялини звичайної; 31 – дуже крутий (45°) терасований схил, складений лесовими породами з сірими лісовими ґрунтами під дубово-грабово-ясенево-кленовою рослинністю; 32 – дуже крутий (60°) схил, складений гранітами під насадженнями ялини звичайної, ялини колючої блакитної форми, туї західної, клену гостролистого; 33 – дуже крутий (45°) лесовий схил вкритий сірими лісовими ґрунтами під насадженнями грабу турчанінова; 34 – сильно похилений (20°) лесовий терасований схил з сірими лісовими ґрунтами під насадженнями ліщини ведмежої; 36 – крутий (25°) лесовий схил вкритий сірими лісовими ґрунтами під насадженнями андріанни колхідської, клену оксамитового, яблуні Недзвєцького, гінкго дволопатевого, шипшини звичайної, ялини звичайної, бузку східнокарпатського, вовчих ягід пахучих, вільхи майжесерцелистої, тюльпанного дерева, ліщини звичайної, катальпи звичайної; 37 – терасований похилий (10°) схил, складений лесовими породами з дерново-підзолистими ґрунтами під насадженнями з ялини звичайної; 40 – слабко нахилена поверхня (3°), складена лесовими породами з сірими лісовими ґрунтами під парковими насадженнями. **Вододільний тип місцевостей.** Урочища: 38 – слабко нахилена (1° - 2°) поверхня, складена лесовими породами з сірими лісовими ґрунтами під

насадженнями з дуба звичайного; 39 – слабконахилена (3^0) поверхня, складена лесовими породами, вкрита сірими лісовими реградованими ґрунтами під різнотравною рослинністю; 41 – слабо нахилена лесова поверхня ($1-2^0$), вкрита сірими лісовими опідзоленими ґрунтами під парковими насадженнями. **Селитебні ландшафти.** Схилловий тип місцевостей. Урочища: 42 – лесовий схил, вкритий сірими лісовими опідзоленими ґрунтами під малоповерховою забудовою; 43 – схил, складений лесовими породами, вкритий сірими лісовими опідзоленими ґрунтами під малоповерховою забудовою міста (територія Уманського національного університету садівництва); 44 – лесовий схил, вкритий сірими лісовими ґрунтами під сільськогосподарськими угіддями; 45 – лесовий схил, вкритий сірими лісовими опідзоленими ґрунтами під малоповерховою забудовою міста; 46 – схил, складений лесовими породами, вкритий сірими лісовими опідзоленими ґрунтами під сільськогосподарськими угіддями; 47 – лесовий схил, вкритий сірими лісовими ґрунтами під дубово-ясенево-грабовими насадженнями. Вододільний тип місцевостей: 48 – вирівняна лесова поверхня ($1-2^0$), вкрита сірими лісовими опідзоленими ґрунтами під малоповерховою забудовою міста. 49 – дорожні ландшафти парку; 50 – межі урочищ; 51 – межі Національного дендрологічного парку „Софіївка” НАН України.

1. Білоус В. І. Садово-паркове мистецтво : коротка історія розвитку та методи створення художніх садів / В. І. Білоус. – К. : Науковий світ, 2001. – 299 с.
2. Боговая И. О. Озеленение населённых мест / И. О. Боговая, В. С. Теодоронский. – М. : Агропромиздат, 1990. – 239 с.
3. Вергунов А. П. Русские сады и парки / А. П. Вергунов, В. А. Горохов. – М. : Наука, 1987. – 412 с.
4. Дендрологический парк „Софиевка” / И. С. Косенко, Г. Е. Храбан, В. В. Митин, В. Ф. Гарбуз. – К. : Наукова думка, 1990. – 160 с.
5. Державний реєстр національного культурного надбання (Пам’ятки містобудування і архітектури України) // Пам’ятки України. Історія та культура: науково-популярний ілюстрований часопис. – 1999. – № 2-3. – С. 3-161.
6. Залесская Л. С. Курс ландшафтной архитектуры / Л. С. Залесская. – М. : Стройиздат, 1964. – 184 с.
7. Іващенко В. З минулого Царициного саду / В. Іващенко // Хроніка 2000: український культурологічний альманах. – 2001. – Вип. 41-42. – С. 524-544.
8. Косаревський І. О. Парки України : прийоми створення паркового пейзажу / І. О. Косаревський – К. : Державне вид-во літератури з будівництва і архітектури УРСР, 1961. – 176 с.
9. Косенко І. С. Дендрологічний парк „Софіївка” : монографія / І. С. Косенко. – Умань, 2003. – 230 с.
10. Косенко І. С. Мифы и сказания в парке „Софиевка” : в 2 кн. Кн. 1 / И. С. Косенко, Е. М. Шиф. – Умань : Ремарк, 2006. – 140 с.
11. Косенко І. Третє століття славетного парку / Іван Косенко // Хроніка 2000 : український культурологічний альманах. – 2001. – Вип. 41-42. – С. 504-523.
12. Крижановская Н. Я. Основы ландшафтного дизайна / Н. Я. Крижановская. – Харьков : Константа, 2002. – 214 с.
13. Курбатов В. Я. Всеобщая история ландшафтного искусства. Сады и парки мира / В. Я. Курбатов. – М. : ЭКСМО, 2008. – 734 с.
14. Кучерявий В. П. Озеленення населених місць / В. П. Кучерявий. – Львів : Світ, 2005. – 454 с.
15. Лазарев А. Г. Ландшафтная архитектура / А. Г. Лазарев, Е. В. Лазарева ; под общ. ред. А. Г. Лазарева. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2005. – 282 с.
16. Липа О. Л. Заповідники та пам’ятники природи України : реєстр-довідник / О. Л. Липа, А. П. Федоренко. – К. : Урожай, 1969. – 186 с.
17. Маринич О. М. Фізична географія України : підручник / О. М. Маринич, П. Г. Шищенко – К. : Знання, 2003. – 479 с.
18. Нехуженко Н. А. Основы ландшафтного проектирования и ландшафтной архитектуры / Наталия Александровна Нехуженко. – Спб. : Издательский дом «Нева», 2004. – 189 с.
19. Роготченко А. П. Уманское чудо / А. П. Роготченко. – 3-е изд., перераб. и доп. – К. : Будівельник, 1991. – 86 с.
20. Родічкін І. Сад і культура України / Іван Родічкін, Ольга Родічкіна // Хроніка 2000 : український культурологічний альманах. – 2001. – Вип. 41-42. – С. 48-142.
21. Рубцов Л. И. Проектирование садов и парков : учеб. пособие для техникумов / Л. И. Рубцов. – М. : Стройиздат, 1979. – 182 с.
22. Сады, парки и заповедники Украинской ССР: Заповед. природа; Преобразован. ландшафт; Садово-парковое искусство / И. Д. Родичкин, О. И. Родичкина, И. Л. Гринчак и др. – К. : Будівельник, 1985. – 167 с.
23. Aftanazy R. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej : wojewodztwo bractawskie / Roman Aftanazy. Tom 10. – Wroclaw, 1996. – 563 p.

РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 502.4

Ситник О.І., Дериземля Н.О.

Рекреаційний потенціал природних та історико-культурних ресурсів Гайворонсько-Бершадського рекреаційного району

У статті досліджено доцільність виділення Гайворонсько – Бершадського рекреаційного району і специфіку його розташування. Вивчено характеристику природних та історико – культурних ресурсів рекреаційного району, а також запропоновано напрямки для покращення його туристично – рекреаційного комплексу.

Ключові слова: Гайворонсько-Бершадський рекреаційний район, рекреаційні ресурси, туризм, рекреація, інфраструктура, ландшафтні комплекси.

Ситник А.И., Дериземля Н.А. Рекреационный потенциал природных и историко-культурных ресурсов Гайворонско-Бершадского рекреационного района. В статье исследовано целесообразность выделения Гайворонско-Бершадского рекреационного района и специфику его расположения. Изучены характеристики природных и историко-культурных ресурсов рекреационного района, а также предложено направления для улучшения его туристско-рекреационного комплекса.

Ключевые слова: Гайворонско-Бершадский рекреационный район, рекреационные ресурсы, туризм, рекреация, инфраструктура, ландшафтные комплексы.

Sitnik O., Derizemlya N. Recreational potential of natural and historical-cultural resources Gaivoron-Bershad recreational district. The expediency of select of Gaivoron and Berchad recreational district and the peculiarity of its disposition have been studied in the article. The characteristics of natural and historical-cultural resources of the recreational district have been studied and also the ways for improving its tourist-recreational complex have been suggested.

Keywords: Gaivoron and Berchad recreational district, recreational resources, tourism, recreation, infrastructure, landscape complexes.

Актуальність теми. На сучасному етапі розвитку суспільства туристично-рекреаційна сфера є важливим чинником для відпочинку та оздоровлення населення. Рекреація невід’ємна складова сучасного способу життя. Розвиток регіональної структури рекреаційної системи важливий з економічних та соціальних позицій. Практично в кожному населеному пункті існують природні та історико-культурні пам’ятки, однак для успішного їх використання необхідне удосконалення територіальної організації інфраструктури [4].

Вивчення ландшафтних комплексів є необхідною умовою для одержання об’єктивної оцінки якостей території з метою подальшого рекреаційного використання. Територіально цілісна, взаємопов’язана сукупність культурно-історичних та натурально-антропогенних складових, які сприяють реалізації рекреаційних функцій, формує територіально-рекреаційні системи та вузли, де потоки різної інформації об’єднують між собою всі компоненти і відіграють роль системо утворюючих зв’язків [1].

Метою дослідження є вивчення та обґрунтування виділення Гайворонсько-Бершадського рекреаційного району і характеристика його природних та історико-культурних ресурсів.

Результати дослідження. Територія Гайворонсько-Бершадського рекреаційного району займає західну частину Кіровоградської та східну частину Вінницької областей і охоплює площу близько 300 км², де зосереджені історичні, археологічні, соціально-економічні та унікальні природні утворення. До рекреаційного району ми віднесли: м. Гайворон, смт. Завалля, а також села Гайворон, Соломія, Казавчин, Солгутове, Бугове, Бондуrowo, Хашувате, Салькове Кіровоградської області та м. Бершадь, села Ставки, Джулінка, Чернятка, Баланівка, Лугова, Поташня Вінницької області та інші населені пункти [3].

Просторова структура рекреаційного комплексу знаходиться в стадії формування. В майбутньому вона буде істотно зміненою, але територіальні вузлові елементи, до яких ми віднесли такі населені пункти, як м. Бершадь, м. Гайворон та смт. Завалля залишаться незмінними.

Головним багатством виділеного рекреаційного району є р. Пд. Буг і гирлові частини його приток з мальовничими схилами та унікальними виходами докембрійських кристалічних порід віком понад 3 млрд. років, каньйоноподібні ділянки долини (рис. 1).

Рис. 1. Пд. Буг поблизу с. Ставки

В басейні Пд. Бугу збереглися природні комплекси, які є взірцями – еталонами природи, або ж еталонами гармонійного поєднання природної краси і людської по-справжньому розумної діяльності. Сучасні ландшафти басейну Пд. Бугу сформувалися під впливом процесів, що відбувалися упродовж тривалої геологічної історії в надрах планети, а пізніше під дією процесів вивітрювання, ерозії та господарської діяльності людини. Сучасна поверхня долини Пд. Бугу – хвиляста, подекуди погорбована рівнина, яка далі на південь змінюється низовиною. Саме такий рельєф має велике значення, як для господарської діяльності людини, так і для розвитку туристичної інфраструктури [2].

На виділеній території поєднуються всі можливі комбінації використання рекреаційних ресурсів, але комплекси рекреаційних можливостей розташовуються нерівномірно і якість їх нерівноцінна.

Мальовничим є заповідне урочище "Сальківське", яке знаходиться поблизу с. Салькове Гайворонського району у розлогій долині Пд. Бугу.

Ця територія займає площу 66,3 га. Головною ознакою місцевості є поєднання крутих скелястих схилів з виступами на поверхню кристалічних порід

та пологих берегів степової частини Пд. Бугу.

Завдяки цьому вздовж течії річки утворюється безліч острівців. На крутих кам'янистих схилах переважають угруповання типчаку. Зустрічаються червонокнижний сон чорніючий (*Pulsatilla nigricans*) та рідкісні в області півники карликові (*Iris pumila*) та аденофора лілієлиста (*Adenophora lilifolia*). На затінених скелях зростають рідкісні види папороті – багатоніжка проміжна (*Polypodium interjectum*), аспленій колосовидний (*Asplenium trichomones*), пухирник ламкий (*Cystopteris fragilis*), а на більш освітлених ділянках – півники угорські (*Iris hungaria*) та півники злаколисті (*Iris graminea*). По дну балки, яка впадає в Пд. Буг, зростають вологолюбні види. Рідкісним явищем є схилове болото, виявлене на правому березі.

Пам'ятка природи місцевого значення – орнітологічний заказник Бандурівські ставки, який розташований на околиці села Бандурово в каньйоні невеликої річки Яланець. На території заказника загальною площею 385,6 га знаходяться три мальовничі ставки. Між собою вони сполучені водотоками. Рослинний світ Бандурівських ставків багатий у флористичному відношенні, він представлений угрупованням рослин низовинних боліт. Для Лісостепової України такий покрив є типовим, але в той же час він досить рідко зустрічається на природно-заповідній території Кіровоградської області.

Поблизу с. Котовка Гайворонського району розташоване природне мінеральне джерело «Іванкова криниця» у великій плескатій балці (рис. 2).

Рис. 2. «Іванкова криниця»

«Іванкова криниця» – гідрологічна пам'ятка природи місцевого значення, площею 2,55 га. Хімічний аналіз показав, що вода багата на солі натрію, кальцію, калію, магнію, загальна мінералізація води становить 0,1-0,7 г/л. Поруч із джерелом, символом очищення та оновлення, збудовано капличку.

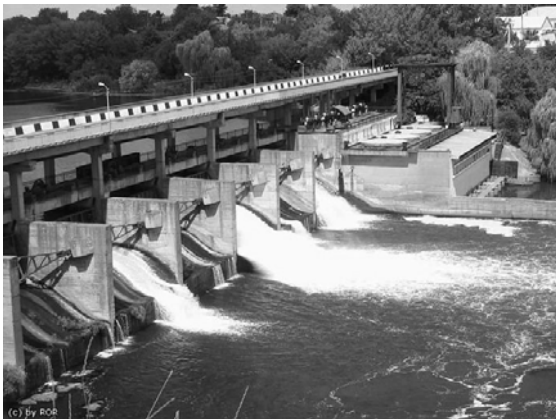
У Бершадському районі розташоване урочище “Устянська дача” – ботанічний заказник загальнодержавного значення, площею 173 га. Створений він у 1982 р. Це є цінний лісовий масив з дубово-ясеневими насадженнями.

Доволі унікальне в Бершадському районі урочище «Сумівська дача», загальною площею 1500 га. Рельєф урочища ерозійно-аккумулятивний, характерною особливістю якого є порівняно слабке розчленування вододільних підвищень ярами і балками. Дубово – грабова діброва утворює три яруси: перший ярус складається з дуба (*Quercus*), другий – граба (*Carpinus*) та клена гостролистого (*Acer platanoides*), третій з чагарників, а під ними росте трав'яниста рослинність. Усі компоненти відіграють важливу роль у житті лісу.

Самобутніми, унікальними об'єктами на виділеній території є культурно – історичні пам'ятки: церкви, місцеві краєзнавчо-історичні музеї, які наявні у кожному з перерахованих населених пунктів і мають цікаві, неповторні експозиції, унікальні колекції виробів місцевих майстрів. Зокрема, в м. Гайворон у краєзнавчому музеї відкрита експозиція «Різьблення по дереву» заслуженого майстра народної творчості Г. Пилипишина, діє виставка робіт художника М. Жидильова, в с. Баланівка функціонує історичний музей, а с. Поташня відоме галереєю художника П. Колісника. Духовні потреби населення забезпечують та водночас можуть приваблювати туристів близько 50 храмів різних конфесій (православної церкви, римо-католицької громади, іудейської общини). На території виділеного рекреаційного району розміщені 47 будинків культури, 42 бібліотеки, 21 музей, 68 історичних пам'яток, 25 пам'яток архітектури.

Поблизу м. Гайворон у лісовому урочищі «Дубинка», що на березі річки Пд. Буг, розташований оздоровчий табір «Чайка». Протягом п'яти сезонів у «Чайці» працюють волонтери Корпусу Миру США в Україні, які навчають дітей англійської мови.

На території Гайворонсько-Бершадського рекреаційного району поширені об'єкти техногенного туризму, до яких належать: піщаний кар'єр в с. Ставки, Гайворонський гранітний кар'єр, Сальківське підприємство «Чарнокіт» та Заваллівський графітовий комбінат, що утворюють комплекс техногенних гірничо-промислових ландшафтів на обмеженій території (рис. 3а). Також

а

б

Рис. 3. а) ГЕС у м. Гайворон, б) Заваллівський графітовий кар'єр

особливу зацікавленість, як об'єкти техногенного туризму викликають гідротехнічні споруди: водяні млини (с. Соломія, с. Лугова), гідроелектростанції (м. Гайворон, смт. Завалля, с. Чернятка) (рис. 3б).

Досить широко розвинена соціальна інфраструктура, а саме: пансіонати, дитячі табори (м. Гайворон), водна станція (с. Гайворон), бази відпочинку (с. Ставки), а також готелі, комфортні садиби місцевих мешканців та заклади харчування [3].

Гайворонсько-Бершадський рекреаційний район має розгалужену мережу автомобільних доріг обласного та районного підпорядкування, є залізниця, поблизу проходять автомагістралі Київ – Одеса, Стрий – Кіровоград – Знам'янка, що сприяє зручному сполученню з Одесою, Києвом, Кіровоградом, Вінницею,

Львовом, Харковом та іншими містами.

Значну рекреаційну цінність складають лісові масиви. Поряд з водоймами їм відводиться основна роль в організації короткочасного та довготривалого відпочинку населення. Переважна більшість оздоровчих закладів району розміщена на території лісових масивів: дубових, соснових та мішаних.

Територію Гайворонсько-Бершадського рекреаційного району можна використовувати з рекреаційною метою упродовж року. До основних можливих видів рекреаційної діяльності належать: туризм (пішохідний, автомобільний і кінний) та спорт; загальнооздоровчий відпочинок (пішохідні прогулянки, спортивні ігри, екскурсії) а також промисли (збір грибів, рибальство, мисливство) [6].

Проте, сприятливі природно-кліматичні умови, різноманітність ландшафтних комплексів, джерела мінеральних вод, численні пам'ятки природи, історії та культури – нерационально використовуються при організації санаторно-курортного лікування, масового відпочинку, туризму, тощо [7].

У створенні та благоустрої рекреаційних зон району виникає ще багато проблемних питань. Зокрема – це забруднення води та прибережної смуги, зменшення площ можливих пляжів, а також належність виділеної території до різних адміністративних областей, що обмежує можливості скоординованого використання рекреаційних ресурсів. На жаль, недостатнє фінансування та, все ще, відносно недостатній рівень сфери обслуговування гальмують розвиток туризму.

Висновки. Виходячи із дослідження природних та історико-культурних рекреаційних ресурсів Гайворонсько-Бершадського рекреаційного району, можна запропонувати такі основні напрямки для покращення його туристично-рекреаційного комплексу:

- забезпечення державної підтримки рекреації і зокрема туризму в регіоні;
- удосконалення матеріально – технічної бази рекреації в регіоні;
- здійснення заходів щодо охорони, відновлення та реставрації культурно-історичної спадщини району;
- залучення інвестиційних коштів;
- збереження чистоти довкілля та охорона рекреаційних ресурсів;
- заохочення регіонального патріотизму;
- розширення системи закладів обслуговування;
- розробка спеціальних програм для інвалідів та малозабезпечених верств населення;
- формування сучасної інформаційно-рекламної служби.

1. Веденин Ю.А. Оценка природных условий для организации отдыха / Ю.А. Веденин, Н.Н. Мироненченко. – Изв. АН., серия геогр. – 1989. – № 4. – С. 51-60. 2. Ворона Є.І. Басейни річки Бог / Є.І. Ворона, О.В. Кириляч, О.Д. Максименюк та ін. – Вінниця–Київ: Wetlands International Black Sea Programme, 2009. – 128 с. 3. Дериземля Н.О., Ситник О.І. Географічні умови формування Гайворонсько-Бершадського рекреаційного району / О.І. Ситник, Н.О. Дериземля // Природничі науки і освіта : збірник наукових праць природничо-географічного факультету. – Умань : Видавець «Сочінський», 2011. – 168 с. 4. Любинська І.Б. Природні об'єкти як основа розвитку рекреаційного комплексу Деражнянського району / І.Б. Любинська, Т.М. Німчук // Охорона довкілля та проблеми збалансованого природокористування : матеріали міжнародної конференції, проведеної 10-11 травня 2011 р. – Кам'янець-Подільський : Мошинський, 2011. – 444 с. 5. Лясота О.Л. Географічні умови формування Кам'янець-Подільського рекреаційного вузла // Фізична географія і геоморфологія. – Київ, 1989. – Вип. 21. – С. 95-101. 6. Фоменко Н.В. Рекреаційні ресурси та курортологія. Навчальний посібник. – К. : Центр навчальної літератури, 2007. – 312 с. 7. Царик Л., Чернюк Г. Природні рекреаційні ресурси : методи оцінки та аналізу (на прикладі Тернопільської області). – Тернопіль : Підручники і посібники, 2001. – 188 с.

УДК 911.3: 33:338.48

Рутинський М.Й.

Історико-географічні чинники розвитку Буркута – найдавнішого гірського курорту Галичини

Проведено ретроспективно-географічний аналіз специфіки становлення бальнеологічного курорту Буркут в Українських Карпатах. Згідно з теорією “життєвого циклу ТРС” прослідковано основні етапи еволюції курорту від одиничного приватного закладу сезонного типу до найпопулярнішого бальнеокліматичного курортного центру Українських Карпат. Розкрито причини занепаду та окреслено перспективи відродження гірського курорту.

Ключеві слова: курорт, оздоровчий профіль, історико-географічні чинники, рекреаційний потенціал.

Рутинский М.И. Историко-географические факторы развития Буркута – древнейшего горного курорта Галичины. Проведено ретроспективно-географический анализ специфики становления бальнеологического курорта Буркут в Украинских Карпатах. Согласно теории “жизненного цикла ТРС” прослежены основные этапы эволюции курорта от единичного частного заведения сезонного типа до популярного бальнеоклиматического курортного центра Украинских Карпат. Раскрыты причины упадка и очерчены перспективы возрождения горного курорта.

Ключевые слова: курорт, оздоровительный профиль, историко-географические факторы, рекреационный потенциал.

Rutyns'kyi Mykhaylo. Historical and geographical factors in the development Burkut – ancient mountain resort of Galichina. Conducted retrospective analysis of the specific geographical formation Burkut spa resort in the Ukrainian Carpathians. According to the theory of "life cycle TRS" traced the history and evolution of the resort from a single private institution to the most popular type of seasonal balneoklimatic resort center of the Ukrainian Carpathians. Reveals the causes of decline and outlined prospects for the revival of mountain resort.

Keywords: spa, a health profile, historical and geographical factors, recreational potential.

Постановка проблеми дослідження. Актуальність досліджень становлення й розбудови курортної сфери важлива для з'ясування сучасних закономірностей її геопросторової організації та для розуміння впливу соціально-економічних передумов і рушійних сил на розвиток мережі курортно-рекреаційних центрів західного регіону України в нових глобалізаційних умовах ХХІ ст.

Аналіз останніх досліджень з проблематики. Проблеми розробки питань історії розбудови курортного господарства західного регіону України займають в історичних та географічних дослідженнях українських науковців вагоме місце. Серед українських дослідників це коло питань найґрунтовніше розроблене представниками львівської і чернівецької наукових шкіл рекреаційної географії [9].

Основними цілями даної праці є історико-географічний аналіз сукупності первинних періодичних, фондових і наукових джерел австрійської та польської доби з метою виявлення суспільно-географічних закономірностей та специфічних рис еволюції курорту Буркут від одиничного приватного закладу сезонного типу до популярного бальнеокліматичного курортного центру Українських Карпат.

Виклад основного матеріалу дослідження. Теоретико-методичною основою історико-географічного дослідження особливостей розвитку окремо взятого курорту оптимально служить концепція життєвого циклу ТРС. Згідно з даною концепцією, ТРС у хронологічному розвитку проходить через шість стадій: народження (відкриття), просування на ринок, активного розвитку, зрілості, стагнації та окремих проявів економічного спаду, занепаду чи реорганізації [8].

Майже ідеально “ілюструє” теоретичні положення даної концепції прадавній український курорт Буркут.

Буркут – це найлегендарніший у минулому і напівзабутий для сучасників бальнеологічний і кліматичний курорт, “загублений” у верхів’ї р. Чорного Черемоша серед важкопрохідних хребтів Гринявських гір майже під самим румунським кордоном за багато десятків кілометрів від обжитих людиною місць й інших населених пунктів. Саме в околицях цього села з землі б’ють джерела цілющих мінеральних вод, прозваних гуцулами “буркутами”. Одне з найвідоміших серед гуцулів джерел-“буркутів”, власне, й дало назву даному населеному пункту.

З історичних згадок, що дійшли до нас, відомо, що ще в XV столітті “винні” води з Буркута постачалися до столів можновладців Польського королівства та Молдавського князівства.

Історія ж становлення Буркута як оздоровниці бере свій початок з XVIII століття, коли німецькими лікарями-бальнеологами було виявлено цілющі властивості тутешніх мінеральних джерел. Відтоді шляхта Покуття й Поділля час від часу навідувалася в Буркут, де приймала мінеральні ванни під наглядом своїх лікарів.

На початку XIX століття австрійська влада офіційно визнала Буркут курортом і виділила засоби щодо облаштування його мінерального джерела.

Доктор геології Рудольф Зубер 1888 року підсумував свої багаторічні польові маршрутні дослідження Карпат і Передкарпаття у формі фундаментальних текстових коментарів до Геологічного атласу Галичини [7]. Основна увага у цій праці зосереджена на характеристиці геологічної і тектонічної будови терену та описі перспективних родовищ корисних копалин. Та поряд з цим Р. Зубер вказав на виходи в Карпатах, і зокрема в Буркуті, перспективних для бальнеологічного освоєння джерел мінеральних вод. Для сучасного дослідника доволі цінними є польові спостереження Р. Зубера щодо стану розвитку курорту Буркут у 40-і та 80-і рр. XIX століття, органолептичних і фізико-хімічних властивостей та особливостей розвантаження його трьох джерел-буркутів.

На с.55 праці Р. Зубера зустрічаємо перше (неодноразово запозичене пізнішими авторами) тлумачення етимології назви місцевих мінеральних вод: “...З угорської: bor – вино, kut – джерело; borkut = винне (квасне) джерело. Однак тутешні мешканці кажуть не “боркут”, а тільки “буркут” [7, s. 55].

Справжній період будівельного “буму” Буркут пережив у 20-і роки XIX століття. В ті часи центр курорту сформували понад п’ятнадцять новозбудованих гостьових вілл, зруб лазень для прийому мінеральних ванн, бювет, довкола житлової зони розчищено й ландшафтно впорядковано курортний лісопарк, а в ньому облаштовано мережу доріжок для оздоровчого терренкуру з відпочинковими альтанками та лавочками.

Буремні події революційної “весни народів” призвели до руйнації курорту. Курортна інфраструктура була повністю спалена австрійським військом у 1848 році під час придушення революційних заворушень, “аби ті будівлі не могли слугувати прихистком для прибуваючих з Угорщини повстанців-утікачів” [7, s. 55].

Новий етап розвитку курорту припав на 1851-1914 роки. З 1851 року територія курорту перейшла з приватної у державну власність австрійської монархії. Прогресивні австрійські урядники схвально поставилися до ідеї організації на базі місцевого джерела залізистих вуглекислих вод бальнеокурорту

за взірцем гірських курортів Тіролю і Штірії.

У 60-і роки XIX століття польські періодичні видання у Станіславові, Львові та Кракові анонсували відкриття першого кліматичного і бальнеологічного курорту у Східних Карпатах – Буркута. Проводячи порівняльні аналогії з Криницею – бальнеологічно-курортною “столицею” Західних Карпат – регіональна преса величала Буркут “чорногірською Криницею”. Медичне заключення щодо хімічного складу й бальнеотерапевтичних властивостей буркутської мінеральної води склав др. Петрицький. Інфраструктуру курорту склали лазні для прийому мінеральних ванн й декілька гостьових будинків, кожен з яких складався з двох кімнат.

У 1869 році найавторитетніший учений-бальнеохімік Галичини Теодор Торосевич зробив перше детальне наукове вивчення хімічного складу й оздоровчих властивостей буркутської мінеральної води. Результати дослідження були опубліковані на шпальтах львівської Народної газети [5] й стали предметом жвавого зацікавлення галицької громади. За хімічним складом вуглекисла залізна вода “буркут” була віднесена до типу мінеральної води відомого німецького курорту Giesshübler (у XX столітті радянські бальнеологи, відповідно, віднесли її до типу кавказького курорту Боржомі).

За Т. Торосевичем, “води буркутські показані при таких захворюваннях: хвороби серця, спричинені і вроджені, малокрів’я, хвороби органів травлення, порушення обміну речовин, цукровий діабет, хвороби нервові, для загального оздоровлення організму” [5, s. 2].

Відродження курорту активізувалося у 80-і роки XIX століття. У популярному на ті часи туристичному путівнику А. Інлендер так характеризує стан курорту: “...нині завдяки старанням місцевої влади, місцина знову помітно відроджується. Зведено гостьовий пансіонат, спроектований на кілька родин, відремонтовано дорогу до Яворника та відреставровано лазні” [2, s. 65]. Впродовж літнього сезону опікати і консультувати курортників регулярно приїжджав лікар з повітового центру – с. Верховини.

Сотні рекреантів наприкінці XIX століття кожного літа вабило в “найвисокогірніший бальнеологічний курорт Польщі” Буркут унікальне поєднання його природних лікувальних чинників: вуглекислих залізистих вод для пиття і прийому мінеральних ванн, холодні купелі у кристалево-чистій воді р. Чорного Черемошу з метою загартування організму, фітонцидний мікроклімат вкритих хвойними пралісами Карпат, настої на гірських травах і специфічна молочно-кисла (т. зв. “гуцульська”) дієта.

У 1884 році буркутський курорт складався з готелю на вісім апартаментів, їдальні та міні-заводу з розливу мінеральної води. “Тисячі пляшок, наповнених тією водою, вивозять кожного літа до навколишніх міст” – зазначав Ян Григорович [1, s. 10].

У 1897 році було збудовано нові бювети, ставки, приміщення для розваг. Буркут сягнув другого апогею свого розвитку, популярність його з кожним роком помітно зростала (свідченням чого є, зокрема, дані наукометричного аналізу динаміки згадок про Буркут у доступній на сьогодні періодиці та наукових виданнях того періоду – від 7 згадок у 1884 році до 68 згадок у 1903 році).

Фундаментального рівня наукові розвідки про лікувально-рекреаційний потенціал курорту Буркут наприкінці XIX століття з’являлися у найповажніших польських часописах, зокрема в “Лікарському огляді” (стаття “Кілька слів про

Буркут” Антона Петрицького), “Пам’ятках Татранського товариства” (напр., стаття Леопольда Вайгля “Про Буркут і чорногірські озера”) тощо [3, 6].

Процитуємо Антона Петрицького: “Буркут має чудове розташування, серед неозорих пралісів смерекових та трохи букових і яворових, над Чорним Черемошем, біля підніжжя Чорногори, на сонячній поляні, захищений від вітрів. Поблизу лежить озеро Шибене. Клімат підальпійський, проте винятково лагідний, а навіть теплий, як на таку височінь. Повітря чисте, без пилу...”

Буркут володіє джерелами чистої вуглекислої залізисто-гідрокарбонатної (залізо, арсен, сірка) води зі значною часткою вуглекислоти. Є то одне з найцінніших джерел не тільки в Польщі, але й в Європі” [3, s. 93].

З огляду на умови комфорту й складнощі комунікації Буркут оминали своєю увагою представники польської аристократії. Від самого початку оздоровниця позиціонувала себе на ринку рекреаційних послуг як недорогий курорт для середнього класу, максимально наближений до цілющих сил первозданної природи Карпат. А з огляду на збереженість у “відірваному” від цивілізації селі самотньої гуцульської автентики, Буркут в кінці XIX – на початку XX століть, поряд з Криворівнею, став одним з улюблених місць відпочинку української інтелігенції.

Влітку 1901 року на курорті Буркут більше сорока днів лікувалася від туберкульозу Леся Українка, супроводжував геніальну поетесу фольклорист Климент Квітка. У Буркуті Леся Українка, наснажена дикою красою й потугою карпатської природи, в перервах між лікувальними процедурами натхненно працювала над творами “Одержима”, “В пуші” та ін., багато часу проводила у спілкуванні зі старими гуцулами, збирала та опрацьовувала нові зразки українського фольклору.

Саме в цьому куточку Карпат народилися цикли лесиних поезій „Хвилинки” і „Ритми”, десятки не менш опоетизованих “перлин” епістолярного жанру, розпорошених у листах до рідних і близьких Лесі людей. Наведемо лише одну цитату з листа Лесі Українки батькові: „Навкруги лише дерева і папороть, пташки співають, Черемош шумить, а з ним наперебій той самий залізистий потічок, який Буркутом називається... Якщо я тут не поправлю здоров’я, то вже не знаю, який мені ще клімат потрібен”.

Буркут став місцем взаємозбагачуючого творчого спілкування двох непересічних подвижників українського народу – Лесі Українки й Івана Франка. Саме в Буркуті влітку 1901 р. К. Квітка записав з вуст Каменяра цілу низку галицьких народних пісень (32 невідомі раніше народні пісні з нотами). А в душі Івана Франка враження від перебування в Буркуті “вилилися” у цикл тонкої сентиментальної лірики “Буркутські станси”.

Подальший розвиток курорту було перервано Першою світовою війною.

У період між I та II світовими війнами у Галичині відпочинково-курортний, літниськовий та туристичний рух набув неабиякої масовості. В суспільстві невпинно зростало зацікавлення рекреаційними можливостями Буркута як бальнеокліматичного курорту та відправної бази для занять активним гірським туризмом.

У міжвоєнний період XX століття інфраструктуру курорту Буркут складали:

- зруби-бювети\$
- державний гостьовий будинок з кількома приміщеннями для прийому

мінеральних ванн та аптекою;

- кілька приватних гостьових вілл;
- лісничівка фондушу Скарбка;
- бібліотека з кімнатою-читальнею;
- обладнаний пляж і спортивно-човнова станція на р. Чорному Черемоші;
- ставок для розведення форелі і рибалки;
- інсоляторій з лежачками для прийому сонячних ванн;
- тенісний корт, гойдалка, плац для активних ігор і вечорових танців на

свіжому повітрі, поле з гімнастичними снарядами, розчищений схил для зимового катання на лижах;

– малі декоративно-архітектурні форми ландшафтно-курортного благоустрою (відпочинкові альтанки, зміцнені сходинами з набитих дерев'яних цурпалків стежки для гірських теренкурів, панорамно-оглядові майданчики на горах Лукавиця, Ледешул і та ін.) [4, 9].

Курорт Буркут за польської доби функціонував уже цілорічно: літній сезон тривав від 1 червня до кінця вересня, зимовий – з 1 жовтня до кінця березня. Влітку спеціальний курортний автобус курсував за маршрутом Ворохта – Буркут.

За польського врядування дирекцією Служби здоров'я MSW спільно з повітовою адміністрацією розроблялися амбіційні плани з повноцінного відродження легендарного найвисокогірнішого курорту Польської республіки. Однак, бракувало коштів та зацікавлених інвесторів.

Так, скажімо, з метою налагодження зручної для туристів комунікації у цей найвіддаленіший закуток Гуцульщини влада Станіславовського воєводства у 20-і рр. XX століття планувала прокладання дороги Гринява – Копілаш, але через брак державних дотацій ці плани так і залишились на стадії проектної документації. Основний потік відпочиваючих у першій половині XX століття добирався до Буркута у бричках чи верхи на конях-“гуцуликах” традиційним плаєм з с. Гриняви через перевал Ватонарку і полонину Лукавицю.

Відтак, Буркут залишився “в тіні” рекреаційного освоєння краю і перебував у стані стагнації.

Пояснення цього феномену криється в тому, що в тогочасному класовому суспільстві престиж відпочинку на класичних бальнеологічних курортах був на порядок вищим, ніж літниківство. Класичні (тобто такі, що зберігали елементи давнього аристократичного лоску) підходи до організації курортного сервісу і курортного дозвілля разюче вирізняли бальнеокурортні центри Галичини від решти відпочинкових поселень з їх провінційно-сільською атмосферою та обмеженими можливостями культурного дозвілля й спілкування у колі достойників. Саме такими центрами вакаційного дозвілля і родинного спілкування представників здебільшого вищих соціальних верств тогочасного суспільства (аристократія, офіцерські чини, чиновники, юристи, підприємці та творча інтелігенція) у 20-30-і рр. XX століття були провідні галицькі бальнеокурорти – Трускавець, Моршин, Великий Любін, Немирів, Шкло, Черче, Косів (курорт д-ра Тарнавського) і Делятин.

У радянську добу спроби відродити у с. Буркуті повноцінний курорт зіштовхнулися з тими ж лімітуючими обставинами: брак суспільного зацікавлення та планових державних інвестицій.

Реалії сьогодення. Занедбане й напівзабуте верховинське село Буркут лежить в мальовничій місцевості, яка так вабила Лесю Українку, Ольгу

Кобилянську, Івана Франка, Василя Стефаника... Село розташоване на дні глибокої долини на висоті 1012 м над рівнем моря і оточене лісистими схилами гір. У підніжжі однієї з них б'є легендарне мінеральне джерело, цілющу воду якого у XIX столітті розпродували в аптеках Львова, Кракова, Варшави, Відня, Парижу.

Після катастрофічного паводку 2008 року дороги на Буркут практично не існує. Нині давня курортна столиця Гуцульщини, слава про яку лунала від Львова до Відня, перетворилася на знелюділу руїну-пустку, яка справляє гнітюче враження на поодиноких туристів. Навіть завод з розливу мінеральної води "Буркут" покинули напризволяще – розвалюватися під впливом природних стихій. І таке ставлення влади й потенційних інвесторів до унікальної місцини з цілющими вуглекислими водами типу "Боржомі" попросту дивує. Тим паче, що весною-літом Буркут обирають базою для старту сплаву Чорним Черемошем сотні професійних рафтингістів і туристів-екстремалів.

1. Gregorowicz Jan Kanty. Przewodnik dla zwiedzających Czarnogórę położoną w powiecie Kossowskim / J. Gregorowicz. – Kraków, 1881. – 72 s. 2. Inlender Adolf. Przewodnik ilustrowany po c. k. austr. kolejach państwowych: na szlakach: Lwów-Krasne-Podwołoczyska, Krasne-Brody, Lwów-Stanisławów-Kołomyja-Śniatyn-Czerniowce, Kołomyja-Słoboda rungurska, Kołomyja-Kniaźdwór, Stanisławów-Buczacz-Husiatyn, Stanisławów-Woronienka, Koleje Podolskie / A. Inlender. – Wieden: Drukiem i nakładem drukarni i zakładu artystycznego "Steyrermühl", 1892. – 98 s. 3. Pietrzycki Ant. Kilka słów o Bukucie / A. Pietrzycki // Przegląd lekarski, czasopismo tygodniowe, wydawane w Krakowie. 1881. s. 92-113. 4. Przewodnik po uzdrowiskach i letniskach polskich / Pod. red. Czesława Rokickiego. – Warszawa: Nakładem Cz. Rokickiego, Wyd. 3. – 1928. – 193 s. 5. Torosiewicz T. O wodzie lekarskiej Burkut zwanej / T. Torosiewicz. – Odbitka z Gazety narodowej. Lwów, 1869. N. 100. – 4 s. 6. Wajgiel Leop. O Burkucie i jeziorach czarnohorskich / L. Wajgiel // Pamiętnik Towarzystwa tatrzańskiego. – Kraków, 1880. T. V, s. 60-73. 7. Zuber Rudolf dr. Atlas geologiczny Galicyi. Tekst do zeszytu drugiego (Nadwórna, Mikuliczyn, Żabie, Kuty, Krzyworównia, Popadia-Hryniawa) / R. Zuber. – Kraków, 1888. – 140 s. 8. Рутинський М.Й. Концепція "життєвого циклу" територіальної рекреаційної системи у сучасному теоретичному арсеналі рекреаційної географії / М.Й. Рутинський // Вісник Львівського ун-ту. Серія географічна. 2010. Вип. 38. С. 310-317. 9. Рутинський М.Й., Стецюк О.В. Туристичний комплекс Карпатського регіону України: Монографія / М.Й. Рутинський, О.В. Стецюк. – Чернівці: Книги – XXI, 2008. – 440 с.

УДК 796.5:725.826

Бугрий О.В.

Оценка аттрактивности памятных футбольных объектов в городах ЕВРО – 2012 (Украина)

В статье кратко прослежена история зарождения украинского футбола; дано описание памятников – футбольному мячу в городах ЕВРО 2012; проведена оценка их привлекательности для туристов.
Ключевые слова: туризм, футбол, памятник, оценка, привлекательность.

Бугрій О.В. Оцінка аттрактивності пам'ятних футбольних об'єктів в містах ЄВРО – 2012 (Україна). У статті коротко простежена історія зародження українського футболу; подано опис пам'ятників – футбольному м'ячу в містах ЄВРО 2012; проведена оцінка їх привабливості для туристів.
Ключові слова: туризм, футбол, пам'ятник, оцінка, привабливість.

Bugry H.V. estimation attractiveness monument football object in cites EURO – 2012 (Ukraine). History of origin of Ukrainian football is briefly traced in the article; description of monuments is given – to the soccer ball in cities EURO 2012; the estimation of their attractiveness is conducted for tourists.
Keywords: tourism, football, monument, estimation, attractiveness.

Постановка проблеми. Проведение ЕВРО-2012 в четырех городах Украины является благоприятным шансом для развития въездного туризма, рекламирования рекреационных возможностей и укрепления позитивного имиджа нашей страны. Места, где состоятся футбольные матчи, характеризуются не только развитой инфраструктурой, но и отличаются высокой насыщенностью культурно-исторических достопримечательностей. В перечне туристических объектов украинских городов ЕВРО-2012 имеются и памятники непосредственно связанные с футболом.

Анализ публикаций. Вопросам, связанными с влиянием ЕВРО-2012 на развитие разных отраслей экономики Украины, в т.ч. туристического сектора, посвятили свои работы такие отечественные специалисты, как Борщевский В.В., Кирилук Л.М., Мигущенко Ю.В., Миронов Ю.Б., Харченко Л. и другие. Вместе с тем фактически нет оценки туристско-рекреационной привлекательности основных мест проведения матчей европейского чемпионата по футболу.

Цель статьи: охарактеризовать памятные футбольные объекты в украинских городах ЕВРО-2012; дать оценку их аттрактивности.

Основной материал. В Восточную Европу футбол начал проникать во второй половине XIX века. Он приходил либо через колонистов-иностранцев, либо благодаря тому, что местная молодежь, познакомившись с этой игрой в других странах, внедряла ее у себя. Территория современной Украины в тот период была разбита между двумя государствами - Российской империей и Австро-Венгрией. Это и обусловило обособленное развитие футбола в этих частях.

В восточную ("российскую") часть футбол принесли в основном иностранные рабочие и моряки – англичане (Одесса, Николаев), немцы и бельгийцы (Харьков), валлийцы (Донбасс), чехи (Киев). В Буковину футбол завезли австрийцы, в Галичину (или Восточную Галицию) – британцы. А в Закарпатье игрой увлеклась местная молодежь, учившаяся в Будапеште и там познакомившаяся с «ножным мячом».

В 1878 году появилась первая известная футбольная команда на территории нынешней Украины – "Одесский Британский Атлетический Клуб" (ОБАК), созданная англичанами.

14 июля 1894 года в Украине состоялся первый футбольный матч по официальным правилам, в котором встретились команды Львова и Кракова, сформированные из членов гимнастического общества «Сокол». Поединок прошел в рамках Второго конгресса «Соколов» в Стрыйском парке Львова, на поле, вмещавшем более 10 тысяч зрителей. По регламенту эта выставочная игра продолжалась до первого забитого гола. Львовяне забили гол уже на 6-ой минуте и покинули так называемый стадион, несмотря на протесты рефери и краковской команды, желавшей взять реванш.

В том же 1894 году правила игры в футбол были опубликованы на украинском языке, что способствовало продвижению ее в массы.

Первый украинский национальный футбольный клуб « Украина» (Львов) был создан в 1907 году. В 1912 году образовался Всероссийский футбольный союз. Из украинских городов в него вошли: Киев, Одесса, Николаев, Севастополь,

Харьков и Юзовка (ныне Донецк) [1].

Летом 2012 года Украина в тандеме с Польшей примет Чемпионат Европы по футбол. Центрами проведения спортивных матчей на территории нашей страны станут Донецк, Киев, Львов и Харьков. Одной из «изюминок» украинских городов-хозяев ЕВРО-2012 являются памятные футбольные объекты (монументы, скульптуры, памятные знаки).

В числе самых необычных достопримечательностей Харькова памятник–футбольному мячу. Он был открыт на 10-ю годовщину Дня независимости Украины, в рамках празднования Дня города (23 августа) на Аллее спортивной славы в городском саду имени Т.Г. Шевченко (на этом месте по традиции собирались и собираются харьковские любители футбола). В церемонии его открытия принял участие украинский футболист Олег Блохин, который первым расписался на «мяче», руководители города и области, спортсмены.

По идее руководства футбольного клуба "Металлист", который презентовал этот подарок почитателям команды, достопримечательность должна стать визуальным символом харьковского футбола. Диаметр мяча-монумента составляет 1,5 метра, вес более 2 т.

Авторы идеи утверждают, что памятник уникален, и даже намерены представить его в Книгу рекордов Гиннеса. Идея проекта и дизайнерское решение принадлежат главному художнику города Харькова, начальнику бюро рекламы, информации и благоустройства городской среды горисполкома Светлане Дуденко. Архитектурно-планировочное решение выполнено Владимиром Тишевским, скульптурная форма футбольного мяча выполнена Олегом Шевчуком, технический руководитель проекта – Александр Попов [2, с.137].

В 2008 году на проспекте Гагарина был установлен другой памятник мячу, посвященный ЕВРО-2012, в виде сквозной металлической конструкции.

Гранитный мяч-фонтан, установлен на южном подходе к стадиону «Донбасс Арена» в Донецке. 30-тонный гигант создавался немецкими мастерами по граниту особой породы (Tittlinger). Его диаметр составляет свыше 2,7 м, однако, несмотря на большие размеры, внешне он очень похож на футбольный мяч.

Серые элементы на поверхности – это отполированный гранит, а черные имеют пескоструйную обработку и акриловое покрытие. На нем изображены терриконы, футболист и написано: «Шахтер» Донецк». Подставка под мяч – диаметром 360 см и весом 12,5 тонн.

Мяч вращается под давлением двух струй воды. Вращение осуществляется за счет давления воды и благодаря идеально круглой форме. Отклонение мяча от формы шара составляет менее 0,1 мм. Управляется мяч специальным автоматизированным программатором [3].

Руководство “Донбасс Арены” убеждено, что этот мяч является самым большим в мире и может претендовать на внесение его в Книгу рекордов Гиннеса.

Совсем недавно в донецком парке кованых фигур установили памятный знак украинско-польской дружбы в предстоящем Евро-2012. Он представляет собой вращающийся мяч на постаменте, увенчанный флагами двух стран, которые готовятся вместе принимать Евро-2012.

В южной части Стрыйского парка 15 октября 2004 года был открыт памятный знак «Львов – родина украинского футбола» в честь 110-летия украинского футбола. На гранитном постаменте в форме мяча сидит бронзовый сокол с поднятыми крыльями, символизирующими по аналогии с Никой –

Победу. Автором проекта памятника стал один из интереснейших львовских скульпторов, заслуженный деятель искусств Украины Ярослав Скакун. Место для памятника выбрано не случайно, именно здесь 14 июля 1894 года состоялся первый футбольный матч на украинских землях [5, с.14].

Памятник выдающемуся украинскому футбольному деятелю Валерию Лобановскому открыли в Киеве возле входа на стадион «Динамо» 11 мая 2003 года.

На церемонии открытия памятника присутствовало несколько тысяч поклонников таланта великого тренера, руководители ФФУ и ПФЛ, игроки «Динамо», представители УЕФА, а также государственные деятели Украины.

Бронзовый Валерий Лобановский сидит на тренерской скамейке в напряженной позе и наблюдает за игрой. Скульптура высотой в три с половиной метра. Любый желающий сможет присесть рядом с выдающимся тренером.

Постамент памятника выполнен в виде огромного, как земной шар, футбольного мяча. При изготовлении памятника были использованы акрил, бронза, гранит и нержавеющей металл. Общий вес скульптурной композиции составляет около 5-ти тонн. Часть мяча-постамент сделана из стекла, а внутри установлен экран, по которому показываются эпизоды из жизни Валерия Васильевича Лобановского.

В творческом процессе изготовления памятника приняли участие девять человек, среди которых портретист Олег Черно-Иванов и архитектор Василий Клименко. Главный скульптор монумента – Владимир Филатов [4].

Оценка аттрактивности памятных мест необходима для выявления наиболее значимых объектов рекреации, полного раскрытия их возможностей при демонстрации туристам, создания яркого запоминающегося образа города. Для определения культурно-исторического потенциала следует охарактеризовать объект с точки зрения наличия совокупности материальных и духовных ценностей, таких как уникальность, историческая и художественная ценность, оригинальность, эстетическая привлекательность. При оценке аттрактивности памятных футбольных объектов Украины были использованы следующие критерии:

- эстетическая ценность (1);
- оригинальность дизайна и уникальность (2);
- национальный (местный) колорит (3);
- наличие дополнительных функций (4);
- выгодность месторасположения (5).

Каждому из критериев давалась балльная оценка от 1 до 3. Суммарная количественная оценка (в баллах) изменяется в диапазонах: до 5, 6-10, более 10, что соответствует вариациям коэффициента привлекательности от низкого до высокого.

С помощью разработанных критериев проводилась оценка каждого памятного футбольного объекта в Украинских городах-хозяевах ЕВРО-2012. Результаты представлены в таблице 1.

Итоговая оценка была получена путем суммирования частных балльных показателей, с последующим ранжированием памятников на 3 категории: с высоким (свыше 10 баллов), умеренным (6-10) и низким (0-5) туристско-рекреационным потенциалом.

Результаты оценки свидетельствуют о том, что высокой степенью привлекательности обладают мяч-фонтан в Донецке и памятник тренеру Валерию Лобановскому в Киеве. Их оригинальность и эстетичность, а также использование

Таблица 1.

**Оценка памятных футбольных объектов
в Украинских городах-хозяевах ЕВРО-2012**

Объект	Местонахождение	Критерии					Общий балл
		1	2	3	4	5	
1. Мяч-фонтан	«Донбасс-Арена», г. Донецк	2	3	2	3	3	13
2. Кованый укр.-пол. мяч	Парк кованых фигур, г. Донецк	2	2	2	2	2	10
3. Гранитный мяч	Сад им. Шевченко, г. Харьков	2	3	1	1	2	9
4. Мяч из металлоконструкций	Пр. Гагарина, г. Харьков	1	1	1	1	1	5
5. Знак «Львов-родина укр. футбола»	Стрыйский парк, г. Львов	3	2	1	1	2	9
6. Памятник Валерию Лобановскому	Стадион «Динамо», г. Киев	3	3	1	3	3	13

современных дизайнерских технологий, безусловно, заинтересуют любителей футбола. Остальные памятные футбольные объекты уступают своей аттрактивностью из-за следующих причин: 1) неудачного расположения в удаленных от стадионов зонах; 2) слабой разрекламированности.

Чтобы повысить аттрактивность указанных памятников и привлечь к ним внимание футбольных болельщиков и туристов необходимо:

- наладить выпуск открыток, сувениров (значков, магнитов и пр.) с их изображением;

- провести информационно-рекламную кампанию с участием представителей местных туристических фирм, турагентств, гидов-индивидуалов.

Вывод. Памятный футбольный объект (памятник, знак и т.п.) может стать «визитной карточкой» города в период проведения европейского футбольного чемпионата 2012 года, служить популяризатором идеи массового спорта, украинских футбольных традиций. А задействованные в ЕВРО-2012 города-участники получают возможность презентовать свой туристический бренд на международной арене.

1. История создания футбола в Украине: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://world-football.pp.net.ua/>. 2. Крупа Т.Н., Астахова Е.В. Харьков туристический. Путеводитель-справочник / Харьков: Библекс, 2008. – 176 с. 3. Мяч-фонтан 28-тонный каменный мяч-фонтан из гранита: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://doneck.globalinfo.ua/>. 4. Памятник Валерию Лобановскому: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://kievinfo.com>. 5. Сокол вернулся через 110 лет // День. – 2004. – №186. – С. 14.

УДК 911.3

Смирнов І.Г.

Турецький досвід із застосування системи гостинності «Все включене» в туризмі та можливості його використання в Україні (логістичний аспект)

Представлено особливості, переваги та проблеми однієї з сучасних ефективних технологій готельно-ресторанного обслуговування туристів. Розкрито логістичні особливості системи „Все включене”, зокрема узгодження обсягу закупівель необхідної сировини та готових виробів з величиною та структурою туристопотоку, що обслуговується. Звернуто увагу на передовий досвід готелів Туреччини в розвитку системи „Все включене” та запропоновано напрямки впровадження цієї системи в Україні, зокрема в Криму та в Карпатському регіоні.

Смирнов И.Г. Турецкий опыт по применению системы гостеприимства «Все включено» в туризме и возможности его использования в Украине (логистический аспект). Представлены особенности, преимущества и проблемы одного из современных эффективных технологий гостинично-ресторанного обслуживания туристов. Раскрыты логистические особенности системы "Все включено", в частности согласование объема закупок необходимого сырья и готовых изделий с величиной и структурой туристопотока обслуживаемого оборудования. Обращено внимание на передовой опыт отелей Турции в развитии системы "Все включено" и предложены направления внедрения этой системы в Украине, в частности в Крыму и в Карпатском регионе.

Smirnov I. The Turkish experience with the use of hospitality "All inclusive" in tourism and its possible use in Ukraine (logistics aspect). Represented peculiarities, advantages and problems of modern effective technology of hotel-restaurant service in touristic branch. Shown logistics side of all inclusive system, especially in sphere of coordination of raw materials and ready-made goods purchases with touristic flow's volume and structure. Given attention to Turkish hotels successful experience in «all inclusive» system development. Proposed directions of incalculation of all inclusive system in Ukraine, especially in Crimea and Karpaty regions.

Постановка наукової проблеми. Світова система туризму та найбільш динамічні туристичні країни (серед них Туреччина, Китай, Таїланд, країни Карибського моря, Єгипет та інші) нині з успіхом застосовують новітню ефективну систему готельно-ресторанного обслуговування туристів „Все включене” (англ. All Inclusive). Вона має свої переваги і для споживачів (гостей, туристів), і для готелів. Тому застосування цієї системи надає готелю (країні) беззаперечну конкурентну перевагу на туристичному ринку. Значний позитивний досвід з розвитку системи „Все включене” має Туреччина, це один із складників турецького „туристичного дива”. Цей досвід цікавить і Україну, де впровадження системи „Все включене” тільки починається. Обслуговування за системою „Все включене” передбачає й логістичне забезпечення (отже, свою систему логістики), про що в наявній літературі з логістики туризму практично не згадується.

Літературні джерела та публікації з теми статті нечисленні і відносяться до напрямків „Міжнародний туристичний бізнес” [1; 2; 9; 10; 11], «Логістика туризму» [3; 4; 5; 6], «Готельно-ресторанний бізнес» [7; 8; 12].

Метою статті є розкрити сутність, переваги та проблеми системи „Все включене”, географію застосування, зокрема передовий досвід готелів Туреччини, логістичні проблеми та можливості в умовах системи „Все включене”, а також напрямки впровадження цієї системи в Україні.

Виклад основного матеріалу. Інтенсивний розвиток туризму, як

пріоритетної галузі економіки країни, розпочався в Турецькій республіці з 1980-х рр. Цьому сприяло прийняття державної програми надання преференційних кредитів та землі у довгострокову оренду з метою спорудження курортних центрів та готелів. На той час (1980 р.) число туристів у світі становило 284 млн., а до 2009 р. зросло в 3,1 рази (880 млн.). Туреччина ж за час зробила грандіозний стрибок: кількість її відвідин туристами зросла в 17 разів. І якщо в світі доходи від туристичної сфери за ці роки зросли майже в 9 разів, то в Туреччині більше ніж, в 52 рази. Частка Туреччини на світовому туристичному ринку в 1980 р. становила 0,45 %, а на 2009 р. вона досягла майже 3 %. У 2009 р. за обсягом в'їзного туризму Туреччина посіла 9 місце в світі, за обсягом доходу від туристичної сфери – 8-е. Таким чином, Туреччина увійшла до першої десятки найвідвідуваніших країн світу. Нині щорічно цю країну відвідує біля 20 млн. іноземних туристів з 80-ти держав світу (у порівнянні із середньорічним показником у 250 тис. у 1980-х рр.), а доходи за їхнє обслуговування досягли в 2009 р. майже 16 млрд. доларів США (що складає чверть обсягу турецького експорту). Туризм є однією з галузей турецької економіки, що найбільш динамічно розвиваються – в середньому 10,2 % на рік, за прогнозами фахівців ці темпи збережуться і в наступному десятиріччі (до 2020 р.), що визначає Туреччину як державу, де відбувається «туристичне диво» (за аналогією з країнами, в яких відбувалося «економічне диво» – Німеччина в 1960-х рр., Японія в 1970-х рр., Південна Корея в 1980-х рр., нині високі темпи економічного розвитку демонструє Китай).

Посилену увагу до розвитку індустрії туризму турецька влада почала приділяти увагу з 1980-х рр. У 1982 р. був прийнятий закон № 2634 про заохочення туризму, який передбачав значні стимули для розвитку галузі: пільгові тарифи на електрику, воду та газ у пріоритетних районах (а ними були визначені Анатолійська рив'єра з курортними центрами Анталія, Кемер, Лара, Белек, Сіде, Аланія; узбережжя Егейського моря з курортними центрами Мармаріс, Фетхіє, Бодрум, Кушадаси; центр цілорічного екскурсійного та шоп-туризму Стамбул); звільнення в цих районах від окремих податків та зборів; податкове кредитування для тих, хто діяв у галузі туристично-готельного бізнесу. В 1983 р. до влади прийшов уряд Т. Озала, який взяв курс на приватизацію, відмову від регулювання цін, лібералізацію імпорту, розвиток приватного підприємництва і інші заходи для переходу до вільної ринкової економіки, що дало свої позитивні результати. В рамках цієї політики в Туреччині почалося створення вільних економічних зон, які відіграли значну роль у розвитку сфери туризму. Як результат, за короткий проміжок часу, не без використання іноземних (у першу чергу німецьких) інвестицій була створена розгалужена мережа готелів, кемпінгів, були побудовані дороги, почали готуватися висококваліфіковані гіді із знанням основних європейських мов, більше уваги почали приділяти реконструкції та відновленню історичних пам'яток.

За думкою першого заступника міністра туризму і культури турецької республіки М. Ісена, туризм є високоприбутковим сектором економіки, що приносить багатомільярдні доходи до бюджету держави та є чинником підвищення міжнародного авторитету країни. Тому урядом Туреччини проводиться цілеспрямована політика стимулювання туристичної діяльності, оптимізації інфраструктурних та транспортних умов прийому туристів, активізації просування турецького тур продукту на міжнародному ринку, на реалізацію якої на регулярній щорічній основі виділяються значні бюджетні

кошти. Так, у 2009 р. лише рекламний бюджет Міністерства культури і туризму Туреччини становив 70 млн. доларів США (за загального бюджету Міністерства 80 млн. доларів США). При цьому турецькими фахівцями підраховано, що кожний вкладений в рекламу \$ 1 дає \$ 25 збільшення обсягу продажу туристичної продукції Туреччини. З огляду на зазначене та у зв'язку з тим, що туризм є провідною галуззю економіки Туреччини в 2007 р., було прийняте рішення про об'єднання Міністерства туризму та Міністерства культури Туреччини в єдиний орган виконавчої влади з метою створення допоміжних механізмів збереження культурної спадщини країни. Міністерство культури та туризму Турецької республіки розглядає туризм, як інструмент ефективного використання культурного потенціалу та перетворення його на турпродукт, конкурентоспроможний на міжнародному ринку, з метою залучення більшої кількості іноземних туристів до відпочинку в Туреччині та збільшення валютних надходжень до державного бюджету. При цьому до участі в подальшому розвитку сфери туризму в країні заохочуються як приватний капітал (з цією метою створено Спілку інвесторів у галузі туризму), так і регіони (місцева влада), що володіють туристично-рекреаційним потенціалом та ресурсами. Саме такий підхід знайшов вираз у прийнятті Міністерством «Стратегії розвитку туризму в Турецькій республіці до 2023 р.» (або коротко «Стратегії-2023»), де визначені нові зони розвитку туризму Туреччини на перспективу, зокрема, це зони розвитку культурного (пізнавального) та термального туризму Афродізія, Троя та Фирг, зона розвитку культурного туризму Кападокія, зона історико-пізнавального туризму Урарту тощо. «Стратегія – 2023» передбачає й розвиток туристично-транспортної інфраструктури (коридори «Західно-Причорноморський», «Шовковий шлях», «Туристичного плато», Зимового туризму»; морські порти тощо). Як видно «Стратегія-2023» має метою поступове перетворення Туреччини в цілорічний напрямок виїзного туризму (хоча перевага відпочинкових – пляжних турів поки що не викликає сумнівів) завдяки активній політиці влади, що скеровується на розвиток центрів пізнавального туризму, гірськолижних курортів, а також збільшення числа приморських оздоровниць, що працюють постійно та приваблюють туристів як низькими цінами, сучасними аквакомплексами під дахом, так і безкоштовними екскурсіями країною. «Стратегія-2023» передбачає окремий план розвитку туристичного бізнесу в Стамбулі, потенціал якого використовується, за думкою турецьких фахівців, поки що недостатньо – для цього призначаються капіталовкладення в 3 млрд. доларів США. На думку проектувальників існує можливість для збільшення числа туристів у Стамбулі у 20 разів – з 2,5 млн. у даний час до 50 млн. (для порівняння: подібні показники по Парижу та Лондону становлять нині 65 млн. та 75 млн. відповідно). У ході реалізації загальнонаціональної програми розвитку туризму, якою є «Стратегія-2023», доходи від даної галузі Туреччини в найближче десятиріччя мають бути доведені до 20 млрд. доларів США.

Одним із головних достоїнств туристичної Туреччини (окрім, звісно, туристичних ресурсів) є її готельна база. Нідє в світі немає таких готелів та такого сервісу, як на турецьких курортах. Це одна з готельних індустрій на планеті, що розвивається найбурхливіше. Практично щотижня десь у Туреччині відкривається новий готель, а технології обслуговування гостей викликають подив навіть у бувалих подорожніх та туроператорів. У першу чергу це відноситься до міжнародної системи гостинності «Все включене» (англ. «All Inclusive»), що і є

темою даної статті.

Початки нині дуже відомої та дуже популярної в міжнародному туризмі системи „Все включене” відносяться до 1950-х років, коли цей підхід почала використовувати в системі клубного відпочинку нині всесвітньо відома французька компанія Club Mediterranean (або Club Med). З кінця 1960-х років систему „Все включене” з успіхом застосували на деяких океанських лайнерах, що здійснювали круїзи Карибським морем. У 1970-х роках народилася ідея зробити цю концепцію „суходольною”. З’явився навіть цілий острів „All Inclusive” (з англ. – „Все включене”) – Кайо-Ларго біля берегів Куби. Одним з перших готелів з повноцінною системою „Все включене” став „Negril Beach” на Ямаїці, відкритий в 1976 році (нинішня назва готелю – „Hedonism II”). Система „Все включене” так би і залишалася екзотичною формою відпочинку на „райських островах”, якби в кінці 1980-х років її не почала копіювати та масово впроваджувати в свій туристичний бізнес Туреччина. Нині в Туреччині за цією системою працюють 86 % готелів, в Домініканській республіці – 95 %, Таїланді та Китаї – 70 %, Єгипті – 35 %, Тунісі та Кіпрі – 20 % тощо (табл. 1). До числа нових

Таблиця 1.

**Країни – рекордсмени системи „Все включене”
(за відсотком готелів, що працюють за цією системою)**

№	Країна	Відсоток готелів, що працюють за системою „Все включене”
1	Домініканська республіка	95
2	Країни Карибського басейну	90
3	Туреччина	86
4	Таїланд	70
5	Китай	70
6	Мальдівська республіка	50
7	Єгипет	35
8	Кіпр	20
9	Туніс	20

країн, що починають застосовувати систему „Все включене”, нині додалася Чорногорія, Болгарія, Хорватія, і навіть, Фінляндія. За даними досліджень російського туроператора „Мегаполіс турс” (Москва) за останні п’ять років число готелів, що працюють за схемою „Все включене” в цих країнах, зросло в три рази.

Концепція та зміст системи „Все включене” залежить від зірковості готелю (табл. 2). Вона є найбільш вигідною для готелів 4-5, але оскільки система „Все включене” подобається 99 % любителів пасивного відпочинку, то все більше готелів категорії 2-3 зірки стали переходити до цієї системи.

В чому ж полягає сутність та приналежність для туристів системи „Все включене”? Насамперед, у тому, що це є система обслуговування туристів, за якої за фіксовану плату відпочиваючий отримує необмежену кількість їжі та напоїв (як правило, це 3-5 разове харчування типу „шведський стіл”). Популярність системи „Все включене” серед інших систем пояснюється частково психологічним чинником: можливістю вже на стадії купівлі путівки обмежити свої майбутні витрати конкретною сумою, що є особливо актуальним в умовах сучасної кризи та тотальної економії. Отже, для туриста система „Все включене” є зручною насамперед тим, що не потрібно під час відпочинку щоденно підраховувати свої витрати, приміром, на зайвий бокал вина в ресторані або порцію морозива для

Таблиця 2.

**Зіркова залежність: концепція та зміст системи „Все включене”
залежно від „зірковості” готелю**

Категорія готелю (за числом зірочок)	Особливості концепції та змісту системи „Все включене”
5*	Годують практично цілодобово: сніданок, другий сніданок, закусочні на пляжі, біля бару, морозиво в день, полудник із свіжою випічкою, вечеря. Окрім головного ресторану гості готелю можуть обідати та вечеряти в ресторанах „а-ля-карт”, де слід замовляти страви. Якщо п’ятизірковий готель пропонує „Все включене ультра” (англ. „Ultra all Inclusive”), то до вищенаведених благ скоріше всього додадуть безкоштовні свіжовичавлені соки.
4*	На пляжі може працювати закусочна, а також бар біля басейну. Безкоштовно нададуть спортзал, інколи джакузі.
2-3*	Приваблюють доступною ціною. Меню щоденно одне і те саме. Алкогольні напої місцевого виробництва. Коктейлі в барах можуть бути далекими від оригінальних рецептів. Міні-бар у номері безкоштовно поповнюється лише водою.

дитини. За висловом журналу „Статус”, система „Все включене” – це як комунізм у межах окремо взятого готелю.

До речі саме світова нафтова криза 1970-х років послужила поштовхом до масового впровадження системи „Все включене”: люди тоді стали менше подорожувати, що негативно відбилося на міжнародному туризмі, тому фахівці туристичного бізнесу замислилися над „фішками”, які б стимулювали попит. Як антикризове рішення система „Все включене” активізувалося в 2009 році. Приміром, її почали застосовувати гірськолижні курорти Лапландії (Фінляндія). Одним з перших став готель Lapland Hotel Sirkantahti (курорт Леві). Директор цього готелю А. Вуорентауста зазначив, що в умовах кризи, коли скоротився туристичний потік, виникла необхідність створювати турпакети, які б були більш привабливими для родинного кошторису. Однією з таких пропозицій було включення в ціну туру „шведського столу” з вином та пивом без обмежень, а також абонементи на прокат спортивного інвентарю та підйомників. Керівництво готелю слушно вважало, що збитковою така система не буде, адже туристи їдуть до Лапландії не для надмірного споживання алкоголю, а, насамперед, задля спілкування з природою, занять спортом на відкритому повітрі, затишної, приязної атмосфери.

Своєю чергою, система „Все включене” надає переваги, зокрема в логістиці, самим готелям. Оскільки клієнт платить за все і одразу, тому є можливість заздалегідь максимально точно визначити (виходячи з кількості відпочиваючих), скільки продуктів треба закупити та доставити в готель, а також, в який спосіб можна зекономити на харчуванні. На перший погляд система „Все включене” може видаватися збитковою для готелю, адже відпочиваючий їсть та п’є скільки хоче – обмежень немає. Однак, як показала практика готельєрів, потреби туристів у харчуванні не є безмежними, вони мають свої біологічні межі, під які можна підлаштуватися та знайти свою вигоду. Приміром, середньостатистичний відпочиваючий цілком вкладається у вартість, що відведена на їжу: для п’ятизіркового готелю (в Туреччині, Єгипті, Греції) за сім

днів ця сума складає пересічно біля \$ 150, що звичайно не перевищує 20 % від вартості путівки.

Витрата продуктів вище середньостатистичного показника, за спостереженнями готельєрів, може бути лише в перший – другий день після масового заїзду гостей, а потім вона помітно знижується. За думкою генерального директора готелю Amora Dolce Vita в Кемері (Туреччина) Р. Джошкун, це пояснюється тим, що спочатку люди накидаються на їжу, однак дуже швидко цей психологічний ажіотаж спадає, оскільки їжа не закінчується. Максимум 17 чоловік з 1700 відпочиваючих (тобто 1 %) заповнюють свої тарілки понад того обсягу, що визначений на період усього відпочинку. Решта споживають потроху різноманітної їжі.

Підтверджує цю тенденцію досвід директора готелю „1001 ніч” у Місхорі (Крим, Україна) Е. Омерова, у якого середні щоденні витрати на харчування складають всього 70 грн. на людину. Він вважає помилковим враження, що турист щоденно може споживати літр горілки, літр вина, п’ять літрів пива тощо – в такому випадку готель точно працював би „в мінус”. У дійсності ж споживчий максимум дорівнює 2-3 літри за добу. Отже, відпочиваючий просто не в змозі нескінченно вливати в себе рідину, до того ж, якщо гість перебрав з алкоголем, то він уже не з’їсть вище норми – 2 кг їжі.

Середню потребу продуктів у розрахунку на одного гостя кожний готель визначає на підставі власної статистики. Щоб мати точні дані, закордонні готельєри здійснюють ґрунтовні дослідження, зокрема щодо специфіки „національного споживання”. Для цього туристи з різних країн отримують наручні браслети різного кольору (ніби для ідентифікації), а персонал (чи спеціальна група представників туркомпаній) ретельно слідкує та записує, скільки та ким спожито алкоголю та додаткових послуг. Отримані результати дозволяють коригувати цінову політику за кожним національним ринком. Приміром, у ході таких досліджень в готелях Туреччини та Єгипту було виявлене підвищене споживання алкоголю з боку фінських туристів – в результаті готелі припинили працювати з цим ринком. Інший приклад пов’язаний з надмірним споживанням пива німецькими туристами – як результат, деякі турецькі готелі створили власні міні-броварні (це виявилось дешевше, ніж закупівля та доставка пива імпортованого і навіть місцевого виробництва). При цьому такі міні-пивзаводи окупилися буквально за один сезон.

Хоча туристи набувають путівки за системою „Все включене”, оплачують „весь стіл”, його ціна за неточного розрахунку ризикує виявитися неконкурентноспроможною. Тому, крім визначення обсягу споживання, для готелю є дуже важливим зробити „шведське меню” різноманітним та маловитратним. Виконати ці вимоги надає визначення „формули” оптимальної кількості їжі на шведському столі та її вартості. При цьому кожний готель самостійно шукає баланс: коли і гості ситі, і зайвих залишків не утворюється. Звичайно такий пошук вимагає декілька сезонів та ретельних підрахунків: чи може кошторис системи дозволити, для прикладу, п’ять сортів пива або десять страв із морепродуктів. Методом подібних спостережень готель набуває досвід, часто працюючи собі в збиток.

За висновками турецьких готельєрів технологія „Все включене” виправдовує себе, якщо щоденні залишки їжі не перевищують 5 %. Щоб цього досягнути, готелі, приміром, розширюють асортимент. Виявляється, чим більше

страв на шведському столі, тим у менших кількостях гості накладають їжу до своїх тарілок. Те саме відноситься і до періоду подання ласощів, приміром, коли в турецьких готелях морозиво стали пропонувати цілодобово, а не лише в певні години дня, обсяги його споживання зменшилися.

З логістичного погляду істотним є вплив ціни закупівель на вартість столу в системі „Все включене”. Як правило, готелі забезпечують значну економію, самостійно вирощуючи деякі фрукти та овочі. Однак якщо якісь продукти потрібні в дуже великих кількостях (наприклад, щоденна потреба турецьких готелів в літній сезон складає дві тисячі тон кавунів на 1 тисячу відпочиваючих), то їх вигідніше купувати в місцевих виробників (фермерів). Адже свої теплиці або плантації – це додаткові витрати, у т.ч. на утримання персоналу.

Ще один приклад економії в системі „Все включене”: продукти, що залишилися після сніданку, переходять на обід, а з обіду – на вечерю або з одного ресторану до іншого. Це вважається нормальною практикою, оскільки залишки м'ясної нарізки чи свіжих овочів цілком підійдуть до приготування гарячих страв (солянка, борщ). У такий спосіб зменшуються відходи. Готелі категорії нижче п'яти зірок часто економлять, замінюючи натуральні соки соковими напоями тощо.

Отже, система „Все включене” має чіткий логістичний вимір, який полягає (рис. 1):

По-перше, в здійсненні рутинних операцій постачальницької логістики в ресторанному бізнесі, коли виконуються операції з пошуку та відбору кращих постачальників (причому переважно вітчизняних, місцевих, зокрема, з поставок продовольчої сировини), заключення з ними договорів, доставку та зберігання сировини та готових виробів, їхнє надходження у виробничий процес ресторану за потребами.

По-друге, в поліпшенні координації потреб туристопотоку (за величиною та структурою) з можливостями ресторанного виробництва з приготування страв, оскільки за системою „Все включене” обсяг та структура очікуваного туристопотоку відомі заздалегідь і є фіксованими показниками.

По-третє, у застосуванні та вирішенні класичної задачі логістики „Зробити або купити” (MOB, Make or Buy, англ.), причому в двох варіантах. За першим власне виробництво готелю може доповнюватися ринковими поставками у випадку збільшення обсягу туристопотоку (і відповідних потреб) у сезон (це стосується споживання продовольчих товарів – кавунів, інших фруктів, овочів тощо). За другим варіантом може здійснюватися перехід від ринкових поставок (зокрема закордонних) до створення власного виробництва готелю за умови великого та сталого обсягу споживання цього продукту туристами (приміром, у випадку пива, зокрема імпортованого). Можна знайти й інші логістичні аспекти та шляхи застосування логістики в системі „Все включене”, наприклад, це стосується збільшення чисельності обслуговуючого персоналу в сезон відповідно до зростання потоку гостей тощо.

Незважаючи на вищенаведені переваги, система „Все включене” має і проблеми. Найважливіша з них – мотивація та кількість персоналу. Оскільки туристам стає непотрібним витрачатися додатково понад вартості путівки, то персоналу рідше трапляються чайові. Відповідно в співробітників готелів зникає стимул підтримувати якість обслуговування на належному рівні, отже, менеджменту доводиться докладати особливих зусиль, щоб забезпечити достойний сервіс. До того ж система „Все включене” вимагає збільшеного штату

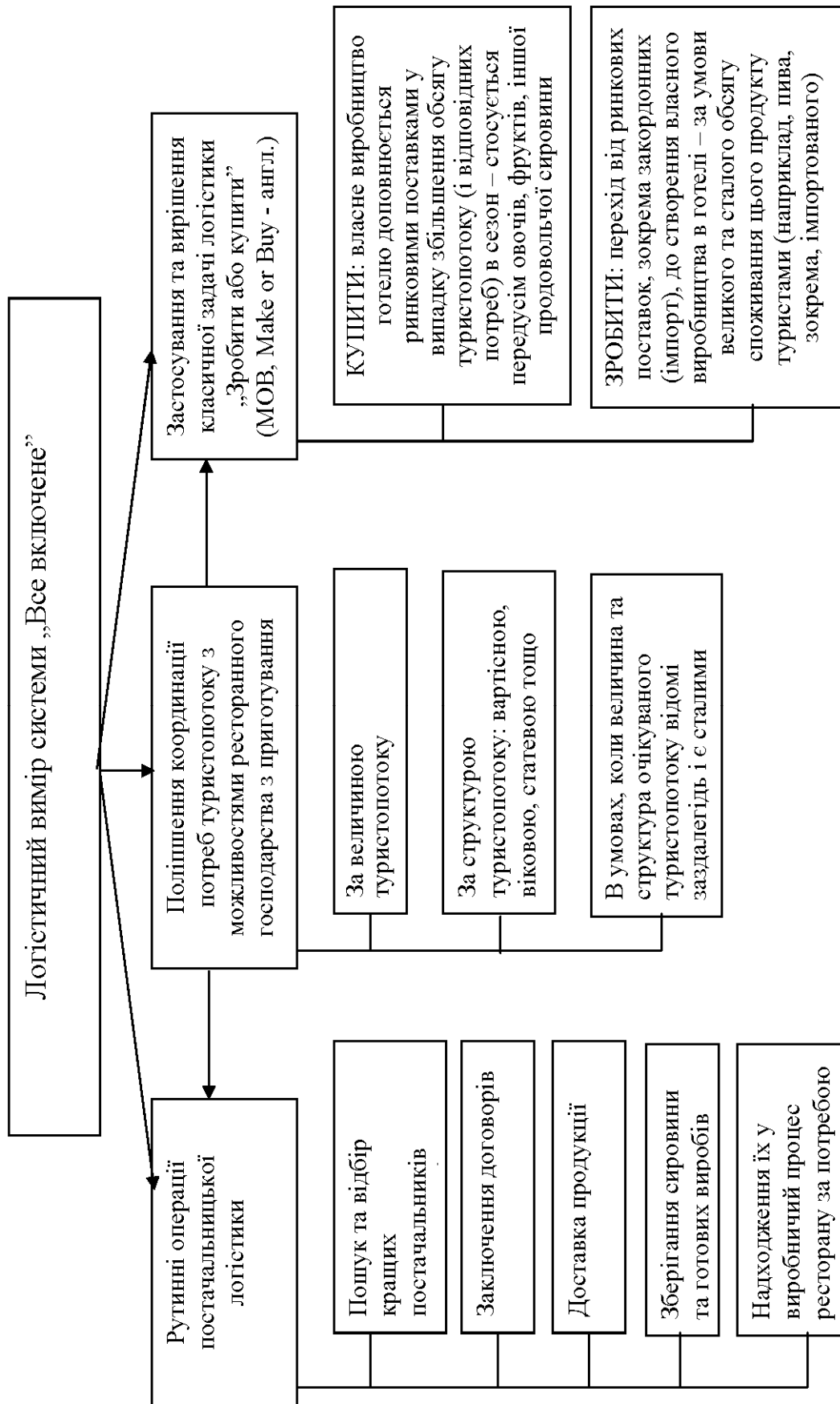

Рис. 1. Логістичний вимір системи „Все включене”

працівників. За висновками турецьких готельєрів, якщо кількість відпочиваючих становить 700 осіб, то тільки в ресторані буде потрібно не менше 60 поварів та офіціантів. Заради економії готелі набирають некваліфікованих сезонних працівників. Зрозуміло, що за таких умов чекати якогось суперсервісу не доводиться. Як вважає комерційний директор компанії TEZ TOUR в Україні А. Маслов, тільки готелі високого класу, вартість путівок до яких становить декілька тисяч доларів, можуть підтримувати належний рівень обслуговування [7, 23].

Пропозиції „Все включене” приваблюють найчастіше невибагливу публіку, від поведінки якої готелі можуть нести непередбачені збитки. Як зауважили турецькі готельєри, російські туристи беруть часто по три бокали пива на людину, але випити все за один раз не можуть, отже, виливають залишки, оскільки можна взяти свіже, холодне. Зрозуміло, що путівка покриває такі витрати, але при цьому прибуток готелю зменшується. Приміром, за попередньої системи харчування „напівпансіон” певний турецький готель за 60 % наповненості гостями мав частку прибутку від сектору харчування 50 %. За системи „Все включене” наповненість готелю зросла до 98 %, але сектор харчування забезпечив ледве 20 % загального прибутку. Отже, вважають турецькі фахівці, для готелів середнього класу система „Все включене” не вигідна. Але при цьому вони додають, що враховуючи „любов” туристів до системи „Все включене”, перехід на іншу систему призведе до банкрутства. Тому турецькі готелі продовжують використовувати систему „Все включене”, оскільки вона є їхньою конкурентною перевагою на туристичному ринку. Приміром, в Іспанії туристи змушені витратити до 1 тис. євро за напівпансіон, і ще стільки ж – на додаткове харчування; турецька система: „Все включене” пропонує за цю суму і те, і інше. Тому багато турецьких готельєрів вважає систему „Все включене” своїм «рятівним колом» (наприклад, директор мережі готелів „Cornelia Deluxe Resort Otel” Х. Дуран.).

Як показав турецький досвід, особливо негативно система „Все включене” впливає на готелі, що побудовані на початку 1990-х років. Через зменшення прибутку їхні власники не мають можливості інвестувати у відновлення матеріально-технічної бази, внаслідок чого готелі пришвидшено „зношуються” (оскільки туристи не виходять за його межі). Як наслідок, багато готелів втрачають свою престижність, а інколи – і зірковість.

Невигідна система „Все включене” для туристичних регіонів і в цілому для країни, що приймає туристів, – оскільки через те, що відпочиваючі не виходять з готелю (чи відпочинкового осередку) зменшуються можливості розвитку місцевого дрібного бізнесу. Саме через останню причину деякі готелі Туреччини та Єгипту починають відмовлятися від системи „Все включене”, але роблять це поступово. За думкою керівника федерації готелів Туреччини О. Аїка, для готелів є доцільним пропонувати одразу декілька пакетів: від найпростіших і відповідно найдешевших (приміром, тільки харчування) до повного „Все включене”. При цьому різні категорії гостей можна відрізняти за допомогою різнокольорових браслетів, про які згадувалося вище.

Ще один недолік системи „Все включене” полягає в тому, що готелі можуть долучати до цієї системи деякі специфічні сервіси, якими туристи звичайно не користуються або яких зовсім не існує. Так, за словами представника певної київської туркомпанії, з вартості путівки „Все включене” одного єгипетського готелю \$ 14 в день призначалося на різні розваги, в тому числі на користування боулінг-клубом, якого взагалі не існувало. А цю суму цілком можна

було б витратити на якусь екскурсію.

Щодо України, то курс на розвиток системи „Все включене” був взятий ще до кризи. Так, у 2008 році цю систему запровадили одразу три кримських готелів: „Адріатика”, „Сосновий гай” та „1001 ніч”. Як зазначили тоді в Міністерстві курорту та туризмі АРК, ці готелі розпочали своєрідний експеримент життєздатності системи „Все включене” в українську готельно-туристичному середовищі. Однак економічна нестабільність до цього часу не дозволила знайти відповідь на питання про доцільність масового впровадження системи „Все включене” в Україні.

Між тим, за думкою експертів, Крим є найперспективнішим напрямком для розвитку системи „Все включене”. Як доказ, наводиться мінімальна вартість денного трьох разового харчування (сніданок, обід, вечеря) в ялтинському ресторані – 600-700 гривень. Отже, загальні витрати на відпочинок в Криму збільшуються в два рази (за день). Готелі з системою „Все включене” на такому тлі дійсно вигравали б, а в українських туристів не було б причин їхати за кордон (враховуючи унікальну природу Південного берега Криму, з якою не зрівняються курорти Туреччини, Болгарії, Румунії тощо). Прикладом успішного функціонування системи „Все включене” у умовах Криму є досвід готелю „1001 ніч” у Місхорі. Його директор Е. Омеров вважає, що система себе виправдала – наповненість готелю в сезон склала 88 %. Впроваджуючи систему „Все включене” керівництво готелю нічого свого не придумувало, а просто перейняло закордонний досвід, для чого були запрошені консультанти з Туреччини. Нині в цьому готелі туристам пропонується трьохразове харчування „шведська лінія” з алкоголем (коньяк, горілка, вина та пиво в необмеженій кількості). Єдине обмеження полягає в тому, що алкогольні напої надаються безкоштовно лише в години роботи ресторану (якби таке було б можливе цілодобово, ресторан збанкрутував би миттєво, слушно вважає пан Омеров). Логістичні особливості функціонування системи „Все включене” в готелі „1001 ніч” у Місхорі показані в табл. 3.

Таблиця 3.
Логістичні особливості системи „Все включене” в готелі „1001 ніч” (Місхор)

№	Основні показники	Поза сезоном	У сезон
1	Дата	20 травня 2010 р.	20 липня 2010 р.
2	Кількість відпочиваючих	50 чол.	150 чол.
3	Витрати на систему харчування	4,8 тис. грн./день	понад 15 тис. грн./день
4	Закупівлі: - основні овочі (картопля, капуста, цибуля, огірки, помідори тощо) - фрукти (яблука, банани, цитрусові) - м'ясо (свинина, яловичина, курятина) - напої (безалкогольні та алкогольні)	15 кг 15 кг 20 кг 25 л	>50 кг >50 кг >80 кг >200 л
5	Задіяний персонал: - офіціанти - кухарі - шев-кухар	6 6 1	20 20 3

Однак поряд з гарними перспективами є низка труднощів щодо впровадження системи „Все включене” в Криму та в цілому в Україні. Як вважають фахівці, для початку Крим дійсно слід зробити курортною зоною. На

сьогоднішній день на півострові майже немає готелів, на базі яких можна було б розвернути технологію „Все включене”. При цьому вартість спорудження такого готелю в Криму є такою ж, як і на берегах Середземномор’я (біля \$ 80-200 млн.). До того ж у Туреччині будинок готелю можна звести за 9 місяців (оскільки в цьому зацікавлена сама влада, розвинуте кредитування), а в Україні такий же готель будуватиметься біля трьох років. За оцінками експертів Україна відстала в напрямку розвитку курортного бізнесу на 15-20 років. Це відбилося і на системі громадського харчування, оскільки в нас поки що немає достатньо кваліфікованих кухарів, офіціантів, барменів, що вміють працювати за системою „Все включене”. Фахове навчання цього персоналу із залученням іноземних готельєрів вимагає певного часу та значних коштів.

У розвитку туризму в Криму недостатньо зацікавлені туроператори – вони не беруть готелі в оренду. За думкою директора по туризму туроператора „Пан Юкрейн” В. Шевченка, пояснюється це тим, що період відпочинку на ПБК дуже короткий – з середини червня до кінця серпня, через що готелі з системою „Все включене” не встигнуть набрати необхідних обертів та окупитися. Для порівняння – в Єгипті це цілорічний заробіток. Для українських турфірм доцільно звернути увагу на Карпатський регіон, де є курортні та лікувальні бази, що працюють цілий рік. У цих умовах система „Все включене” себе має виправдати.

Експерти також вважають, що Крим слід попередньо підготувати до переходу на конкурентну систему „Все включене”. Для цього готельєрам рекомендується спочатку спробувати взагалі увести поняття „харчування” в перелік послуг, що надаються, та проекспериментувати: рік попрацювати на сніданках, рік – на трьох разовому харчуванні без спиртних напоїв, поступово запровадити алкоголь. Такі заходи допоможуть без збитків підготувати ґрунт для впровадження системи „Все включене”. Адже світова тенденція рано чи пізно торкнеться й нас.

Таку думку поділяє віце-прем’єр України Б.В. Колесников, який висловив ідею про те, щоб розвивати західне та східне узбережжя Криму за «турецькою моделлю» [10], при цьому держава повинна взяти на себе витрати з створення інфраструктури (провести воду, газ, електроенергію) та продати на аукціоні ділянки розміром 1-3 гектарів приватним інвесторам, щоб вони будували там готелі, ресторани, розважальні центри (нині «сотка» землі на західному узбережжі Криму коштує \$ 3-5 тис., на Південному березі Криму – в 10 разів дорожче). В такий спосіб в Криму буде створено високу конкуренцію на туристичному ринку і кримські курорти стануть набагато дешевшими. До перетворення Західного узбережжя Криму в аналог турецького курорту Анталія уряд планує приступити після проведення ЄВРО-2012. Вже в 2014-2015 рр. передбачається побудувати в Сакському районі 100 готелів світового рівня, розважальні центри та міжнародне летовище. За оцінками віце-прем’єра, проект «Кримська Анталія» дозволить збільшити кількість відпочиваючих у Криму з нинішніх 6 млн. до 20 млн. у рік. При цьому враховується і транспортний чинник (дешевше добиратися, чим до Анталії), і митно-прикордонний (відсутній), і необхідність впровадження системи гостинності «Все включене» та щовечірніх аніматорських заходів в кримських готелях тощо. Представники українського турбізнесу поки що обережно коментують ідею влади. Приміром, директор однієї з турфірм півострова «СНП-Крим» І. Коваленко вважає, що, перш за все, влада повинна створити сприятливий інвестиційний клімат, а також провести активну рекламну компанію в усьому

світі. У той же час заступник міністра курортів та туризму АРК О. Лієв висловлює впевненість, що встигнути побудувати Анталію в Криму цілком можливо, якщо дотримуватися тієї ж методики, що і турецька влада у свій час, а саме надати податкові пільги інвесторам, які будуватимуть готелі.

Висновки. Система „Все включене” є однією з сучасних ефективних технологій туристичного обслуговування. Нині цю систему успішно застосовують такі країни – чільники світового туризму як Туреччина, Таїланд, Китай, країни Карибського моря, Єгипет та інші. Туристам система „Все включене” дуже подобається відсутністю обмежень щодо кількості їжі та напоїв, які можна спожити. Значні переваги система „Все включене” забезпечує і готелям, де вона застосовується. Отже нині, незважаючи на деякі проблемні моменти, використання системи „Все включене” надає готелю (і країні) значну конкурентну перевагу на туристичному ринку. Ця система має свою логістику, що охоплює, насамперед, схему закупівель продовольчої (постачання) сировини та готових виробів (зокрема, безалкогольних та алкогольних напоїв власного виробництва та імпортованих) у відповідних обсягах згідно потреб наявного туристопотоку. В умовах системи „Все включене” заготівельно-логістична діяльність стає більш прогнозованою, стабільною, оскільки обсяги та структура споживання є попередньо відомими. З іншого боку, дослідження особливостей споживання в системі „Все включене”, зокрема туристів з різних країн, дозволяють пропонувати вдосконалені логістичні рішення (приміром, за великих обсягів споживання пива туристами готелю доцільніше замість збільшення імпортованих поставок створити власний міні-пивзавод). З цими та іншими новинками та можливостями системи „Все включене” слід активніше знайомитися в Україні, де непогані перспективи щодо впровадження цієї конкурентної системи готельно-ресторанного обслуговування туристів мають Автономна Республіка Крим та області Карпатського регіону.

1. Смирнов І.Г. Бізнесові основи міжнародного туризму: Навч. пос. – К.: ВПЦ „Київський університет”, 2007. – 125 с.
2. Смирнов І.Г., Фоменко Н.В. Міжнародний туристичний бізнес: Навч.-метод. пос. – І.-Ф.: Галицька академія, 2009. – 154 с.
3. Смирнов І.Г. Логістика туризму: Навч. пос. – К.: Знання, 2009. – 444 с.
4. Смирнов І.Г. Логістика в ресторанному бізнесі як складник логістики туризму // Географія та туризм. – 2010. – Вип. 8. С. 149-167.
5. Смирнов І.Г. Міжнародна логістична система «Все включене»: логістичний аспект // Географія та туризм. – 2010. – Вип. 10. – С. 15-25.
6. Зубар Н.М., Григорак М.Ю. Логістика в ресторанному господарстві: Навч. пос. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 312 с.
7. Архіпов В.В. Організація ресторанного господарства: Навч. пос. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 280 с.
8. Нечаюк Л.І., Нечаюк Н.О. Готельно-ресторанний бізнес: менеджмент. – Навч. пос. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 344 с.
9. Travel-collection.com.ua.
10. Береговая Т. Анталией Крым станет к 2015 году // Сегодня. – 2011. – 19 квітня. – С. 4.
11. Ушаков Д.С. Технологии выездного туризма: учеб. пос. – Ростов на Дону: ИЦ «МарТ»; Феникс, 2010. – 446 с.
12. Tantu Erdal. Contemporary situation of the hotel industry in Turkey // Туристична індустрія: сучасний стан та пріоритети розвитку: Матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. – Вип. 6, Т. 2. – Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. – С. 122-132.

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 911.3+338.45+669.1+339.564

Савчук І.Г.

Значення експорту у розвитку залізорудної промисловості України

Savchuk I. The value of exports in developing iron ore industry in Ukraine. These is presented actually situation the crude iron world market and presented place of Ukraine in them. This are analyzed the rule of export in development national crude iron industry. Thesis are characterized the rule of economical geography factors in development the branch in Ukraine.

Постановка проблеми. На фоні світу Україна є однією з багатьох країн, що не мають значного впливу на розвиток глобальних економічних процесів (табл. 1). Аналіз даних цієї таблиці свідчить про те, що вітчизняне господарство

Таблиця 1.

Значення України у світі (2009)

Показник	Частка у світі, %
населення	0,68
номінальний ВВП	0,20
експорт товарів	0,32

Розраховано за [9, с. 133; 10, с. 11, 12, 18].

має виразну експортну спрямованість. Його основою є значні поклади корисних копалин світового значення, що створює сприятливі передумови для розвитку потужної добувної промисловості. Їх поєднання зі значними трудовими ресурсами та розвинутою транспортною і виробничо-технічною інфраструктурою в умовах помірного клімату і переважно рівнинного рельєфу доволі близько до головних розвинутих країн світу, дозволяє мати значні обсяги експортних поставок окремих видів товарної продукції добувної промисловості та первинної переробки мінеральних ресурсів.

Актуальність. Основою сучасної економіки України є видобування і первинне перероблення корисних копалин [6], адже на основі використання “мінерально-сировинних ресурсів формується до 45% ВВП та понад 60% експортних надходжень” держави [4, с. 28]. Тому вивчення різних галузей її економіки, що розвиваються під впливом експорту, є важливою проблемою української науки. Важливе місце у господарстві держави займає залізорудна промисловість, яка є сировинною базою провідної галузі її експорту – чорної металургії.

Аналіз досліджень і публікацій. Поодинокі сучасні економіко-географічні дослідження розкривають значення окремих просторових аспектів зовнішньої торгівлі залізорудною продукцією та особливості її функціонування у різних країнах світу [1; 2; 6; 10; 11; 16]. М.В. Войлошніков, на прикладі стабільних масових експортних поставок залізної руди з Австралії до Японії, запропонував поняття глобального «мінерально-сировинного» мосту як основи специфічної

експортної орієнтації лінійно-вузлової територіальної структури міжнародного значення, що об'єднує в єдине ціле окремі галузі різних країн [2, с. 15-16]. Окремі сучасні географічні аспекти розвитку залізорудної промисловості України під впливом експорту розкрито у [6; 10; 11]. Проте це питання потребує докладного вивчення, зважаючи на особливо важливе місце цієї галузі у розвитку всього господарства держави.

Метою статті є визначення значення експорту у розвитку залізорудної промисловості України. Відповідно **завданнями** є:

- 1) виявлення головних тенденцій сучасного розвитку світового ринку залізної руди і значення України у ньому;
- 2) аналіз впливу експортної орієнтації залізорудної промисловості у державі на її просторовий розвиток.

Виклад основного матеріалу. Тривалий розвиток залізорудної промисловості в Україні спирається на найбільші у світі підтверджені промислові запаси залізної і марганцевої руди [14, р. 85; 15, р. 1438]. Їх поєднання із шостими у світі запасами кам'яного вугілля [15, р. 1934-1935] дозволило створити міжнародного значення гірничо-металургійний комплекс (табл. 2). Залізрудна

Таблиця 2.

**Значення України у світовому виробництві основної продукції
гірничо-металургійного комплексу (2008)**

Вид продукції	Частка	Місце
	у світі	
Видобуток		
залізна руда	3,29	6
марганцева руда	5,72	7
Виплавка		
чавуна	3,34	7
сталі	2,81	8
феросплавів	5,73	3

Розраховано за [12, с. 43-45].

промисловість є його виробничою основою і тому вивчення особливостей її розвитку під впливом експортної орієнтації є важливим міждисциплінарним завданням української науки.

Як видно з табл. 2, залізрудна промисловість України є галуззю її міжнародної спеціалізації. Не дивлячись на те, що у державі знаходяться найбільші у світі поклади сирової залізної руди [14, р. 85], вона посідає лише шосте місце у виробництві товарної продукції цієї галузі (рис. 1).

Існуючих промислових запасів залізної руди у державі (за обсягу її видобутку у 2010 р.) вистачить на 125 років (розраховано за [14, р. 85]). За забезпеченістю залізною рудою Україна знаходиться на третьому місці, тоді як у найбільшого її виробника у світі – КНР (рис. 1) існуючих покладів цієї мінеральної сировини вистачить лише на 8 років (розраховано за [14, р. 85]). Саме тому ця держава щороку швидкими темпами нарощує її імпорт. При цьому варто відзначити, що обсяг видобутку залізної руди у КНР перевищує відповідний український показник у 12,5 разу! (розраховано за [14, р. 85]). Саме це зумовило те, що на КНР припадає більше половини міжнародних поставок товарної продукції залізорудної промисловості у світі. Як видно з табл. 3, поставки до цієї

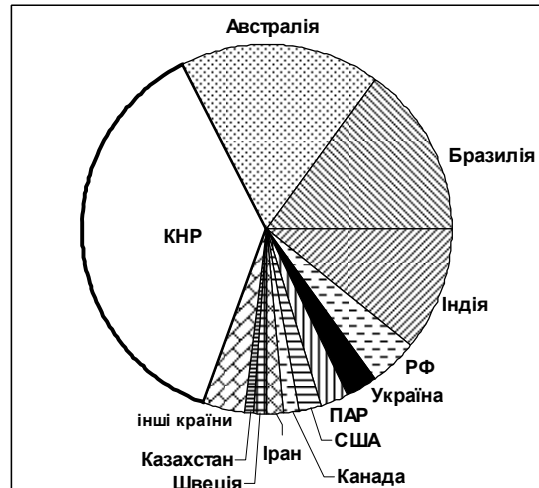

Рис. 1. Обсяг видобутку товарної залізної руди у світі (2010), млн т.
Складено за [14, р. 85].

Таблиця 3.

Провідні країни у світовому експорті залізної руди (2010)

Країна-експортер	Загальний обсяг експорту, млн т	Перша країна в експорті	
		за вагою поставок	
		назва	її частка в експорті, %
Австралія	403	КНР	68
Бразилія	311	КНР	49
Індія	104	КНР	93
ПАР	48	КНР	63
Україна	33	КНР	39

Складено за [10, с. 12-14].

держави також посідають перше місце у відповідному вітчизняному експорті. Проте він становить лише 2,05% від її імпорتنих закупівель залізної руди (розраховано за [3; 10, с. 13]), тоді як для України КНР є головним ринком збуту залізничної продукції за кордоном (табл. 3). Значною вищою є частка України у поставках цієї продукції до ЄС – 10,85% (розраховано за [3; 10, с. 13]), що переважно історично зумовлено орієнтацією більшості металургійних заводів Центральної Європи, збудованих за часів РЕВ, на поставки вітчизняної залізної руди.

Сприятлива кон'юнктура на світовому ринку на продукцію гірничо-металургійного комплексу спричинила зростання виробництва й експорту продукції вітчизняної залізничної промисловості у XXI ст.¹ (рис. 2). За період з 2000 по 2010 рр. обсяг відповідних експортних поставок виріс в 1,70 разу (розраховано за [10, с. 12; 11, с. 12]). Це дозволяє Україні входити до кола країн-лідерів з експорту товарної залізної руди (табл. 3).

За перше десятиріччя XXI ст. кардинально змінилась географічна структура експорту залізної руди і концентратів з України. Вона стала відповідати

¹ Виключенням є 2009 р. коли розпочалась світова економічна криза і мало місце різке скорочення закупівель залізничної продукції у світі. Навіть у цей рік на експорт припадало 22,8% від загального обсягу виробленої продукції залізничної промисловості України (розраховано за [5, с. 52]).

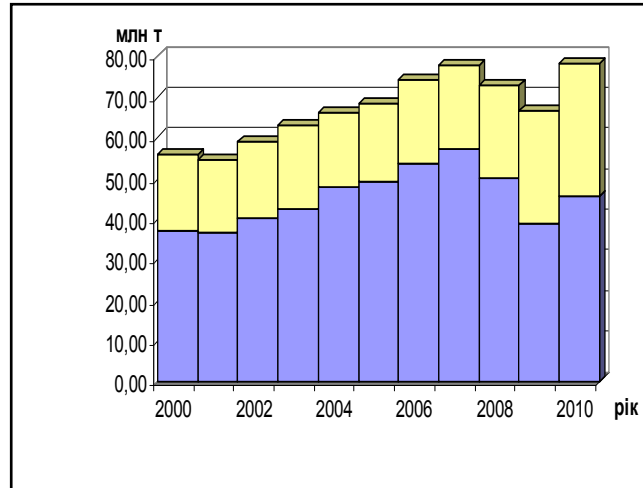

Рис. 2. Значення експорту у виробництві залізорудної продукції України у XXI ст.
Розраховано за [3; 7, с. 11; 8, с. 111; 9, с. 70].

головним тенденціям на відповідному товарному міжнародному ринку (докладніше, див. [10; 11]). У 2000 р. більшість вітчизняного експорту залізорудної продукції (за вагою) припадало на країни-члени ЄС – 95,72%, то вже у 2010 р. – КНР – 38,81% (розраховано за [3; 11, с. 15]). Варто зазначити, що починаючи з 2004 р. невідомо зростали обсяги цих поставок з України до КНР [3; 11, с. 14]. Така різка переорієнтація з європейського на азійський ринок спричинена багатьма чинниками, серед яких важливе місце займають нетарифні обмеження доступу до ринку ЄС і вища ціна на українську товарну залізну руду і концентрат у КНР, ніж в ЄС. Вона відповідно становила 14,77 і 12,52 (2010) проти 18,20 і 22,21 (2004) дол. США/т, при цьому її середня ціна в українському експорті становила 13,33 (2010) проти 20,77 (2004) дол. США/т (розраховано за [3]). Таке суттєве зниження ціни на світовому ринку зумовлено різким збільшенням експортних поставок із провідних країн-виробників й експортерів залізорудної продукції у світі – Австралії й Бразилії (табл. 3) до країн-членів ЄС і КНР (докладніше, див. [10]).

Для України ринок країн-членів ЄС є традиційним, адже ще на поч. XX ст. він був провідним в її експорті товарної залізної руди [13, с. 204]. У 50–90-і рр. XX ст. переважно відповідні поставки мали місце до країн Центральної Європи, що було зумовлено геоекономічними інтересами СРСР, за ініціативи і коштом якого були збудовані великі підприємства чорної металургії у цих країнах, орієнтовані на поставки залізорудної сировини з України. Регулярний її експорт існує вже сто років [13, с. 204]. Введення у дію нових підприємств залізорудної промисловості прямо було пов'язано із забезпеченням відповідних експортних поставок. Так, у 1961 р. з цією метою було запущено Південний (м. Кривий Ріг), а у 1970 р. – Полтавський гірничо-збагачувальний комбінат (м. Комсомольськ). Залишився недобудованим з 1985 р. Криворізький гірничо-збагачувальний комбінат окислених руд (смт Долинське), що був останнім міжнародним проектом РЕВ в Україні.

Для вивезення залізницею всезростаючих обсягів експортних поставок залізної руди з України були збудовані не лише прикордонні передаточні станції, а й прокладено залізничі широкої колії по території сусідніх держав до комбінатів

чорної металургії, збудованих за сприяння кол. СРСР (табл. 4). Для цього у 70-і рр.

Таблиця 4.

**Залізничні лінії широкої колії, збудовані для експорту
залізничної продукції з України**

Країна–сусід України	Залізнична лінія		
	кінцеві станції в Україні та у сусідній країні	довжина, км	рік відкриття регулярного руху
Польща	Володимир-Волинський–Славкув	437	1979
Румунія	Рені–Галац	14	1951
Словаччина	Ужгород–Ганіка при Кошице	100	1966

XX ст. було реконструйовано лінію Здолбунів–Ковель–Ягодин/Ізов, а також прокладено по території Польщі найбільшу у Центральній Європі залізницю широкої колії (табл. 4) для експорту з Кривого Рога залізної руди на металургійний комбінат «Катовице» та імпорту з Тарнобжега сірки і кам'яного вугілля з Верхньої Сілезії. Вказані у табл. 4 залізниці використовували у радянський час для експорту переважно товарної продукції залізничної продукції України без перевантаження, що значно скоротило термін її доставки і сприяло збереженню кількості й якості.

Україна вже сто років є провідним експортером продукції залізничної промисловості у Східній Європі [13, с. 204]. За часів Російської імперії/СРСР вітчизняна залізнична промисловість була фактично монополістом у поставках відповідної продукції на експорт, що визначалось виключно вигідним транспортно-географічним положенням відповідних підприємств. Так, якщо у 1913 р. з України йшли всі поставки товарної залізної руди за межі сучасного СНД, то у 1989 р. – її частка становила 95,0%, проте у 2010 р. – лише 52,9% (розраховано за [10, с. 12-13; 13, с. 204]).

Висновки. Залізну руду постачають на вітчизняної підприємства чорної металургії, що мають переважно експортну орієнтацію, і прямо на експорт. Тому є всі підстави стверджувати, що залізнична промисловість України прямо залежить від світового попиту на продукцію гірничо-металургійного комплексу. Тривалий вплив експорту на розвиток цієї галузі у державі сприяє закріпленню сировинної експортоорієнтованої моделі розвитку вітчизняної економіки. Її розвиток зумовлений вдалим поєднанням абсолютних і відносних переваг у гірничо-металургійному комплексі у межах України та сприятливою ціною кон'юнктурою на основні види продукції на міжнародному ринку. Наявність у державі світового значення родовищ руд чорних металів, а також порівняно низька вартість робочої сили, зайнятої у цьому міжгалузевому комплексі, дозволяє мати нижчі за середні ціни на його продукцію на світовому ринку. Таким чином Україна має абсолютні й відносні переваги на цьому міжнародному товарному ринку, що дозволяє їй входити до групи країн-лідерів за обсягом експорту продукції залізничної промисловості.

Сучасна ситуація у залізничній промисловості України є своєрідним повторенням становища у галузі у кін. XIX – на поч. XX ст. Так само більшість поставок товарної продукції приходить на одну країну, але замість Німеччини, тепер лідером є КНР. Таким чином традиційна орієнтація на підприємства чорної

металургії у країнах-членах ЄС була змінена під впливом світового ринку залізної руди. Зростання попиту на ньому дозволяє утримувати високі обсяги видобування залізної руди в Україні та забезпечувати відповідні надходження до бюджетів усіх рівнів. Нестабільна ситуація в останні роки на ринку чорних металів і виробів із них не дозволяє збільшити споживання відповідної продукції залізнорудної промисловості у межах держави, а це зумовлює зростання залежності від іноземних металургійних компаній.

При подальшому географічному дослідженні залізнорудної промисловості України доцільно звернути увагу на такі аспекти:

1) визначення ролі залізнорудної промисловості у господарському розвитку окремих регіонів і міських поселень;

2) вивчити питання впливу політики бізнес-груп, що контролюють ринок залізнорудної сировини та її первинної переробки в Україні, на регіональний господарський розвиток.

1. Власник Т.О. Україна на світовому ринку залізнорудної сировини // Стратегічна панорама. – 2009. – № 1. – С. 117-124.
2. Войлошников М.В. Территориальная организация горнодобывающей промышленности Австралии и ее мирохозяйственные связи: Автореф. дис. на соиск. науч. ст. к. геогр. н. – М.: Ин-т географии РАН, 1994. – 20 с.
3. Державний митний комітет України: Офіційний сайт [Електронний ресурс] – Режим доступу – www.customs.gov.ua.
4. Коржнев М.М., Шеляг-Сосонко Ю.Р., Яковлев Є.О. Природно-ресурсний чинник у виборі вектора розвитку України // Стратегічна панорама. – 2006. – № 3. – С. 27-34.
5. Производство руды, концентрата, агломерата и окатышей в 2009 году // Металлургический компас. Украина – мир. – 2010. – № 1. – С. 51-54.
6. Савчук І.Г. Вплив корпоративної політики на розвиток експортоорієнтованих галузей України (на прикладі залізнорудної промисловості) // Економіка України. – 2011. – № 8. – С. 33-39.
7. Статистичний бюлетень про основні показники роботи промисловості України за січень – грудень 2010 року. – К.: Держкомстат України, 2011. – 192 с.
8. ТОП-100. Рейтинг лучших компаний Украины. – 2010. – № 2.
9. Україна у цифрах. 2009 / [за ред. О.Г. Осауленка]. – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2010. – 258 с.
10. Хохлов А.В. Мировая торговля железной рудой // БИКИ – 2011. – № 68. – С. 12-14.
11. Хохлов А.В. Развитие мировой торговли железной рудой в 2000-е годы // БИКИ – 2008. – № 35-36. – С. 12-15.
12. Хохлов А.В. Справочные материалы по географии мирового хозяйства. – М.: Влант, 2010. – Вып. 2. – 132 с.
13. Энциклопедия русского экспорта: В 3-х ч. – Берлин: Торгпред-во СССР в Германии, 1924. – т. III. – 567 с.
14. Mineral Commodity Summaries // U.S. Geological Survey. – January. – 2011. – P. 84-85.
15. Quid 2005 / D. et M. Frémy. – Paris: Robert Laffont, 2004. – P. 2134 p.
16. Scheuplein Ch. Vertical integration and marcoeconomic growth: the case of the steel industry // Erdkunde. – 2010. – Vol. 64, № 4. – P. 327-341.

УДК 911.3

Сломінська Л.С.

Управління збалансованим природокористуванням: Україна в європейській перспективі

Постановка проблеми. Якщо поглянути на стартові умови інтеграції України в глобальну економіку, то вони не дуже сприятливі, адже ресурсоемність виробництва, а відповідно і готової продукції, у т.ч. її енергетична складова, набагато вища, ніж в розвинених країнах, а це не сприяє не тільки підвищенню конкурентоспроможності та ефективності функціонування багатьох секторів

економіки, але і формуванню високого рівня та якості життя населення. Малоефективною лишається і система управління природокористуванням, в кращому випадку лише декларативно зорієнтована на аспекти збалансованого розвитку.

На наш погляд, збалансоване управління природокористуванням передбачає визначення балансу між глобальними цілями збалансованого розвитку і рівнем регіональних можливостей для їх досягнення в найближчому майбутньому з врахуванням інтересів конкретного регіону і відповідну оптимізацію системи управління. Тобто специфіка вирішення проблем природокористування залежить від переважання в країні чи окремому її регіоні тих чи інших видів ресурсів, рівня і особливостей їх використання, техніко-технологічних, економічних, соціальних, географічних, геополітичних та інших факторів, що визначають формування територіального ринку ресурсів, шляхи раціоналізації як безпосередньо природокористування, так і процесу управління.

Постановка завдання. У Європейському Союзі значна увага приділяється постійному удосконаленню управління природокористуванням. Тому у процесі Євроінтеграції України необхідно оцінити стан природокористування у нашій державі та подумати над перспективами удосконалення управління. Для цього слід оцінити, які підходи у світовій практиці вважаються збалансованими, які з них можна адаптувати до умов України, визначити сучасне місце України в цьому процесі та обрати напрямки необхідних змін.

Аналіз публікацій. Різноманіття філософських та наукових поглядів на збалансоване природокористування можна спрощено об'єднати у два концептуальні підходи – екологічний та соціально-економічний. З екологічної точки зору природокористування не повинно перевищувати здатності природних екосистем до самовідновлення, базуватися на науково обґрунтованих фактах та об'єктивній системі вимірювання з чітко визначеними індикаторами [3].

Прихильники соціально-економічної концепції акцентують більше уваги на тому, яким чином збалансоване природокористування забезпечує добробут та задовольняє потреби суспільства. Такий підхід передбачає співіснування різних точок зору та прийняття рішень, виходячи з контексту суспільних потреб [5].

Існує також велика кількість наукових підходів до класифікації управління [4, 7]. Їх можна умовно розподілити між двома протилежними концепціями – ієрархічного та демократичного управління. Ієрархічна концепція передбачає управління за принципом «згори донизу», при цьому формуються чіткі вертикальні зв'язки між головним суб'єктом управління та іншими суспільними інституціями. Головним суб'єктом управління як правило виступає центральна державна влада, яка має повноваження щодо прийняття рішень та контролю за їх виконанням.

За демократичної концепції управління відбувається за принципом «знизу догори» і між усіма його суб'єктами формуються горизонтальні зв'язки. Принцип полягає у тому, що повноваження та обов'язки рівною мірою розподіляються між суб'єктами управління – ринок, держава та громадянське суспільство. При цьому управління відбувається за допомогою відкритого переговорного процесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Використовуючи поєднання підходів до розуміння суті збалансованого природокористування та найкращої стратегії управління виділяють такі типи управління природокористуванням [8]:

Екологічно-ієрархічний тип передбачає прийняття рішень державною

владою. Між головним суб'єктом управління природокористуванням (уряд, президент або монарх) та всіма іншими суб'єктами існує чітка вертикальна ієрархія зв'язків. Методи управління – підпорядкування та контроль. Мета – удосконалити управління природокористуванням базуючись виключно на науково-технічній інформації. На етапі планування держава визначає мету та завдання природокористування, виходячи з потреб мінімізації шкідливого впливу на навколишнє середовище.

Державна влада віддає розпорядження про необхідні заходи із практичного впровадження збалансованих способів природокористування без врахування думки потенційних виконавців. Раціоналізація природокористування як правило відбувається шляхом удосконалення технологічних процесів та перегляду нормативів. Суспільна свідомість спрямована на виконання правил, а не на удосконалення природокористування. Цей тип управління природокористуванням сфокусований на досягненні мети. Індикатори моніторингу та оцінки орієнтовані на кінцевий результат, головне питання – чи була досягнута поставлена мета.

Потенційна небезпека полягає у спрощеному розумінні збалансованого природокористування та концентрації зусиль на ліквідації лише деяких ознак незбалансованості, наприклад зменшенні концентрації вуглекислого газу в атмосфері. При цьому не враховується вся складність взаємозв'язків між суспільством та природою. Тому можливе виникнення небажаних побічних ефектів та загострення проблем в інших сферах суспільного життя, які дуже складно вирішити, тим більше з авторитарною системою управління.

Прихильники такого підходу не вважають за доцільне враховувати у природокористуванні економічні та соціальні фактори а також залучати до управління широку громадськість. Визначення індикаторів збалансованого природокористування вважається суто завданням науковців, при цьому недооцінюються можливі погрішності. Приклад – Кіотський протокол, що має на меті зменшення викидів парникових газів. У ньому цілі поставлені урядами і повинні бути виконані суспільством у встановлений термін. Мета та процедура впровадження встановлені головним суб'єктом управління [3].

Екологічно-демократичний тип. Представники бізнесу, держави та громадянського суспільства у процесі переговорів та спільної роботи приймають узгоджені рішення стосовно найкращих способів збалансованого природокористування. Мета визначається на основі науково-технічної інформації і сконцентрована в основному на охороні довкілля. Важлива роль відводиться технологічним рішенням та розробці нормативів. Формуються горизонтальні зв'язки та взаємна залежність між урядом та іншими суб'єктами управління утворюються міжгалузеві професійні мережі, мережеве управління є одним з основних інструментів. Демократичний підхід полегшує знаходження консенсусу, допомагає краще зрозуміти ситуацію та виробити оптимальні рішення.

У даному підході цілі та задачі сформульовані більш-менш чітко і головне питання полягає у знаходженні шляхів їх досягнення, стосовно яких існує невизначеність. Стосовно способів впровадження цілей існує досить широка свобода вибору, схвалюється прийняття різноманітних рішень. Отже, моніторинг та оцінка будуть сфокусовані як на досягненні мети, так і на процесі вирішення проблем і знаходження оптимальніших рішень. На рівні практичного впровадження спостерігається висока обізнаність та мотивація щодо необхідності оптимізації та екологізації природокористування, однак право визначати його

концепцію належить виключно науковцям.

Концентрація лише на питаннях фундаментальної екології не сприяє зрозумінню всієї складності збалансованого природокористування. Проблеми, пов'язані з цим як правило виявляються у процесі імплементації. Передбачена постійна мінливість ситуації і тому політика сконцентрована на кращих методах досягнення цілі та практичного впровадження. Але, надмірна прив'язаність до наукових доктрин та технологічних аспектів не сприяє впровадженню інновацій у систему управління.

Приклади – Міжнародна група експертів зі зміни клімату (Intergovernmental Panel on Climate Change) та Оцінка екосистем на порозі тисячоліття (Millennium Ecosystem Assessment). Під час моніторингу увага приділяється питанням чи була досягнута мета і які методи при цьому застосовувалися [2].

Ієрархічно соціально-економічний тип не передбачає чітких критеріїв у визначенні поняття збалансоване природокористування. Загалом воно орієнтоване на широке коло питань суспільного добробуту, що ускладнює визначення цілей та постановку пріоритетів. При виборі стратегічних напрямків розвитку враховується все різноманіття точок зору, що існують у суспільстві, громадська думка ставиться на один рівень з науково-технічною інформацією. Тому цілі та завдання являють собою тимчасовий консенсус між різними суб'єктами суспільства і можуть час від часу змінюватися. Остаточна роль у визначенні цілей та завдань і контролі за їх виконанням належить державній владі, іншим суб'єктам надається різний рівень свободи у виборі засобів їх впровадження. Рішення приймають політики державного та місцевого рівнів. Основний механізм управління – планування та контроль з урахуванням місцевих особливостей у поєднанні з використанням ринкових інструментів.

Процес практичного впровадження визначених цілей попри централізований контроль передбачає певну свободу прийняття рішень. Головний акцент робиться на процесі визначення цілей, у якому приймає участь все суспільство, та їх досягненні. У суспільстві схвалюється необхідність переходу до збалансованого природокористування але не завжди схвалюються рішення вищих інстанцій. У процесі моніторингу та оцінки визначається рівень досягнення мети та постійно відслідковуються зміни суспільної думки. При значних змінах суспільних вподобань державна влада змушена переглядати поставлені цілі та задачі.

Головна небезпека полягає у тому, що суспільство може не погодитись зі шляхом розвитку, визначеним центральною владою. Крім того, виникає напруга через жорстку політику при загальній невизначеності щодо цілей і задач збалансованого природокористування. Отже, незважаючи на більш широкий погляд на концепцію збалансованого природокористування, її втілення залишається авторитарним і носить лінійний характер. Приклад – цілі розвитку тисячоліття тисячоліття ООН (Millennium goals) [1].

Соціально-економічно-демократичний тип. Представники держави, бізнесу та громадянського суспільства спільно визначають пріоритети збалансованого управління природокористуванням. До уваги беруться всі компоненти збалансованого розвитку – екологічний, економічний та соціальний. Вертикальні і горизонтальні зв'язки між суб'єктами управління динамічно поєднуються. Постановка цілей та задач залежить від суспільного контексту, головну роль тут відіграє громадська думка, науково-технічній інформації відводиться другорядна роль. Ухвалення цілей, здійснення заходів з їх

впровадження, періодичний перегляд планів дій є відкритим суспільним процесом і здійснюється шляхом переговорів та активної співпраці, де основна роль відводиться громадянському суспільству. Досить високий рівень свободи вибору засобів практичного втілення поставлених задач. За такого управління цілком прийнятне існування різних цілей та точок зору, між якими потрібно знаходити компроміс і немає наперед визначеної кінцевої мети. Погляди на збалансоване природокористування змінюються разом із розвитком суспільства. Невизначеність стосовно мети та способів її реалізації компенсується постійним процесом навчання через спільну роботу та вмінням домовлятися, отже політика збалансованого управління природокористуванням повинна бути надзвичайно гнучкою.

Тут збалансоване управління природокористуванням розглядається не як шлях досягнення наперед визначених цілей та показників, а скоріше як відкритий демократичний процес, що допомагає окреслити бажані результати. Він існує довше, ніж кілька термінів обраної влади і передбачає прийняття консенсусних рішень або вибір на користь однієї зі сторін у важких дискусійних питаннях. Прийнятним вважається те, що у суб'єктів з різних галузей існує своє бачення того, яким повинно бути збалансоване природокористування. Тому рішення приймаються скоріше на рівні окремих галузей ніж на рівні суспільства загалом. Крім того, нові рішення можуть зумовлювати непередбачувані ризики, отже як цілі, так і способи їх втілення потребують постійного перегляду. При цьому мотивація щодо удосконалення природокористування спостерігається у всьому суспільстві. Усвідомлюється мінливість і недосконалість як самої теорії так і способів її імплементації. Всі визнають, що політика збалансованого управління природокористуванням не застрахована від помилок. Моніторинг та оцінка будуть зосереджені на правильності обраного шляху та відслідковуванні нових тенденцій. Такий підхід застосовується, наприклад, в енергетичній стратегії Нідерландів.

Головний інструмент управління – мережеве управління з залученням усіх зацікавлених сторін. Однак, невизначеність у цілях та задачах ускладнює розстановку пріоритетів та визначення конкретних заходів з імплементації, що суттєво уповільнює практичне впровадження [6].

Висновки. Питання стосовно того, який із типів збалансованого управління природокористуванням перспективний для України є досить складним і потребує більш детальних досліджень. Тривалий час у нашій державі практикувався ієрархічний підхід до управління, зорієнтований на соціально-економічні пріоритети, хоча риси екологічного підходу були присутні в заповідній справі та галузевих нормативах. Існував строгий контроль за додержанням показників, що базувалися на науково-технічній інформації.

З проголошенням незалежності управління на території України набуло рис демократичності, хоча повноваження з ухвалення рішень досі належить державній владі. Значний вплив на прийняття рішень має також бізнес, а роль громадянського суспільства досі залишається незначною. Управління природокористуванням у сучасній Україні залишається незбалансованим, оскільки економічний складовий приділяється значно більше уваги, ніж екологічний і соціальний. Крім того, за ієрархічного управління суспільна свідомість орієнтована на виконання розпоряджень більше ніж на досягнення принципів збалансованого розвитку, тому різке зниження контролю без відповідного виховання свідомості призводить до негативних наслідків. Також

Українське природокористування відчуває наслідки основного недоліку ієрархічного управління – перенос проблем з однієї сфери в іншу через орієнтацію на виконання показників і нехтування складними взаємозв'язками. Загалом країни Європейського союзу обрали шлях до демократично-соціально-економічного способу управління природокористуванням. Україна може орієнтуватися на цей шлях у довгостроковій перспективі, а на даний час виходячи із ситуації найкраще може підійти ієрархічно-соціально-економічний тип управління природокористуванням.

1. Bell S. Delivering sustainability therapy in sustainable development projects / S. Bell, S. Morse // Journal of Environmental Management. – 2005. – №75. – P. 37–51. 2. Brand R. The ecosystem of expertise: complementary knowledges for sustainable development / R. Brand, A. Karvonen // Sustainability: Science, Practice and Policy. –2007. – № 3. – P. 21–31. 3. Huetting R. Broad sustainability contra sustainability: the proper construction of sustainability indicators / R. Huetting, L. Reijnders // Ecological Economics. – 2004. – №50. – P. 249–260. 4. Lamy P, Laidi Z. 2002. A European approach to global governance. Progressive Politics: 1–13. 5. McCool SF, Stankey GH. 2004. Indicators of sustainability: challenges and opportunities at the interface of science and policy. Environmental Management 33: 294–305. 6. Rammel C. An evolutionary perspective on sustainable development policies: adaptive flexibility and risk minimising / C. Rammel, J. van den Bergh // Ecological Economics. – 2002. – №47. – P. 121–133. 7. Swyngedouw E. 2005. Governance innovation and the citizen: the Janus face of governance-beyond-the-state. Urban Studies 42: 1991–2006. 8. Van Zeijl-Rozema A. Governance for Sustainable Development: A Framework. / R. Corvers, R. Kemp, P. Martens // Sustainable Development. – 2008. – №16. – P.410–421.

УДК911.3:656.7(045)

Дудник І.М., Борисюк О.А.

Методичні особливості дослідження регіональних авіатранспортних систем

В статті розкривається необхідність розробки методологічних та методичних засад суспільно-географічного дослідження авіатранспортної системи.

Ключові слова: регіональна авіатранспортна система, метод моделювання, метод транспортно-географічних циклів.

Дудник И.Н., Борисюк О.А. Методические особенности исследования авиатранспортных систем. В статье раскрывается необходимость разработки методологических и методических основ общегеографического исследования авиатранспортной системы.

Ключевые слова: региональная авиатранспортная система, метод моделирования, метод транспортно-географических циклов.

Dudnic I.N., Borisyuk O.A. Methodological features of the study of regional air transport systems. The article deals with the need to develop and methodological foundations of general geographic studies air transportation system.

Keywords: regional air transportation system, the modeling method, the method of transport and geographical cycles.

Постановка проблеми. Одним з важливих чинників ефективного функціонування авіаційного транспорту є його територіальна організація, яка

уявляється як певна впорядкованість його просторово-територіальної структури. Для науково обгрунтованого впорядкування цієї структури необхідно здійснити її глибоке дослідження, яке базувалось би на теоретико-методологічних засадах суспільної географії, бо саме ця наука володіє прерогативою в дослідженні зазначеного аспекту. Однак у вітчизняній географії відсутні ґрунтовні методики дослідження авіаційного транспорту, які базувались би на підходах комплексно-регіональної цілісності. Саме такі підходи, на нашу думку, створюють найсприятливіші передумови для наукового вирішення завдань територіального впорядкування вітчизняного авіатранспорту.

Аналіз останніх досліджень та виявлення невирішених сторін проблеми. Суспільна географія володіє достатнім методологічним потенціалом дослідження просторового розвитку галузей господарства, який дозволяє зокрема створити і специфічні методики географічного дослідження авіаційного транспорту [2; 3; 4; 5; 6; 7]. Але нині наукові публікації щодо подібного роду методик майже відсутні. З існуючих доволі малочисельних публікацій варто відмітити навчальний посібник К. Коценко (1983 р.) [3]. Окремі методичні аспекти просторово-територіального дослідження транспорту взагалі розглядаються в роботах вітчизняних вчених Бордун О.Ю. (2002 р.) [1], Л. Чернюк (2003 р.) [6], Ю. Пашенка (2003 р.) [7] та російського дослідника С. Тархова (2005 р.) [8]. В той же час така важлива галузь транспорту, як авіаційний транспорт, взагалі залишилась поза увагою географів як в загальнотеоретичному, так і в методичному аспектах.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Такі обставини вказують на необхідність ґрунтовної розробки методологічних та методичних засад суспільно-географічного дослідження авіатранспорту. Ці засади мають ґрунтуватися на загальновизнаній теоретико-методологічній основі суспільної географії. Серед завдань, які сприятимуть формуванню таких засад слід назвати такі: науково коректне окреслення об'єкту та предметної сфери, структури функцій та закономірностей розвитку територіальних (регіональних) авіаційно-транспортних систем як головної форми просторово-територіального зосередження авіаційного транспорту, обґрунтування конкретно-методичних основ дослідження. Серед сукупності такої наукової проблематики важливим є завдання створення інструментарію дослідження: специфічних методик та алгоритмів; системи принципів, методів та показників; засобів прогнозування.

Виклад основного матеріалу. Сучасна географічна методологія для окреслення та конкретизації об'єктів наукового дослідження все ширше застосовує положення загальної теорії систем, яка дозволяє представити у вигляді системи будь-який об'єкт. Таке системне уявлення об'єкту дає можливість пізнати його структуру, механізми функціонування, оцінити рівень організації, раціональність зв'язків та процесів, здійснити прогноз та практичні заходи з оптимізації його функціонування. В світлі системних положень необхідно чітко розмежувати онтологічний та гносеологічний аспекти об'єкту. Онтологічний аспект відображає реально існуючий взаємозв'язок об'єктів матеріального світу. Цей взаємозв'язок є надзвичайно складним та важким у пізнанні. Тому з метою полегшення наукового пізнання застосовують гносеологічний (пізнавальний) підхід, який є відображенням у свідомості дослідника суб'єктивним образом реального матеріального утворення (системи) [1].

Транспорт, як галузь господарства, є найбільш загальним об'єктом

вивчення багатьох наук і транспортної географії, зокрема. Він являє собою складне цілісне різноякісне системне утворення, тобто транспортну систему, яка з позицій географічної методології ідентифікується як територіальна транспортна система (ТТС). Однією з підсистем ТТС є авіатransпортна система, що уявляється як взаємозв'язана (у виробничо-технологічному та організаційно-управлінському розумінні) територіальна сукупність авіаційних транспортних виробничих підприємств (аеропортів, аеродромів, злітно-посадкових майданчиків, обслуговуючих, ремонтно-сервісних підприємств) в межах національної території [1]. Однією з найскладніших інтегральних форм територіальної організації авіатransпортної системи є регіональна авіатransпортна система (РАТС), під якою слід розуміти сукупність прямо або опосередковано взаємозв'язаних аеропортів та аеродромів (разом із супутніми об'єктами) в межах цілісної в природно-господарському розумінні території (регіону, суспільно-географічного району).

Внутрішній зміст, структура, властивості РАТС зумовлюють відповідну специфіку застосування методів їх дослідження, що мають бути спрямовані на розкриття суті системи, пояснення механізму її функціонування, виявлення істотних залежностей (взаємозв'язків) та співвідношень між компонентами, обґрунтування стійких тенденцій (траєкторій) її еволюції.

Таке розуміння змісту та завдань дослідження РАТС передбачає застосування сукупності взаємозв'язаних методів. Тобто, необхідно застосувати таку ґносеологічну схему методів дослідження, яка, по-перше, дала б можливості пізнати "технологію" онтологічних системоутворюючих процесів, та, по-друге, адекватно відображала б структуру та істотні системні властивості об'єкту дослідження. В цій схемі за цільовим призначенням виділяються аналітичні, аналітично-синтетичні та інтегрально-синтетичні групи методів, а за внутрішнім змістом – загальнонаукові методи, методи суміжних наук та специфічні географічні методи. Взаємозв'язок методів полягає в певній послідовності їх застосування, у використанні результатів одного або кількох аналітичних методів в інтегрально-синтетичному методі, в порівнянні результатів, одержаних різними методами [2].

Потрібно зауважити, що сувора послідовність (черговість) застосування певних методів безпосередньо в процесі дослідження далеко не завжди витримується тому, що вона не завжди має сенс з огляду на складність структури об'єкту та взаємопроникненість (або суперечливість) суспільно-географічних процесів. Тому наведені положення відіграють роль загальної принципової схеми, яка конкретизується та модифікується у вигляді окремих методик, виходячи з мети та специфіки дослідження конкретного процесу. В такому розумінні найбільш широкого застосування в дослідженнях РАТС набувають наступні методи: балансові, статистичні, картографічні, географо-математичні, виробничо-географічних циклів та районування.

З огляду на специфіку РАТС особливого значення набувають такі методи дослідження як моделювання та метод транспортно-географічних циклів. Процес моделювання уявляється як сукупність операцій, процедур, засобів, станів, що спрямовані на створення, використання, дослідження та вдосконалення моделей [1]. В узагальненому вигляді процес *моделювання* можна представити як логічну єдність послідовно здійснюваних етапів.

I етап – змістовно-описова характеристика об'єкта: склад, структура, функції, залежності (зв'язки), кількісні параметри, тенденції, закономірності

розвитку. Здійснення цього етапу відбувається через призму загальної задачі та предметної області дослідження.

II етап – формулювання мети створення моделі: загальна ідея дослідження, мета формалізації (моделювання), визначення та конкретизація задач, вирішення яких забезпечить повноцінне досягнення мети дослідження.

III етап – побудова формалізованої схеми (графічної моделі) об'єкта, вибір характеристик і параметрів, які потребують формалізації.

IV етап – перетворення схеми в модель на основі застосування одного або декількох методів (математичних, графічних, аналітичних).

V етап – оперування моделлю: отримання за допомогою моделі необхідної (передбаченої метою) інформації про реальний об'єкт, перевірка моделі шляхом введення реальних показників, перевірка моделі в дії, експеримент з моделлю.

VI етап – вдосконалення моделі: внесення коректив, переробка, зміна моделі за результатами її перевірки та співставлення з реальним об'єктом.

VII етап – розрахунок та вибір оптимального варіанта моделі і обґрунтування на цій основі оптимальних параметрів функціонування реальної системи, розробка програм, проектів, планів.

Потрібно зауважити, що в залежності від мети дослідження, змісту та властивостей реального об'єкта, виду, способу втілення та методу моделювання кількість, зміст і навіть послідовність вказаних етапів може змінюватися.

Метод *транспортно-географічних* циклів базується на відстеженні та вивченні (спостереженні) стійких зв'язків в авіатранспортній системі, які виражаються в потоках вантажів та пасажирів між її елементами. На основі аналізу таких транспортних потоків виділяються цілісні технологічно пов'язані функціональні блоки (цикли) або в межах одного компоненту (підсистеми) або на міжкомпонентному рівні. Цей метод (підхід) використовує елементи балансового, картографічного та інших методів. Його застосовують для вивчення транспортно-географічних процесів насамперед в гірничо-промислових, агропромислових, будівельно-індустріальних, господарсько-рекреаційних, виробничо-екологічних циклах. Саме на основі цього підходу вивчаються "механізми" системоутворюючих процесів, межі та конфігурація територіальних транспортних систем, виявляються резерви їх вдосконалення та засоби оптимізації.

Важливою передумовою наукової коректності та географічної «чистоти» дослідження РАТС є встановлення системи принципів, якими потрібно керуватися в його процесі. До найважливіших принципів слід віднести принцип системності, принцип територіальної цілісності, принцип структурно-функціональної оптимальності, принцип єдності диференціації та інтеграції. *Принцип системності* передбачає вивчення об'єкта досліджень як деякої системи, що характеризується складом, структурою, функціями елементів, єдністю внутрішнього та зовнішнього середовища, певними системними законами розвитку. *Принцип територіальної цілісності* проявляється через реальну єдність елементів РАТС на певній території та недопустимість їх територіального відчуження в процесі дослідження. *Принцип оптимальності* – прагнення досягти оптимального стану РАТС через збалансованість між її компонентами та між нею і зовнішнім середовищем. *Принцип єдності диференціації та інтеграції* ґрунтується на поєднанні закономірностей територіальної диференціації транспортно-географічних процесів для об'єднання їх показників в узагальнюючі показники, які відображають системну цілісність РАТС.

Специфічно-географічною особливістю дослідження транспорту є комплексний підхід до розгляду об'єкта, який передбачає всебічну оцінку умов і факторів, що визначають динаміку та структуру транспортної діяльності, взаємозв'язок транспорту в господарському комплексі, взаємодію окремих видів транспорту, структури та конфігурації транспортної мережі тощо[2].

Такі підходи, принципи та особливості зумовили відповідну послідовність етапів (стадій) дослідження РАТС [2; 3; 4].

На *першому етапі* дослідження – *теоретико-методологічному* – розробляється концепція дослідження авіатransпортної системи. В результаті опрацювання фахових літературних джерел визначаються сутність РАТС, її складові елементи, структура, форми територіальної організації, тенденції та закономірності функціонування.

На *другому етапі* дослідження – *оцінковому* – здійснюється оцінка територіальних поєднань умов та факторів формування і розвитку РАТС за такими їх групами: організаційно-правові умови, природно-географічні фактори; соціально-економічні фактори; соціально-демографічні фактори. Виділяються визначальні та лімітуючі чинники.

На *третьому етапі* дослідження – *аналітичному* – здійснюється аналіз територіальної організації національної авіатransпортної системи, що включає аналіз динаміки пасажирських і вантажних перевезень, їх структуру та географічний розподіл. На основі вивчення функціональної структури визначаються центри авіаперевезень різних рівнів, обґрунтовуються межі РАТС.

На *четвертому етапі* дослідження – *синтетичному* – на основі проведеного аналізу визначаються проблеми територіальної організації національної авіатransпортної системи, рівень розвитку РАТС, забезпеченість різними видами авіапослуг в порівнянні з потребами.

На *п'ятому етапі* – *прогнозному* – здійснюється прогнозування розвитку національної авіатransпортної системи, а також прогноз кожної окремої РАТС. Прогноз здійснюється за допомогою різних методів в залежності від специфіки об'єкту або процесу, загалом переважають трендове моделювання, нормативні, експертно-інтуїтивні та кореляційні методи. Досить ефективним прийомом є поєднання варіантів прогнозу, здійснених на основі генетичного та нормативного підходів, що дає змогу визначити своєрідний компроміс між «бажаним і можливим» в майбутньому.

На *шостому етапі* – *конструктивно-прикладному* – обґрунтовуються засоби практичного впливу на об'єкт з метою приведення його до оптимального стану у відповідності з параметрами, які визначені на попередньому етапі.

Узагальнений алгоритм суспільно-географічного дослідження авіатransпорту можна уявити в наступному вигляді [2; 3; 4; 5; 7]:

1. Визначення ролі авіатransпорту в суспільно-географічній системі країни (регіону).
2. Оцінка умов і факторів розвитку транспорту (географічне положення та природні умови, демографічні фактори, вплив господарського комплексу, екологічні обмеження, форми територіального зосередження життєдіяльності).
3. Аналіз динаміки головних показників авіатransпорту та структурних змін (пасажиро – та вантажообіг, обсяг авіаційних робіт і послуг, структура та географія перевезень).
4. Оцінка загального рівня розвитку авіатransпорту.

5. Виявлення та характеристика функціонально-галузових підсистем (пасажирських перевезень, вантажних перевезень, спеціальних авіаційних робіт і послуг, міжнародних авіаперевезень, виробничого обслуговування авіатранспорту тощо).

6. Виявлення та аналіз внутрішніх територіальних відмінностей в рівні розвитку національної авіатранспортної системи (аналіз територіальної диференціації показників рівня розвитку, виявлення регіональних та локальних системоутворюючих центрів, транспортно-географічне районування, обґрунтування елементів територіальної структури – пунктів, центрів, вузлів, регіональних авіатранспортних систем).

7. Здійснення прогнозу розвитку національної авіатранспортної системи та її регіональних підсистем.

8. Виявлення проблем, обґрунтування перспективних напрямків розвитку та заходів з оптимізації авіатранспортної системи.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Авіаційний транспорт виступає у вигляді специфічного об'єкта суспільно-географічного дослідження, головною формою територіальної організації якого є регіональна авіатранспортна система. Для подальших поглиблених досліджень механізмів цілісності та структуроутворення регіональних авіатранспортних систем необхідно обґрунтувати географічну парадигму їх функціонування на основі якої будуть створюватися загальна та спеціальні методики дослідження у відповідності з предметним полем суспільної географії. Це дозволить суттєво посилити практично-прикладну спрямованість суспільно-географічних досліджень авіатранспорту.

1. Дудник І.М. Вступ до загальної теорії систем: Навчальний посібник / І.М.Дудник – К.: Кондор, 2009. – 205 с. 2. Дудник І.М. Прогнозування низових суспільно-географічних систем: теоретико-методологічний підхід. Дис. д-ра геогр. наук. - К., 1998 – 493 с. 3. Коценко К.Ф. Транспорт і його вивчення в курсі географії /К.Ф. Коценко – К.: Радянська школа, 1983. – 168 с. 4. Мезенцев К.В. Суспільно-географічне прогнозування регіонального розвитку: Монографія/ К.В.Мезенцев - К.: ВПЦ «Київський університет», 2005. – 253 с. 5. Топчієв О.Г. Основи суспільної географії: Навчальний посібник /О.Г.Топчієв – Одеса: Астропринт, 2001.– 560 с. 6. Чернюк Л.Г. Транспорт і регіональні системи продуктивних сил України /Л.Г.Чернюк – К.: Науковий світ, 2003. – 182 с. 7. Пашенко Ю.Є. Розвиток та розміщення транспортно-дорожнього комплексу України /Ю.Є.Пашенко – К.: Науковий світ, 2003. – 468 с. 8. Тархов С.А. Эволюционная морфология транспортных сетей / С.А.Тархов – Смоленск-Москва: «Универсум», 2005. – 384 с.

ГЕОГРАФІЯ І ОСВІТА

УДК 911·2(07):551

Паранько І.С., Ярков С.В., Бурман Л.В.

Про необхідність впорядкування геологічної складової шкільної географічної освіти

Подано рекомендації вдосконалення програми з географії для загальноосвітніх навчальних закладів з метою впорядкування геологічної складової шкільної географічної освіти.

Ключові слова: географічна освіта, геологія, навчальна програма.

Паранько И. С., Ярков С. В., Бурман Л.В. О необходимости упорядочения геологической составляющей школьного географического образования. Поданы рекомендации усовершенствования программы по географии для общеобразовательных учебных заведений с целью упорядочения геологической составляющей школьного географического образования.

Ключевые слова: географическое образование, геология, учебная программа.

Paranko I.S., Yarkov S.V., Burman L.V. Concerning the necessity of regulation in geological component of the school geographical education. The recommendations of improving the program in geography for secondary schools were given in order to regulate the geological component of the school geographical education.

Keywords: geography education, geology, the curriculum

Система знань з геології відіграє важливу роль у шкільній природничій освіті загалом та географії зокрема. Пояснюється це тим, що предметом вивчення географії є географічна оболонка Землі, а одним з компонентів останньої – літосфера, тобто та основа, на якій формується будь-який природний комплекс. Окрім того у верхній частині літосфери (земній корі) зосереджені всі необхідні людству корисні копалини, локалізація і поширення яких має суттєве значення для розуміння економічної географії. Вивчення будови та речовинного складу літосфери і, особливо земної кори, є прерогативою геології, що й дозволяє їй зайняти гідне місце в освітніх програмах шкільних курсів з географії. Без перебільшення зазначимо, що геологія сприяє формуванню наукового світогляду учнів, усвідомленню взаємозв'язку наук, підвищенню екологічної грамотності. Причинно-наслідкові зв'язки феноменів біології та географії корінням сягають у геологію. Взаємозв'язок та взаємообумовленість геодинамічних процесів, як основної рушійної сили діалектичного розвитку Землі, визначали особливості формування геоморфологічних елементів земної поверхні, обумовлювали зміни в природному середовищі через що сприяли еволюції органічного світу. Вони мають хімічну, фізико-хімічну та фізичну природу, але не зводяться до окремих законів цих наук, а носять більш загальний характер, що виражається в особливій формі руху, який філософи називають планетарним або геологічним. Відповідно, формування сучасного наукового світогляду учнів на базі фундаментальних природничих наук без геології навряд чи можливе, так само як і неможливо пояснити утворення континентів, океанів, гірських областей, рівнин, формування і закономірності поширення родовищ корисних копалин без розкриття природи і механізмів перебігу геодинамічних процесів, які лежать в основі розвитку Всесвіту загалом і Землі зокрема.

Базові знання з геології включені в усі шкільні природничо-наукові

предмети: ботаніку, зоологію, загальну біологію, хімію, природознавство і, звичайно, географію. У курсі біології розглядається еволюція життя на Землі і в зв'язку з цим геохронологічна шкала, а також кругообіг деяких хімічних елементів. Основні особливості хімічного і мінерального складу земної кори розглядаються в курсі хімії. З позиції будови Сонячної системи і Землі розглядають природу магнітного та гравітаційного полів у фізиці. Проте найбільш тісно геологія пов'язана з географією.

Сучасна *геологія* – це наука про склад, будову, розвиток Землі та процеси які відбуваються в її надрах, а також на поверхні, включаючи водну і повітряну оболонки; про утворення мінералів і гірських порід, їх хімічний склад та фізичні властивості; про закони формування і закономірності поширення корисних копалин, а також економічну доцільність використання мінеральної сировини; про утворення геоморфологічних елементів земної поверхні та вплив діяльності людини на довкілля [16, 17]. Як випливає з наведеного визначення, геологія належить до фундаментальної природничої науки, з якою пов'язані основні питання світобудови. Динамічна геологія через розкриття природи, взаємозв'язку і взаємообумовленості геологічних процесів дозволяє зрозуміти причини виникнення континентів і океанів, формування атмосфери та гідросфери, пояснює закономірні планетарні зміни клімату впродовж геологічного часу, відіграє основну роль у розумінні причин формування елементів рельєфу. Напрямок історичної геології створив теоретичну основу для виникнення уявлень про еволюцію рослин та тварин. Речовинний та прикладний напрями розкривають можливості використання людством мінералів, гірських порід, руд і їх досягнення лежать в основі формування мінерально-сировинної бази, яка визначає економічний потенціал будь-якої країни [16]. Геологія вчить розуміти всі геологічні процеси взаємопов'язано та в розвитку.

Людство живе не завжди у єдності із природою. Безліч стихійних явищ, що викликаються дією внутрішніх і зовнішніх сил Землі, призводять до катастроф. Пояснити, попередити такі явища, а також захистити населення від них неможливо без геологічних знань. Сучасні підручники з географії не рівнозначно, а інколи і помилково, розкривають фундаментальні для географії геологічні поняття, без знання яких неможливе розуміння й уміння пояснити природні процеси, що відбуваються на планеті. Саме геологія, як це зазначалось вище, дає знання про ці процеси й про склад і будову нашої планети, її походження, про формування й розміщення корисних копалин. Така специфіка цієї науки робить її стратегічно важливою не тільки для вивчення географії, але й формування людини. Враховуючи також важливість проблеми екологічної безпеки Землі, слід визначити, що у суспільстві з'явилося замовлення на геологічну освіту, що, у свою чергу, призводить до збільшення ролі геології на всіх щаблях освіти в державі і, особливо, на самих початкових – у школі.

Опановуючи геологічними знаннями, школярі усвідомлюють роль земної кори, яка дає людині метали, джерела енергії, будівельні матеріали, вона ж – головний постачальник прісної води. Земні надра в майбутньому будуть давати людині величезну кількість різноманітної сировини. Недарма перед науками про Землю поставлене завдання розширення масштабів вивчення земної кори й верхньої мантиї Землі з метою дослідження процесів формування й закономірностей розміщення корисних копалин. Значення геологічних знань у шкільній географії визначається ще й тим, що вони необхідні для розуміння

диференціації природи земної поверхні. У зв'язку з чим в основу країнознавчого підходу до диференціації географічної оболонки на комплекси покладені відмінності в будові земної кори.

Крім знань, у процесі вивчення геологічної складової, школярі опановують деякі практичні вміння: визначати мінерали, гірські породи, руди, читати загальногеографічні, тектонічні й геологічні карти, аналізувати їх, складати по картах опис і характеристики рельєфу території, визначати залежність між тектонічною будовою, рельєфом і корисними копалинами за вищезгаданими картами, з'ясовувати причинно-наслідкові зв'язки.

Геологія – це фундаментальна і прикладна наука. Багато причинно-наслідкових зв'язків феноменів біології, географії, природних хімічних і фізичних процесів не можуть бути зрозумілі без її основ. Тому, безсумнівно, позитивним моментом в історії освіти країни радянської доби було те, що в довоєнні роки в СРСР геологія викладалася в школі як самостійна дисципліна. Сьогодні ця наука практично відсутня в сучасній шкільній освіті, хоча багато термінів і поняття її досить значної розмаїтості й широти присутні (часто без визначень) у сучасних підручниках і посібниках [2, 4, 9, 11, 12, 13, 18, 20, 21]. Проаналізувавши шкільну програму й підручники, можна прийти до висновку, наскільки неефективно ведеться робота з вивчення геологічного матеріалу в порівнянні з іншими розділами географії. На вивчення геологічних понять в 6-класі відводиться всього 5% навчального часу, у той час як на вивчення теми «Атмосфера» приділяється 15-20%. У програмі природознавства (5 клас) геологічні поняття вивчаються протягом 3-4 годин, у курсі географії VI класу 6-7 годин, VII класу – близько 5 годин, VIII класу – 3 години. Це мізерно мало в порівнянні з вивченням інших розділів. Елементарні геологічні поняття такі, як «корисні копалини», назви гірських порід зустрічаються уже в курсі шкільного природознавства, але з першого по третій клас вони практично не пояснюються. У п'ятому класі до опису деяких гірських порід додаються й інші поняття. Наприклад, багато цікавого дається про будову, види вулканів, про походження й розвиток нашої планети, хоча при викладенні наукового матеріалу виявляються деякі неточності. Наступності ж між курсом природознавства й географії з геологічних понять практично немає. У підручнику 6-го класу знову значна увага приділяється будові й видам вулканів, хоча й додаються нові поняття з даної теми, велика увага приділяється також і землетрусам, тобто тут ми бачимо явний перебір по вивченню внутрішніх процесів стосовно зовнішніх. Про останні мова йде знову тільки лише у 8-му класі, що, на нашу думку, не відповідає необхідній їхній значимості. Багато термінів взагалі не пояснюються, наприклад: ліс, лісовидний суглинок, інтрузія і т.д.

Проблемі вивчення основ геології в шкільних курсах географії приділяли значну увагу Г.Г. Астрова, В.Д. Войлошников, В.П. Голов, В.В. Добровольський, І.В. Душина, А.В. Єрьомін, М.І. Каденська, В.Г. Музафаров, Б. В. Пічугін та інші педагоги [1, 6, 7, 8, 9, 14, 18]. Так, В.В. Добровольським, І. В. Душиною та іншими вченими була обґрунтована система геологічних понять в шкільному курсі географії. В основу розробки методів формування геологічних понять у школі покладені праці А. М. Панчешникової, В. А. Коринської, В. Дорна, В. Яна [15, 22]. Але незважаючи на це, питання впорядкування геологічної складової в шкільних курсах географії не вичерпане і вимагає довивчення.

Аналіз програми для загальноосвітніх закладів з географії, укладеної під керівництвом П.Г. Шищенка [19], показав, що за структурою та змістом вона

задовольняє принципи неперервності та наступності шкільної географічної освіти, її інтеграції на основі внутрішньо-предметних зв'язків, диференціації навчального матеріалу залежно від вікових можливостей учнів і практичної спрямованості загалом, але її геологічна складова потребує деякої структуризації.

Перші елементарні знання з геології учні отримують у 5-му класі під час вивчення пропедевтичного курсу «Природознавство», з якого в них формуються початкові уявлення про Всесвіт, Сонячну систему і Землю, як планету цієї системи. Саме в цьому курсі, на наш погляд, необхідно подати відомості про елементарну будову Землі, внутрішні та зовнішні геосфери, розкрити їх речовинний склад, фізичні властивості, взаємозв'язок і обґрунтувати цілісність планети як природної системи планетарного рівня організації речовини. Це необхідно для того, щоб витримати послідовність й неперервність набуття геологічних і географічних знань з метою успішного засвоєння теми «Географічна оболонка та її складові» курсу «Загальна географія», який вивчається у 6-му класі.

Згідно чинної програми з курсу «Загальна географія», що читається у 6-му класі, подаються відомості про літосферу (тема 1) як одну зі складових географічної оболонки [19]. Проте зміст навчального матеріалу, передбачений програмою, по-перше не відповідає принципу неперервності й наступності шкільної географічної освіти, а по-друге – позбавлений послідовності розкриття будови, складу літосфери і механізму її утворення, як наслідку взаємозв'язку та взаємообумовленості геодинамічних процесів – основної рушійної сили діалектичного розвитку Землі і її геосфер.

Програма передбачає знайомство учнів з внутрішньою будовою Землі, поняттями «мінерал», «гірська порода», але це питання, з метою збереження принципу неперервності та наступності, очевидно слід розглядати в курсі «Природознавства» (5-й клас), а при розкритті теми «Літосфера» акцентувати увагу на розкритті різниці між поняттями «літосфера» і «земна кора», загальних рисах історії формування останньої, геохронологічній шкалі і характеристиці геодинамічних процесів та їх ролі як формування земної кори, так і рельєфу земної поверхні (табл. 1). Безумовно, що ці питання знайшли своє відображення в чинній програмі, але вимагають певної структуризації. Наприклад, такі поняття як «землетруси», «вулканізм і вулкани», «джерела, гейзери» є явищами, а не процесами. Перші є наслідком тектонічних рухів, другі – магматизму і, відповідно, без розкриття загальних особливостей цих ендегенних (внутрішніх) процесів відомості про формування земної кори будуть не повними. Це ж можна сказати і стосовно метаморфізму, як одного з важливих процесів формування граніто-гнейсового шару земної кори і фундаменту древніх платформ, відомості про який взагалі відсутні в змістовній частині навчального матеріалу чинної програми.

Наслідком геодинамічних процесів є формування будови і складу земної кори загалом і її структурних елементів зокрема. У зв'язку з цим відомості про літосферні плити, стійкі і рухомі ділянки земної кори слід подавати після знайомства учнів з внутрішніми (ендегенними) і зовнішніми (екзогенними) процесами, а не після розгляду внутрішніх процесів, як це передбачено чинною програмою. Окрім того саме в кірсі «Загальної географії» необхідно розкрити поняття «платформа» і «геосинкліналь», а також подати відомості про їх складові структурні елементи, так як уже в наступному курсі «Географія материків та океанів» (7-й клас) розглядається геологічна будова материків і ці поняття є ключовими.

Курс «Загальна географія» завершує розділ «Людина і географічна оболонка»

Таблиця 1.

**Рекомендації стосовно впорядкування змісту навчального матеріалу з геології
в шкільних курсах географії**

Зміст навчального матеріалу згідно програми для загальноосвітніх навчальних закладів [19]	Рекомендований зміст навчального матеріалу
Загальна географія (6-й клас)	
Розділ 3. Географічна оболонка та її складові	
Тема 1. Літосфера	
Внутрішня будова Землі. Поняття «земна кора», «літосфера». Будова земної кори та її склад: мінерали та гірські породи. Типи земної кори. Внутрішні процеси, що зумовлюють зміни земної кори. Рухи земної кори. Землетруси. Вулканізм і вулкани. Джерела, гейзери. Літосферні плити, їх рухи. Стійкі і рухомі ділянки земної кори. Сейсмічні пояси Землі. Походження материків і океанів. Геологічний час. Зовнішні процеси, що зумовлюють зміну земної кори: робота вітру, текучих і підземних вод, морів та льодовиків. Основні форми рельєфу Землі: гори і рівнини. Форми рельєфу суходолу. Рельєф дна Світового океану. Зміна гір та рівнин під впливом внутрішніх та зовнішніх процесів. Охорона унікальних форм рельєфу та надр Землі.	Поняття «земна кора», «літосфера». Будова земної кори та її склад. Типи земної кори. Загальні відомості з історії формування Землі і земної кори. Геологічний час і геохронологічна шкала. Відомості про геодинамічні процеси, як основну рушійну силу формування земної кори. Їх взаємозв'язок і взаємообумовленість. Внутрішні (ендогенні) геодинамічні процеси: тектонічні рухи, магматизм і метаморфізм. Тектонічні рухи і порушення. Вертикальні та горизонтальні тектонічні рухи і причини їх виникнення. Тектонічні порушення. Землетрус як тектонічне явище. Сейсмічні пояси Землі. Магматизм. Інтрузивний магматизм. Ефузивний магматизм (вулканізм). Вулкани і їх типи. Вулканічні пояси Землі. Магматичні породи. Метаморфізм. Метаморфічні породи. Корисні копалини пов'язані з внутрішніми геодинамічними процесами. Зовнішні (екзогенні) геодинамічні процеси: вивітрювання, денудація, акумуляція і діагенез. Основні чинники зовнішніх процесів. Геологічна робота вітру, площинних вод і тимчасових водних потоків, рік, підземних вод, льодовиків, озер і боліт, морів та океанів. Гірські породи і корисні копалини, які пов'язані з зовнішніми геодинамічними процесами. Структурні елементи земної кори. Літосферні плити. Стійкі і рухомі ділянки земної кори. Поняття «платформи» і «геосинкліналі». Структурні елементи платформ (щити, плити, авлакогени, грабени, горсти, вали, синеклізи, антеклізи) і геосинкліналей (антиклінорії, синклінорії, передові геосинклінальні прогини, крайові прогини). Основні форми рельєфу Землі та їх зв'язок зі структурними елементами земної кори. Гори і рівнини. Форми рельєфу суходолу. Рельєф дна Світового океану. Вплив внутрішніх (ендогенних) та зовнішніх (екзогенних) геодинамічних процесів на формування форм рельєфу. Охорона унікальних форм рельєфу та надр Землі.
Розділ V. Людина і географічна оболонка	
Тема 1. Зміни природи під впливом господарської діяльності людини	
Види господарської діяльності людей. Зміни компонентів природи в результаті діяльності людей. Зміни природних комплексів Землі.	Види господарської діяльності людей. Вплив діяльності людини на чинники геодинамічних процесів. Зміна геологічної діяльності вітру, поверхневих і підземних вод під впливом діяльності людини. Техногенний рельєф. Зміни компонентів природи в результаті діяльності людей. Зміни природних комплексів Землі.

Зміст навчального матеріалу згідно програми для загальноосвітніх навчальних закладів [19]	Рекомендований зміст навчального матеріалу
Географія материків та океанів (7-й клас)	
Вступ	
Розділ I. Відомості про материки та океани	
Тема 1. Геологічні передумови виникнення материків та океанів.	
	Виникнення протоконтиненту та протоокеану. Континенти і океани докембрійського часу розвитку Землі. Палеозойські континенти і океани. Континенти та океани мезозойського і кайнозойського часів. Сучасні типи поєднання континентів і океанів: тихоокеанський, атлантичний, колумбійський.
Розділ 2. Океани	
Фізична географія України (8-й клас)	
Розділ II. Загальна характеристика природних умов і природних ресурсів України	
Тема 1. Тектонічні структури	Тема 1. Тектонічне районування території України
Тектонічна карта України. Характеристика основних тектонічних структур. Взаємозв'язок основних форм рельєфу з тектонічними структурами.	Принципи тектонічного районування територій. Тектонічна карта. Платформні області України: Східноєвропейська платформа і її структурні елементи (Український щит, Волино-Подільська плита, Дніпровсько-Донецька западина, Руська плита, Причорноморська западина); Скіфська платформа (Переддобруджський сегмент, Кримський сегмент). Складчасті області України: Донбас, Гірський Крим, Українські Карпати. Взаємозв'язок структурних елементів з глибиною будовою земної кори території України і основними формами рельєфу.
Тема 2. Геологічна будова	
Геологічна карта України. Вік і поширення гірських порід. Геохронологічна таблиця. Зміна природних умов території України в архейську, протерозойську, палеозойську, мезозойську, кайнозойську ери.	Геологічна карта. Загальні риси геологічної будови, включаючи характеристику вікових породних комплексів (стратиграфію), магматизм і метаморфізм, тектоніку, корисні копалини та історію геологічного розвитку, Українського щита, Волино-Подільської плити, Дніпровсько-Донецької западини, Причорноморської западини, Скіфської платформи, складчастих споруд Донбасу, Гірського Криму, Українських Карпат. Геолого-географічні події на території України в архей, протерозой, палеозой, мезозой і кайнозой.
Тема 4. Мінерально-сировинні ресурси	
Різноманітність і багатство мінерально-сировинних ресурсів, їх зв'язок із геологічною будовою. Закономірності поширення корисних копалин. Паливні корисні копалини. Перспективні нафтогазоносні райони. Основні родовища нафти і газу. Родовища горючих сланців і торфу. Рудні корисні копалини. Родовища залізної, марганцевої та руд кольорових металів. Золоторудні райони України. Нерудні корисні копалини. Родовища нерудної сировини та дорогоцінного каміння. Мінеральні води і грязі. Господарська оцінка мінерально-сировинних ресурсів, основні шляхи їх раціонального використання і охорони.	Корисні копалини України – основна складова мінерально-сировинних ресурсів. Зв'язок родовищ корисних копалин із геологічною будовою. Паливно-енергетична сировина (нафта, природний газ, горючі сланці, уран). Родовища корисних копалин паливно-енергетичної сировини. Основні нафтогазоносні райони. Металеві корисні копалини і їх родовища: чорні, кольорові та легуючі, благородні, рідкісні та рідкісноземельні метали. Їх родовища і закономірності поширення. Неметалеві корисні копалини і їх класифікація та закономірності поширення. Корисні копалини і їх родовища агрохімічної, хімічної, гірничотехнічної сировини; мінеральні пігменти, абразивні матеріали, електро- та радіотехнічна

Зміст навчального матеріалу згідно програми для загальноосвітніх навчальних закладів [19]	Рекомендований зміст навчального матеріалу
	сировина, мінеральні сорбенти, сировина для фарфорово-фаянсової та скляної промисловості, сировина для кам'яного литва, сировина для металургійної промисловості, будівельна сировина, каменобарвна та ювелірна сировина. Підземні води: питні та технічні підземні води, мінеральні води і їх родовища, термальні води та лікувальні грязі і їх родовища. Господарська оцінка мінерально-сировинних ресурсів, основні шляхи їх раціонального використання і охорони.

(розділ V) у якому тему 1 «Зміни природи під впливом господарської діяльності людини» слід доповнити відомостями про вплив діяльності людини на геодинамічні процеси, техногенний рельєф і значення порушення природного перебігу геодинамічних процесів на зміни компонентів природи і природних комплексів.

Курс «Фізична географія материків та океанів», як це зазначалось вище, слід доповнити темою «Геологічні передумови виникнення материків та океанів», у якій через призму геологічного часу і послідовне формування сучасної структури земної кори розкрити причини виникнення материків та океанів, їх положення в археї, протерозої, ранньому і пізньому палеозої, мезозої та кайнозої і ці відомості повинні базуватись на знаннях еволюції земної кори під впливом взаємозв'язку і взаємообумовленості геодинамічних процесів. Обов'язковою складовою теми повинні бути відомості про типи поєднання материків та океанів (тихоокеанський, атлантичний, колумбійський), що має суттєве значення для розуміння рельєфу дна Світового океану загалом і виникнення окраїнних морів, островних дуг, глибоководних западин зокрема.

Набуті при вивченні курсів «загальна географія» і «Фізична географія материків та океанів» геологічні знання сприятимуть покращенню засвоєння матеріалу з дисципліни «Фізична географія України», яка читається у 8-му класі. Проте, відразу слід зазначити, що геологічна складова цього курсу також вимагає структуризації порівняно з чинною програмою.

Розділом II програми (Загальна характеристика природних умов і природних ресурсів України) передбачено вивчення геологічної будови і мінерально-сировинних ресурсів. Геологічна будова, як відомо, включає відомості про стратиграфію, тектоніку, магматизм, історію геологічного розвитку та корисні копалини регіонів. Відповідні всі ці положення і повинні знайти своє відображення при знайомстві учнів з геологією України.

Згідно чинної програми тема 1 (Геологічні структури) присвячена знайомству учнів з тектонічною картою України, характеристиці основних тектонічних структур і їх взаємозв'язку з формами рельєфу [19]. Проте, слід зауважити, що тектонічні карти укладаються зі збереженням принципів тектонічного районування. У зв'язку з цим нами пропонується тему назвати «Тектонічне районування території України» і при її розкритті подати загальні відомості про принципи тектонічного районування, на їх основі охарактеризувати тектонічну карту, розкрити загальні риси структурної будови платформних і складчастих областей (табл. 1).

При розкритті геологічної будови території України доцільно подати загальну характеристику складу вікових породних комплексів їх склад,

особливості тектонічної будови, магматизм, історію геологічного розвитку і корисні копалини основних структурних елементів платформних і складчастих областей. У такому разі збережеться прийнята послідовність викладення геологічного матеріалу, що сприятиме підвищенню сприйняття інформації і кращому її засвоєнню. Окрім того учням необхідно буде звертатись до геологічних знань отриманих у 5, 6, 7-му класах, що відповідатиме принципу неперервності і наступності. Відомості про геолого-географічні події на теренах України в археї не тільки дозволять закріпити знання з геологічної будови окремих регіонів країни, але й сприятимуть набуттю учнями навичок узагальнювати матеріал та робити обґрунтовані висновки.

Тему 4 (Мінерально-сировинні ресурси) слід доповнити відомостями про корисні копалини, як основну складову мінерально-сировинних ресурсів, а характеристику останніх подати згідно чинної в Україні класифікації корисних копалин і мінеральної сировини наведеної в таблиці 1, що сприятиме кращому засвоєнню матеріалу тем з курсу «Економічна і соціальна географія України» (9-й клас), пов'язаних з мінерально-сировинними ресурсами.

Враховуючи те, що обсяг годин, відведених на вивчення геологічної складової в шкільних курсах географії, обмежений, для реалізації запропонованої програми, очевидно, необхідно буде залучати позакласні форми навчання, серед найрезультативнішими можуть бути польові геологічні екскурсії, екскурсії до геологічних музеїв, факультативи, гуртки тощо. Безумовно, найкращим варіантом було б врахувати довоєнний досвід радянської школи і запровадити в школах самостійний курс основ геології, але це питання майбутнього.

1. Астрова Г.Г., Малинко В.В. Методика преподавания минералогии и геологии. М.: Государственное учебно-педагогическое издательство Наркомпроса РСФСР, 1939. – 224 с.
2. Геология в школьном курсе географии / под ред. В.Д.Войлошников. М.: Просвещение, 1983. – 112 с.
3. Голов В.П. Геология в средней школе. – М.: Просвещение, 1972. – 96 с.
4. Добровольский В.В., Сербаринов А.Е. Геологические понятия в школьной географии – существующее положение и проблемы. – М.: География в школе, 1985. – №5. – С. 26 – 31.
5. Довгань Г.Д., Кругла Н.Я. Фізична географія України. 8 клас: Посібник для вчителя. – Харків: Вид-во «Ранок», 2002. – 272 с.
6. Душина И.В. Система геолого-геоморфологических знаний в школьном курсе физической географии / Вопросы географии. – М.: Мысль, 1977. – С. 165 – 178.
7. Заставний Ф.Д. Фізична географія України: Підручник для 8 класу середньої загальноосвітньої школи, – К.: Форум, 2002.
8. Коберник С.Г., Коваленко Р.Р. Географія материків і океанів. – К.: Навч. книга, 2007. – 272 с.
9. Методика обучения географии в школе./ Под ред. Л.М. Панчешниковой. – М.: Просвещение, Учебная литература, 1997. – 320 с.
10. Паранько і., Сіворонов А., Мамедов О. Геологія з основами геоморфології. – Кривий Ріг: Мінерал, 2003. – 464 с.
11. Пичугин Б.В. Изучение геологии в средней школе. М.: Просвещение. 1977. – 127 с.
12. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Географія. Економіка. 6-11 класи / П.Г. Шищенко, В.М. Бойко, Т.Г. Гільберг та ін. – К.: ВТФ «Перун», 2006. – 90 с.
13. Скуратович В.Ю., Уварова А.Ш. Фізична географія України: підручник для 8 класу. – К.: Генеза, 2008 – 245 с.
14. Скуратович О. Я., Коваленко Р. В. Географія: підручник для шостого класу. – К.: Педпреса, 2006. – 254 с.
15. Ян В., Дорн В. Формирование представлений и понятий при обучении географии.// Перевод с немецкого И.М. Шрайбера / Под редакцией Л. М. Панчешниковой. – М.: «Педагогика», 1970. – 238 с.

ЮВІЛЕЇ

До 70-річчя від дня народження Б. П. Яценка

Борис Павлович Яценко
Професор, доктор географічних наук,
Економіко-географ, японіст, країнознавець

Яценко Борис Павлович народився 28 листопада 1941 року у с. Малий Вистороп Лебединського району Сумської області.

Після закінчення школи в 1958 році вступив до Східного факультету Ленінградського університету, де отримав фах – сходознавець-філолог (японознавець). В 1963 р. став аспірантом географічного факультету цього ж університету. У 1967 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата географічних наук на тему: «Північні райони Японії» за спеціальністю 11.00.02. – економічна та соціальна географія, науковий керівник – професор Н.В. Ніколаєва.

Борис Павлович свою трудову діяльність розпочав у 1968 році з посади молодшого наукового співробітника науково-організаційного відділу Всесоюзного центру рослинництва ім. М.І. Вавілова, а з 1970 року подальший трудовий і творчий шлях пов'язаний із Київським національним університетом імені Тараса Шевченка – кафедра економічної і соціальної географії, на якій працював до 1990 року, після чого очолив новостворену кафедру країнознавства та туризму, яка стала першою в країні кафедрою з фахової підготовки кадрів для сфери туризму. У 2001 р. Яценко Б.П. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора географічних наук на тему «Структури господарства Японії» за спеціальністю 11.00.02. – економічна та соціальна географія.

Б.П. Яценко – відомий вчений-географ, один із фундаторів системи освіти з туризму, а зараз його зусилля спрямовані на розвиток політичної географії. Він є автором понад 180 наукових робіт, в тому числі особисто і в співавторстві 22 монографій, перекладів творів японських письменників.

Борис Павлович – наполегливий вчений та викладач, добрий наставник та вихователь для студентів, вчитель та порадник для колег, відповідальна та працелюбна людина, яка глибоко знає і відчуває східну культуру, активний громадський діяч – віце-президент товариства «Україна - Японія».

*Професор О.Любіцева
Редколегія «Наукових записок»*

До 65-річчя від дня народження І. Г. Смирнова

Смирнов Ігор Георгійович
Професор, доктор географічних наук,
економіко-географ, геологіст, країнознавець

Народився 1946 р. у м. Кам'янець-Подільський Хмельницької обл.

У 1976 р. закінчив Київський національний університет імені Тараса Шевченка, географічний факультет за спеціальністю «Економіко-географ, викладач географії», закінчив аспірантуру Сектору географії НАН України (заочно). У 1982 р. захистив кандидатську дисертацію «Територіальна організація зв'язків промисловості та торгівлі та їх вдосконалення (на прикладі виробництва і споживання тканин в Україні)». Кандидат географічних наук за спеціальністю «економічна та соціальна географія». У 2004 р. захистив докторську дисертацію «Логістичний напрям у суспільній географії: теорія та практика досліджень». Доктор географічних наук за спеціальністю «економічна та соціальна географія». У 1973-1997 рр. – асистент, старший викладач, доцент (1988 р.) кафедри зовнішньоекономічної діяльності Київського торговельно-економічного інституту (з 1993 р. – університет), заступник декана обліково економічного факультету та факультету економіки, менеджменту та права. У 1997-2006 рр. – доцент кафедри країнознавства та туризму географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. З 2006 р. – на посаді професора цієї кафедри. У 2007 р. присвоєно звання професора кафедри країнознавства та туризму.

Читає нормативний курс «Географія світового господарства» та спецкурси «Міжнародна логістика», «Маркетинг у туризмі», «Логістика туризму», «Географія транснаціональних корпорацій», «Міжнародний бізнес», «Міжнародний туристичний бізнес», «Психологія та соціологія туризму».

Автор понад 700 наукових праць, зокрема п'яти монографій («Логістика: просторово-територіальний вимір» (2004, одноосібна), «Світове господарство в умовах глобалізації» (2004, в співавторстві), «Географічні основи регіонального природокористування» (2006, в співавторстві), «Туризмологія: концептуальні засади теорії туризму» (2008, в співавторстві), «Глобалізація світового господарства: геопросторовий вимір» (2010, в співавторстві) та п'ятнадцяти навчальних посібників, у т.ч. «Транспортна логістика» (2008), «Туристичне країнознавство: країни-лідери туризму» (2008, в співавторстві), «Бізнесові основи міжнародного туризму» (2007), «Міжнародна торгівля» (2004), «Міжнародний туристичний бізнес» (2009), «Логістика туризму» (2009), «Міжнародна логістика» (у співавторстві, 2011), «Географія світового господарства з основами економіки» (у співавторстві, 2011), «Розміщення виробництва продовольчих товарів в Україні» (1995, в співавторстві), «Розміщення виробництва непродовольчих товарів в Україні» (1996, в співавторстві), «Розміщення внутрішньої торгівлі в Україні» (1997, в співавторстві), «Світовий ринок товарів народного споживання» (1997, в співавторстві) та інших.

Наукові інтереси: географія світового господарства, географія ТНК, логістика туризму, митна логістика, міжнародна логістика, логістика транснаціональних корпорацій, єврологістика, світовий та український ринок

логістичних послуг, агрологістика, фінансово-банківська логістика, міжнародний туристичний бізнес, маркетинг у туризмі, психологія та соціологія в туризмі. Розробив і застосував на практиці, наукові засади геопросторового дослідження галузевих та регіональних логістичних систем, зокрема в туризмі та митній справі, у міжнародному бізнесі.

Є членом редколегій наукових збірників «Географія та туризм» (Київський національний університет імені Тараса Шевченка) та «Географічні проблеми розвитку продуктивних сил» (Херсонський державний педагогічний університет). Є членом редколегій та постійним автором українських та міжнародних логістичних журналів «Logistics», «Логистика. Проблемы и решения», «Дистрибуция и логистика». Є членом Української логістичної асоціації. Біографія вміщена в міжнародних наукових довідниках (Marquise Who's Who, США та Cambridge Scientific Biography Edition, Великобританія).

Член експертної ради Міністерства освіти та науки, молоді та спорту України, член спеціалізованої ради при Київському національному університеті імені Тараса Шевченка. Голова ДЕК у Київському міжнародному університеті (2007-2009 рр.), у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова (2010 р.). Професор кафедри міжнародного туризму Київського національного університету культури і мистецтв та кафедри туризму Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

Редколегія «Наукових записок»

ДО ВІДОМА АВТОРІВ
"НАУКОВИХ ЗАПИСОК ВДПУ" (СЕРІЯ "ГЕОГРАФІЯ")

Редакційна колегія запрошує Вас взяти участь у формуванні «Випуску 24».

Вимоги до оформлення:

1. Матеріали подаються українською мовою.
2. Текст оформляється у текстовому редакторі Word-2003 (формат "doc") або у попередніх версіях Word (формат "rtf"). Обсяг – 7-10 сторінок друкованого тексту формату А4. Гарнітура Times New Roman, розмір шрифту – 12 пт, друк – через 1 міжрядковий інтервал. Абзацний відступ – 12,5 мм. Поля зверху, знизу, ліворуч та праворуч – 30 мм.
3. На початку статті обов'язково вказати індекс УДК, прізвище та ініціали автора/авторів, заголовок статті, резюме українською, російською, англійською мовами (до 5-ти рядків кожне) та ключові слова (до 5 слів), розділених комою. В резюме російською та англійською мовами необхідно вказати авторство та заголовок статті відповідною мовою.
4. Відповідно до постанови ВАК України, наукові статті, які публікуються в наукових фахових виданнях повинні мати такі обов'язкові елементи:
 - постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
 - аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується зазначена стаття;
 - формулювання цілей статті (постановка завдання);
 - виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
 - висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.
5. Рисунки і таблиці повинні розміщуватись після першого згадування в тексті або зразу на наступній сторінці. Розмір рисунків і таблиць не повинні виходити за межі вказаних полів. Рисунки найбільш бажано подавати у чорно-білому вигляді або у контрастних відтінках сірих тонів форматів bmp, tiff, jpg, gif (300 dpi). Обов'язковою умовою є можливість читання на рисунках всіх наведених елементів. Підписи до рисунків наводяться під рисунками симетрично до тексту, підписи до таблиць наводяться над таблицями. Загальна кількість рисунків і таблиць до кожної статті не повинна перевищувати чотирьох.
6. Список використаних джерел (до 15 назв) повинен бути оформлений в алфавітному порядку та згідно нового стандарту бібліографічного опису ДСТУ ГОСТ 7.1:2006. Посилання на джерела у тексті подаються у квадратних дужках із зазначенням порядкового номера списку.
7. Особливо ретельно варто перевіряти текст статті на наявність орфографічних та граматичних помилок.
8. Окремим файлом подати інформацію про автора (авторів): прізвище, ім'я, по-батькові, місце роботи, посада, науковий ступінь та вчене звання, домашня адреса.
9. Матеріали до публікації та інформацію про авторів варто подавати у роздрукованому вигляді (1 примірник) та на CD- чи DVD-диску. На електронному носії варто також окремими файлами подати рисунки і таблиці. Назви усіх файлів повинні бути латинізованими.
10. До надісланих статей додаються дві письмові рецензії – зовнішня і внутрішня, які завіряються встановленим порядком.

Автори несуть повну відповідальність за зміст і достовірність викладених у статті матеріалів. Редколегія залишає за собою право відхилення статей, що не відповідають вимогам до наукових публікацій або у разі негативних рецензій.

Вартість 1 друкованої сторінки – 20 грн.

Термін подачі матеріалів до «Випуску 24» – 1 травня 2012 р.

Матеріали подавати на кафедру фізичної географії. Адреса: 21100 Вінниця, вул. Острозького, 32, педагогічний університет, кафедра фізичної географії, Корінний В.І.
e-mail:oren60@mail.ru, моб.: 80677895118.

Гроші надсилати на кафедру фізичної географії. Адреса: 21100 Вінниця, вул. Острозького, 32, педагогічний університет, кафедра фізичної географії, Хасцький Г.С.